

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория
и критика

2023/5-6

ГОДИШНИНИ
КОНКУРСИ
ДИСКУСИИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ
АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО
КНИГОПИС

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Снимка: Добрин Керестелиев

Отбелязването на една дата е не само ген, в който да си спомним за създаването на нещо значимо, а и повод да направим равностойка на изминатия път след това. Тя е и моментът да си поставим бъдещите цели и необходимите действия, за да продължим пътя.

В настоящия брой рубриката „Годишници“ е водеща, защото съдържа статии за основополагащи за развитието на архитектурната професия сдружения, превърнали се в институции, като Българското инженерно-архитектурно дружество, чието име няколко пъти е променяно през време на сто и тридесет годишното му съществуване, но то никога не губи смисъла на създаването си: „...да съдейства за развитието на техническите науки, да популяризира техническите новости сред техниците и населението на страната, да развива сближение и солидарност между членовете си и да защитава правата на техниците в България“.

Няколкото видни учредители на дружеството издигат ролята на професията „архитект“ като водеща в инвестиционния процес. Първият сред тях е доайнът на българското градоустройство – инженер-архитект Георги Ненов. Ето защо на него е посветена отделна статия.

Не могат също да бъдат отминати седемдесет и петте години на преплитане на усилена дейност и професионални съдби, които са обогатили архитектурата, градовете, пейзажа, културата, околната среда и историята на света. Международният съюз на архитектите е най-значимата федерация от национални професионални организации, които се грижат за обединяване на архитектите, така че те да могат да влияят на сръжжавната политика и да развиват архитектурата в услуга на нуждите на обществото. Днес той е признат за единствената организация, обслужваща тази творческа дейност в глобален мащаб, работеща на базата на солидарност, взаимно разбирателство и уважение между членовете си. Те им позволяват да сравняват идеи, да споделят опит, да разширяват знанията си, да се обогатяват от различията, за да допринасят все повече и повече за подобряването на условията на живот на хората и околната среда.

Страната ни има своето място на партньор и активен участник в ръководството на МСА и неговите програми, осигуряващи еволюция в условията на културно многообразие на образованието и опита по архитектура, за устойчивото ѝ бъдеще.

100-годишнината от рождението на проф. Пейо Бербенлиев е още един повод да се обърнем към направеното през последните десетилетия за Националната система за опазване на културното наследство. Област, на която той посвещава целия си живот, култура, страст и енергия на експерт-изследовател и политик.

Съхраняване на образователните традиции през осемдесет и петте години от създаването на Школата за подготовка на трудови офицери с указ на цар Борис III отбелязва с гордост днес ВСУ „Любен Каравелов“ и продължава да надгражда ролята си в системата на нашето висше образование.

Българският цирк е обичано място за развлечение на поколения малки и големи. Тъжната годишнина от изгарянето на единствената у нас стационарна сграда за неговите представления, изградена с уникална безподпорна куполна покривна конструкция, е подтик за изложбата на РИМ София, която разказва историята на виртуозните артисти и тяхното място за изява.

Следващият раздел на списанието включва съвременни реализации и идеи в конкурсите „Български архитектурни награди“ и „Център за експериментално куклено изкуство“ в Стара Загора. Те повдигат множество въпроси не само за процедурата при провеждането им и избора на жури, но и за мястото им в проектантското поприще.

Намирането на подходящ терен и облик, удовлетворяващи всички съвременни тенденции и необходими допълнения за новата концертна зала в София е предмет на обстойно изследване в няколко статии. Към тях се присъединяват разсъжденията за социалната роля на художествената галерия в контекста на градската среда.

Идеологията, водеща до промяна в архитектурните процеси, съучастието в тях на инвеститор и проектант; реставрацията като отношение и откровение, които едновременно събират, отглеждат, но и продуцират културната история на България; традициите и мястото на храма в днешния ген, са събрани в предпоследния раздел.

Броят завършва с три книги, представящи историческото наследство като субект на алегория; третото допълнено издание на албума със стари жилищни сгради в София и поредицата за спасяването и възраждането след пожара на вековното творение и символ на християнския свят – катедралата „Нотр Дам“ в Париж.

АРХИТЕКТУРА

5 - 6

2023

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА СЕДЕМДЕСЕТА

СЪДЪРЖАНИЕ

Издание на Съюза на архитектите в България.
Списание "Архитектура" е включено в националния референтен
списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране
на НАЦИД.

Тираж: 1000

Адрес: 1504 София, ул. „Кракра“ 11, e-mail: sab@bularch.org, www.bularch.eu
ISSN 0324-1254

Издателски съвет:

арх. Илиян Николов - Председател
проф. д-р арх. Борислав Борисов д.а.н.
проф. д-р Александър Кьосев
проф. д-р арх. Валери Иванов
доц. д-р ланд. арх. Веляна Найденова
проф д-р арх. Веселина Пеневска
проф. д-р арх. Георги Георгиев
доц. д-р арх. Елена Иванова
доц. д-р арх. Искра Данголова д.с.н.
проф. д-р арх. Росица Нукифорова

Отговорен редактор на броя: арх. Евгения Кукушева

Преглежат: РА „Яйцето“, office@theegg.bg

Коректор на броя: Лора Султанова

Печат: Спектър АД

Първа и четвърта корица: Къща в кв. „Малинова голина“ -
проектант арх. Арсени Ботушаров

Втора корица: Сградата на БИАД днес

Трета корица: Изложба „Спомени от Созопол“ на арх. Сергей Осенски

5 годишнини

6 АРХИТЕКТИТЕ И БИАД,
проф. д-р арх. Борислав Борисов д.а.н.

16 ИНЖ.-АРХ. ГЕОРГИ НЕНОВ – ДОАЙЕНЪТ НА БЪЛГАРСКОТО ГРАДОУСТРОЙСТВО
проф. д-р арх. Борислав Борисов д.а.н.

21 75 ГОДИНИ МЕЖДУНАРОДЕН СЪЮЗ НА АРХИТЕКТИТЕ
*проф. арх. Антонио Риверсо, проф. арх. Никос Финтикакис,
проф. арх. Режина Гонтие*

25 НАЦИОНАЛНА СИСТЕМА ЗА ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО –
ВЪЗХОДИ И ПАДЕНИЯ
проф. арх. Тодор Кръстев д.а.н.

33 ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ И БЪДЕЩЕ НА ВИСШЕ СТРОИТЕЛНО
УЧИЛИЩЕ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“
доц. д-р инж. Анита Хандрулева, д-р арх. Пламен Генов

38 СПОМЕН ЗА СОФИЙСКИЯ ДЪРЖАВЕН ЦИРК
доц. д-р арх. Валентина Върбанова

44 КОНКУРСИ

45 „БЪЛГАРСКИ АРХИТЕКТУРНИ НАГРАДИ“ И ТЯХНАТА МИСИЯ ЗА ДОБРА АРХИТЕКТУРА
Радостина Попова

53 МЕЖДУНАРОДЕН АРХИТЕКТУРЕН КОНКУРС ЗА ЦЕНТЪР ЗА
ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО КУКЛЕНО ИЗКУСТВО В СТАРА ЗАГОРА

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА СЕДЕМДЕСЕТА

5 - 6
2023

СЪДЪРЖАНИЕ

ДИСКУСИИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ 62

ВЕЛИКОЛЕПНАТА, НОВА КОНЦЕРТНА ЗАЛА В СОФИЯ. ОПТИМИСТИЧНИ РАКУРСИ 63
д-р арх. Анета Славова

КОНЦЕРТНИТЕ ЗАЛИ - СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ И СВЕТОВНИЯ ОПИТ ОТ
ПОСЛЕДНИТЕ 20 ГОДИНИ 70
арх. Ангел Захариев, арх. Димитър Кокаланов

ВЪЗМОЖНИТЕ СПЕЦИАЛИЗИРАНИ КОНЦЕРТНИ ЗАЛИ 78
арх. Минчо Стоянов

СОЦИАЛНАТА РОЛЯ НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ГАЛЕРИЯ В
КОНТЕКСТА НА ГРАДСКАТА СРЕДА 93
арх. Мирослав Кръстев

АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО 98

БЪЛГАРСКАТА АРХИТЕКТУРА НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ ДВА СВЯТА.
МЕЖДИННИ ГОДИНИ 1945-1947 99
доц. д-р арх. Елена Иванова

РЕСТАВРАЦИЯТА Е ЕДНО ОТКРОВЕНИЕ 106
арх. Георги Стойков

ГАЛЕРИЯ „РАКОВСКИ“ 125 – ФУНКЦИОНАЛНА УСТОЙЧИВОСТ
И МОДЕРНА ВИЗИЯ 113
гл. ас. д-р Наташа Ноева

ЗА МЯСТОТО, ИСТОРИЯТА, НАСЛЕДСТВОТО И ДНЕСНИЯ ДЕН 118
арх. Белин Молов

ХРАМ В ХРАМА 124
д-р арх. Агриана Сърбова

КНИГОПИС 132

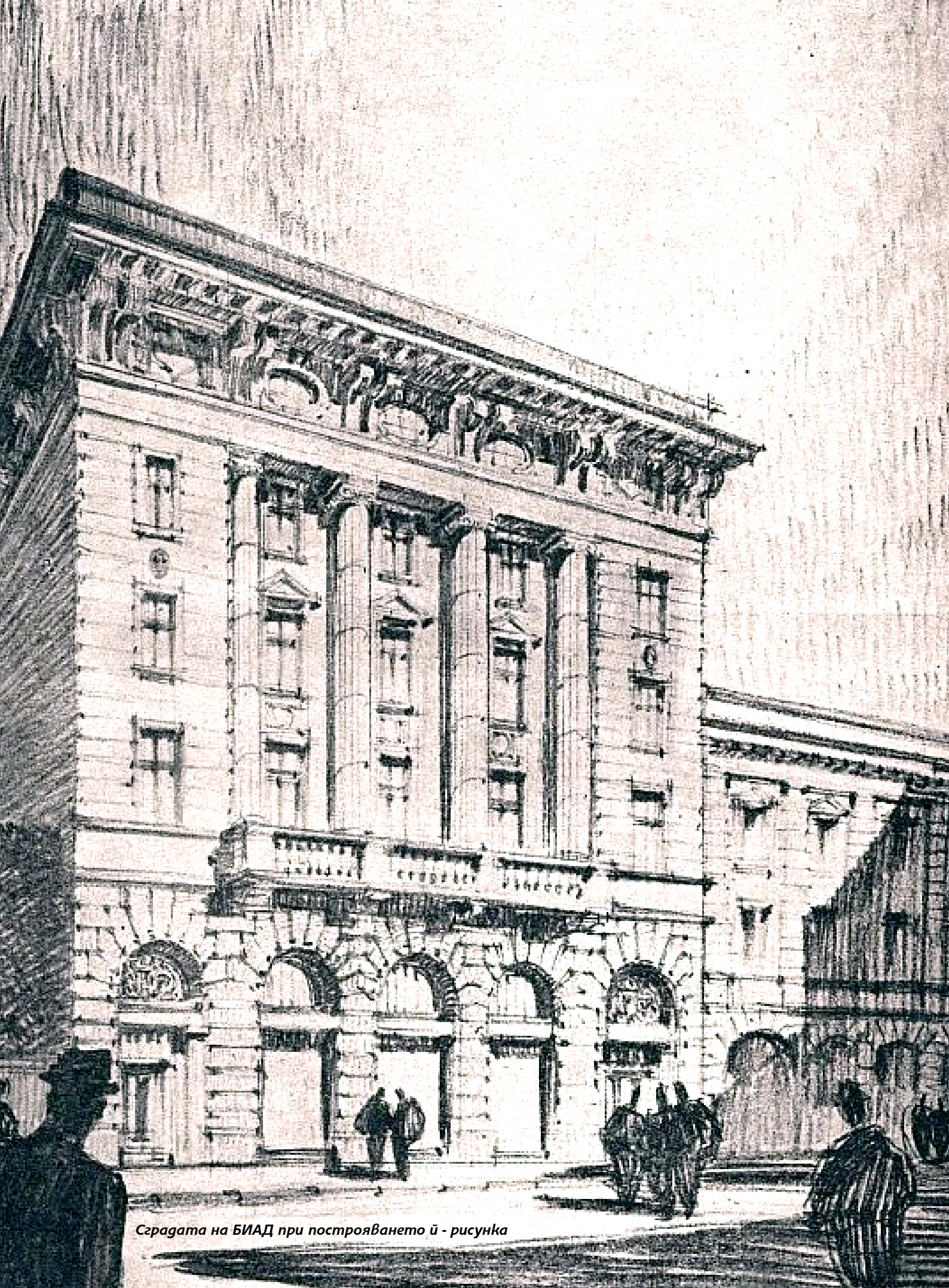
ЗА „ДАЛЕГОРИЯТА ЗА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО“ 133
доц. д-р арх. Искра Данголова д.с.н

СТАРИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ В СОФИЯ 1878-1940 135
арх. Кирил Русков, проф. д-р арх. Чавдар Ангелов

ПАРИЖКАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА СЛЕД ПОЖАРА НА
15 АПРИЛ 2019Г. 137
доц. д-р арх. Искра Данголова д.с.н

АЗБУЧНИК 2023 143

*Източниците на илюстрациите не са упоменати, когато са на автора.
*Текстовете на английски език са на авторите на статиите.

Сградата на БИАД при построяването ѝ - рисунка

ГОДИШНИНИ

проф. г-р арх. Б. Борисов, г.а.н.
проф. арх. Режина Гонтие
проф. арх. Антонио Риверсо
проф. арх. Никос Финтикакис
проф. арх. Тогор Кръстев, г.а.н.
доц. г-р инж. Анита Хангрулева
г-р арх. Пламен Генов
доц. г-р арх. Валентина Върбанова

АРХИТЕКТИТЕ И БИАД

130 Г. ОТ ОСНОВАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКО ИНЖЕНЕРНО-АРХИТЕКТНО ДРУЖЕСТВО
(ПОСВЕЩАВАМ НА УЧРЕДИТЕЛИТЕ-АРХИТЕКТИ И ПЪРВИ ДЕЙЦИ НА БИАД)

Борислав Борисов

Проф. д-р арх. Борислав Борисов, д.а.н. е професионалист с признание в страната и чужбина. Той е избран за Председател на дружество „Градоустройство“ към Съюза на архитектите в България, на Сдружение на урбанистите в България и на архитектурна колегия към Камарата на архитектите в България (КАБ) - София. Сега е зам.-председател на УС на КАБ.

Директор на Националния център за териториално развитие към МРРБ (2006-2011).

Като общински съветник в Столична община той е инициатор за създаване на нов парк „Възраждане“, за запазване на градинката до Руската черква, за съхраняване на къщата на Яблански срещу Народното събрание и за много други въпроси от сферата на архитектурата и градоустройството на София. Носител е на Почетния знак на Столична община.

Проф. д-р арх. Б. Борисов, д.а.н. е един от учредителите на Архитектурен факултет във ВСУ „Л. Каравелов“ през 2006 г., дългогодишен ръководител на катедра „Градоустройство, теория и история на архитектурата“, декан на Архитектурния факултет и ректор на ВСУ „Л. Каравелов“.

„Дружествената значка“, рисунка на арх. Юрданов. Значката е дело на инж. Абаджиев.

Списание на БИАД 1914 г., бр. 6-8, с. 60

Събитието, което отбелязваме през настоящата година е юбилейната **130-а годишнина на Българското инженерно-архитектно дружество (БИАД)**. Днес е важно да се подчертае, че това е **общо дело на инженери и архитекти**, при което в учредителните документи се отбелязва, че „целите на дружеството са да съдейства за развитието на техническите науки, да популяризира техническите новости сред техниците и населението на страната, да развива сближение и солидарност между членовете си и да защитава правата на техниците в България“. По това време терминът „градоустройство“ обхваща широкия смисъл, който

днес влагаме в думите селищно устройство, градоустройство, устройство на територията, включително благоустройство и урбанизъм, а понятието „техник“ се отнася за всички специалисти, в това число архитекти и инженери, работещи в областта на архитектурно-строителната дейност и градоустройството (тогава благоустройството). Неслучайно доскоро звената на специализираната публична администрация по архитектура и градоустройство се наричаха „Технически служби“. Приемници и последователи на БИАД днес са Федерацията на научно-техническите съюзи (ФНТС), Съюзът на архитектите в България (САБ), както и без съмнение също КАБ и КИИП. Важно е да се констатира, че от самото начало **делото на инженерите и архитектите при тяхното сдружаване е общо** и съгласно приетия през 1897 г. нов Устав на БИАД започва провеждането на конгреси на БИАД през няколко години по подобие на съвременната практика в нашите професионални организации. За разлика от днешното разделение

между КАБ и КИИП, **на тези конгреси на БИАД инженерите и архитектите винаги са заедно и единни**. В продължение на десетилетия архитектите ту се отделят самостоятелно, ту се събират заедно с инженерите в общи организации, но винаги са в добри колегиални отношения. Исторически това може да се проследи през изминалите 130 години. Веднага след учредяването на БИАД и за дълъг период от време важна роля за дружеството и за развитието на българската архитектура и градоустройство има **списанието на БИАД**, в което публикуват много български архитекти и инженери. Изключително важно е обстоятелството, че БИАД издава собствено списание, Списание на Българското инженерно-архитектурното дружество, което се отпечатва веднъж на два месеца. Първият брой на списанието излиза през м. юли 1894 г., една година след учредяването на БИАД, но то е замислено едновременно със създаването на БИАД още през 1892 г. като печатен орган на дружеството, когато инженер-архитект Георги Ненов е секретар на комисията по учредяването на БИАД и има решаваща роля за формирането и организирането на дружеството. На второто заседание на общото годишно събрание на БИАД е създадена първата редакционна колегия от инженери и архитекти, като за архитектурната комисия са избрани арх. Йордан Миланов и инж.-арх. Георги Ненов.

През 1921 г. единството на инженерите и архитектите отново са потвърждава. Тогава Държавата и БИАД заедно установяват ясен регламент за професионалната дейност, като по силата на Указ № 179 от Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството (МОСПБ) се издава **Правилник за таксите на техническите работи на инженера и архитекта** съгласно „Закона за благоустройство на населените места в Царство България“. Този факт е поучителен за днешно време, когато не винаги между архитектите и инженерите има единомислие по важните въпроси от практиката, включително за хонорарите на проектантските услуги.

През 1922 г. съгласно новия Устав на БИАД започва изграждане на **клонове на БИАД** в редица по-големи градове в страната, както понастоящем функционират САБ, КАБ и КИИП, а впоследствие на четвъртия конгрес на БИАД се взема решение за изграждане на **Дружествен дом** и през 1926 г. е положен основният камък на бъдещия Дружествен дом със завещание към идните поколения.

През следващата 1927 г. архитектите напускат БИАД и създават самостоятелно **Дружество на българските архитекти (ДБА)**, каквото сдружение днес е САБ.

През 1930 г. по инициатива на членуващите в БИАД се основава **Съюзът на инженерите и архитектите на свободна практика (СИАСП)**. Това явление може да се разглежда като важна стъпка за регламентиране на професионалната дейност на архитектите и инженерите, която е от значение и до днес.

През 1935 и 1936 г., отново по инициатива на БИАД, на XVI и XVII конгрес се поставя и въпросът за създаването на единна организация на инженерно-техническите кадри и за тяхната обща дейност, а впоследствие излиза **Наредба-закон за възнагражденията на техниците на частна практика**. По силата на този закон Министерството на вътрешните работи, пътищата и благоустройството в Царство България издава **Правилник за възнагражденията на инженерите и архитектите**. Днес нашите професионални колегии в КАБ и КИИП могат да почерпят опит от демонстрираното **единство и съгласуваност между държавните органи и професионалната общност на архитектите и инженерите от периода на БИАД**.

През 1937 г., по инициатива на БИАД, ръководствата на трите организации БИАД, ДБА и СИАСП отново обявяват **обединяването си в общ Съюз на българските инженери и архитекти (СБИА)**, на който съюз са избрани за председател инж. Сарафов и за подпредседател архитект Коста Николов. През същата година с Указ 247 цар Борис III утвърждава **Наредба-закон**, с която се учредява **Инженерно-архитектурната камара (ИАК)** като единствена професионална организация заедно на инженерите и на архитектите в България, в която задължително членуват упражняващите свободна техническа практика. Така БИАД става безспорен родоначалник на Българската инженерно-архитектурна камара (БИАК), като през 1937 г., на XVIII конгрес на БИАД, се приема резолюция за учредяване по законодателен път на бъдещата Инженерно-архитектурна камара. По подобен начин на осмия извънреден конгрес на Съюза на архитектите в България през 1991 г. е взето решението за възстановяване на Камарата на архитектите.

През 1941 г. се приема нов **Правилник за възнагражденията на инженерите и архитектите**, който определя „минимални и задължителни такси за работодателите, инженерите и архитектите дори при липса на писмен договор“.

През 1946 г. започват действия за създаване на **нова обединена организация** и през 1949 г. се учредява **Научно-технически съюз (НТС)** в България като **Инженерно-архитектурна камара (ИАК)** не участва в обединението и се саморазпуска, а членовете ѝ се насочват в НТС. Тогава архитектите членуват в отделна секция към НТС, като **председател на секция „Архитектура“** е проф. арх. **Александър Обретенов**.

През 1965 г. от секция към НТС архитектите отново се отделят и е създаден **Съюз на архитектите в България (САБ)** по подобие на отделиянето на архитектите от БИАД в ДБА от 1927 г. Първи председател на САБ е арх. Георги Стоилов, който има най-големи заслуги за формирането и организирането на съюза. Българските архитекти и САБ имат важна роля за развитието на Международния съюз на архитектите (МСА) в този период и неслучайно в България започва да се провежда Световното архитектурно биенале. Изтъкнатите български архитекти Георги Стоилов и проф. арх. Методи Писарски са избрани съответно за председател и за зам.-председател на МСА. Нашата колегия може да се гордее с участието си в международното движение на архитектите. Печатен орган за архитектура на САБ продължава да е нашето списание „Архитектура“, което излиза официално още преди учредяването на съюза и продължава да се публикува от 1952 г. непрекъснато досега. Списание „Архитектура“ е своеобразен продължител на традицията от списанието на БИАД.

През 1966 г. по инициатива на архитектите, с Решение № 120 (по-късно ПМС № 646) на членовете на НТС, САБ и на Съюза на научните работници се дава право да извършват **дейността „проектиране“ на свободна практика**, с което се продължава творческата проектантска традиция от миналото.

През 1991 г. след обществено-политическите промени се провежда отново учредително събрание на Камара на архитектите в България, а през 2003 г. (преди 20 г.) е публикуван **Закон за Камарите на архитектите и инженерите в инвестиционното проектиране (ЗКАИИП)**. С този закон се създават отделно днешната Камара на архитектите в България (КАБ) и Камара на инженерите в инвестиционното проектиране (КИИП), за разлика от традицията в миналото, когато се създава и функционира обща камара – Инженерно-архитектна камара (ИАК), с общи цели, задачи и дейност.

От самото начало основаното през 1893 г. Българско инженерно-архитектно дружество (БИАД) е интегрирана общност на архитектите и инженерите. То е първото професионално общо сдружение, обединяващо българските архитекти и инженери след „техническото дружество“ от 1885 г. Единството на професията на архитекти и инженери се потвърждава в ръководството на БИАД. За първи председател на БИАД е избран инж. Михаил Момчилов, за подпредседател арх. Тодор Марков, за секретари инж.-арх. Георги Ненов и инж. Георги Ботушаров и за касиер арх. Константин Сливков. Така още в началото на БИАД се очертава **единството на инженери и архитекти**, като в първия ръководен екип на дружеството са избрани двама

архитекти, двама инженери и един инженер-архитект, който е с огромни заслуги за дружеството – Георги Ненов. Показателно е че през същата 1893 г. успоредно с БИАД е създадено и **Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията (МОСПС)**, с министър Димитър Петков. Дотогава той е кмет на София, станал известен с изпълнението на регулацията и с безкомпромисното прокарване на новите улици по градоустройствените планове от 1891 и 1892 г., изработени под ръководството на арх. Алекси Начов и арх. Тодор Марков, и двамата видни дейци на БИАД. Всичко това не е случайно и става с инициативата и подкрепата съответно на професионалистите в БИАД. Явно в тези времена **професионалната общност на инженерите и архитектите е единна** и с решаващо влияние в обществото, в т.ч. и сред политическия елит, относно управлението и градоустройственото развитие на България. През настоящата година (2023) е логично да се чества и 130 години от създаването на първото министерство, чийто наследник днес е Министерството на регионалното развитие и градоустройството (МРРБ). Винаги архитектите и инженерите от БИАД са имали важна роля в това министерство, но днес справедливо възниква въпросът дали това обстоятелство е така и сега. По-късно, през 1911 г., вместо МОСПС се създава Министерство на обществените сгради, пътищата и градоустройството (МОСПБ), което продължава дейността на МОСПС основно чрез инженери и архитекти.

Безспорно още от самото начало едни от основателите, ръководителите и основните дейци на БИАД са архитектите, естествено в екип и заедно с инженерите. В книгата на Младен Цонев „Дейци на Българското инженерно-архитектно дружество 1893-1949“ (приложение 2, с. 230-233) са посочени архитектите, които са участвали в първите ръководни органи на БИАД, всички, получили образованието си в известни университети на Европа. Достатъчно е да се проследи периодът от началото до 1905 г., когато при учредяването в настоятелството на БИАД и в редакционната комисия на списанието на дружеството са участвали редица изтъкнати архитекти, както следва:

1892 – арх. Георги Ненов и арх. Тодор Марков

1893 – подпредседател арх. Т. Марков, секретар арх. Г. Ненов, касиер арх. Константин Сливков, библиотекар - арх. Петко Момчилов и арх. Йордан Миланов

1894 – арх. Йордан Миланов и инж.-арх. Георги Ненов

1895 – секретар арх. Никола Лазаров, контролор арх. Алекси Начов, редактори арх. Алекси Начов арх. Георги Ненов и арх. Никола Лазаров

1896 – секретар арх. Никола Лазаров, библиотекар арх. Антон Торнъов, контролър арх. А. Начов и редактори - инж. арх. Г. Ненов и арх. К. Сливков

1897 – подпредседател арх. Алекси Начов, библиотекар арх. Антон Торнъов, контролър арх. А. Начов, редактори - арх. Йордан Миланов и инж. арх. Георги Ненов

1898 – подпредседател арх. Алекси Начов, контролър арх. Константин Сливков и инж. арх. Георги Ненов - редактор

1899 – подпредседател арх. А. Начов, библиотекар арх. А. Торнъов, членове инж. арх. Янаки Шамарджиев, редактори - арх. Й. Миланов, инж. арх. Георги Ненов

1900 – подпредседател арх. Алекси Начов, библиотекар арх. Антон Торнъов, контролър инж. арх. Георги Ненов.

1901 – подпредседател инж. арх. Георги Ненов, допълнителни членове арх. Антон Торнъов, контролър арх. Алекси Начов

1902 – подпредседател арх. Алекси Начов, секретар арх. Д. Ничев, членове арх. Киро Маричков, контролери арх. Г. Генов и арх. Йордан Миланов

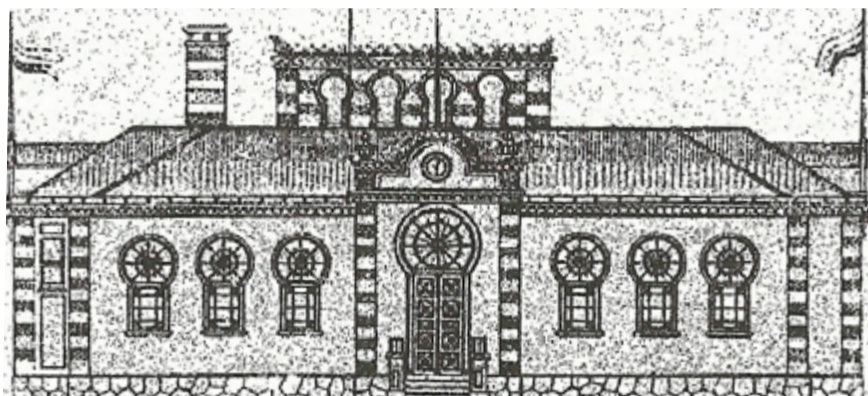
1903 – подпредседател арх. Алекси Начов, библиотекар арх. Киро Маричков, контролър арх. Йордан Миланов, редактор - арх. Петко Момчилов

1904 – контролър арх. Георги Ненов

1905 – подпредседател арх. Петко Момчилов, библиотекар арх. Георги Финзов, контролър – избираният многократно в ръководството - инж. арх. Георги Ненов.

От изброяването на архитектите, които са били както инициатори, така и в ръководството на БИАД през първите години след създаването му и като дейци в редколежията на списанието на гружеството ясно личи, че представителите на професията „архитект“ са с огромно значение за БИАД. В настоящия материал може да се даде категоричен пример за ролята на архитектите в БИАД и в регламентирането на професията „Архитект“ като водеща професия в инвестиционния процес. Достатъчно е да се спрем на творчеството на някои от **създателите и видните дейци на гружеството** измежду първите архитекти в България, които са емблематични не само за БИАД, но са от значение за формиране и развитие на професионалната общност и за високоотговорната дейност на архитектите в България. Избраните от мен примери са за четирима от тях, които демонстрират ролята на архитектите, а именно за инж. арх. Георги Ненов, арх. Петко Момчилов, арх. Йордан Миланов и арх. Камен Петков.

Първият от тях, инженер-архитект Георги Ненов е учредител, ръководител и виден деятел на БИАД, много години участвал в неговото управление, както и в редакционната му комисия. Той се счита за създател на първия Закон за благоустройство на населените места, автор е на първите регулационни планове, както и проектант на много сгради. Поради всичко това инж. арх. Георги Ненов справедливо е всепризнат създател на БИАД и основателно е наричан „доайн на българското градоустройство“. Ето защо на него е посветен отделен материал в настоящия брой на списание „Архитектура“. Като инициатор, учредител и дългогодишен деятел, както и като един от ръководителите на БИАД, като учредител и член на редакционната колегия на списанието на гружеството инж. арх. Георги Ненов безспорно оставя ярка и неповторима следа в развитието не само на БИАД, но и в развитието на българската архитектура и градоустройство и в създаването на модерната българска държава след Освобождението. Закономерно той е избран многократно в ръководството на новосъздаденото гружество и е един от тримата първи почетни членове на БИАД, от общо десет почетни членове за целия период на съществуване на гружеството, между които е и българският цар Борис Трети. Неслучайно той запазва в личния си архив и публикува в списанието на гружеството оригиналните документи на първия устав на БИАД и на първия списък на неговите членове (Ненов, „Учредяването на БИАД“, сп. БИАД, 1914, № 6-8, 60-61). Освен че инж. арх. Георги Ненов е в основата на изготвения проект на Закон за благоустройството на населените места, което е много важен практически принос за дейността му в БИАД, той лично предава готовия законопроект на министъра на обществените сгради, пътищата и съобщенията през 1896 г., а през 1897 г. законът се приема от Народното събрание и влиза в сила. Чрез този първи закон инж. арх. Ненов и цялата българска професионална общност поставят планирането, проектирането и строителството на европейска нормативна основа. Успоредно на това Ненов ръководи, провежда и контролира реалното изпълнение на селищното планиране в България, като по същото време той публикува много научни и научнопопулярни статии предимно в списанието на БИАД. Особено ценен и неповторим е неговият „Благоустройствен наръчник“ от 1924 г., който няма аналог в професионалните публикации за този период. Трябва с достойнство да се отбележи огромното значение, което е имал този труд на изтъкнатия наш професионалист при създаването и утвърждаването на българското градоустройство за един дълъг период от време.

*Хамам в Тутракан, проект
на арх. Г. Ненов, 1905
Hamam in Tutraкан, project
of arch. G. Nenov, 1905*

*Къщата на Петър Златев,
Ловеч, арх. Г. Ненов
Petar Zlatev's house, Lovech,
arch. G. Nenov*

Турски хамам в Тутракан, проект (1905) – По „Ненов Георги Петков (1862-1935)“ – В: Ганчев, Хр., Дойчинов, Гр., Стоянова И. „България 1900. Европейски влияния в българското градоустройство, архитектура, паркове и градини 1878- 1918“, каталог, Арх-Арт, 2002, с.189 (по арх. Добринна Желева-Мартинс, „Основателят на БИАД, първият градостроител инженер-архитект Г. Ненов“).

Една от забележителностите на гр. Ловеч е бароковият архитектурен ансамбъл, за който се предполага, че е работил инж. арх. Г. Ненов. През 1974 г. къщата на Петър Златев изгаря при пожар и след събаряне на амортизираните барокови къщи те се възстановяват в същия стил. Строителството е осъществено в периода 1985-1988 г.

Вторият архитект на избраните от мен примери е арх. **Петко Момчилов**, който е брат на първия председател на БИАД инж. Михаил Момчилов и е проектант на неговата къща, известната сграда на кръстовището на ул. „Граф Игнатиев“ и бул. „Васил Левски“ в София, сега паметник на недвижимото културно наследство (НКН). Той е един от учредителите на БИАД и дългогодишен негов деятел. След учението си в Мюнхен, през 1892 г. Петко Момчилов завършва университета в Прага със специалност „Архитектура“. Още много млад, през същата 1892 г. Петко Момчилов получава първа награда на международен конкурс за проекта си за жп гара с хотел в Букурещ. По-нататък той разгръща голяма творческа дейност, като негови (самостоятелно или в съавторство) са проектите на гимназиите в Ловеч, Велико Търново и Пловдив, Сливенски минерални бани, Българска народна банка, Централен софийски затвор, Александровска болница, Майчин дом в София и много други. Освен проектант на красивата Варненска девическа гимназия (днес Регионален исторически музей с археологически музей), той е автор и на сградата на митрополията във Варна с красивите

неовизантийски елементи. Той е автор на много други забележителни сгради, които днес са паметници на недвижимото културно наследство. Сред неговите осъществени проекти са едни от най-емблематичните сгради на София от началото на века, в т.ч. Централната минерална баня, черквата „Св. Седмочисленици“, Синодалната палата и много други. Арх. Петко Момчилов, както повечето архитекти от този период се изявява не само в практиката като проектант и ръководител на строителното изпълнение на обектите, но и в теорията чрез редица публикации. Арх. Петко Момчилов има редица публикации в списанието на БИАД, които са актуални и днес, като „Общински и окръжни училищни здания“ (1894, № 1, 32-34), „Какво е професионалното образование у нас“ (1910, № 2-3, 84-90) и много други. Петко Момчилов заслужено е определян за един от основоположниците и организаторите на БИАД и с важна роля за развитието на архитектурно-строителната дейност и на плановете изграждане на населените места у нас. Преди 100 години (1923 г.) България се разделя с един от най-великите си архитекти, с огромни заслуги към БИАД и към българската архитектура.

Старият софийски нотариат – изглед югозапад, П. Момчилов
The Old Sofia Notary – view southwest, P. Momchilov

Александровска болница, 1884, П. Момчилов и
Й. Миланов
Alexander Hospital, 1884, P. Momchilov and
Y. Milanov

Минералната баня в София, П. Момчилов и Й. Миланов, 1913
The mineral bath in Sofia, P. Momchilov and Y. Milanov, 1913

Регионален исторически музей, Варна, 1892-1898, П. Момчилов
Regional History Museum, Varna, 1892-1898, P. Momchilov

Сградата на бившия софийски нотариат е една от най-красивите сгради в София, строена през 1889-1899 г. и днес със статут на недвижимо културно наследство. Сградата е по проект на арх. Петко Момчилов за дом на неговия брат – първия председател на БИАД, инж. Михаил Момчилов, и съпругата му баронеса Филипина. По-късно сградата за кратко става германска, а след войната – съветска, преди да стане гържавна собственост, каквато е сега. Друга сграда, университетска многопрофилна болница за активно лечение „Александровска“ ЕАД е построена през 1884; проектирана от Петко Момчилов и Йордан Миланов. Централната минерална баня е също сграда символ на града в центъра на София, паметник на културата с национално значение. Построена е по проект на архитектите Петко Момчилов и Йордан Миланов през 1913 г. Изградена е в стил сецесион, с типични български, византийски и източноправославни орнаментални елементи, дело на художника Харалампи Тачев. Сградата на Регионалния исторически музей във Варна е построена през 1892-1898 г. по проект на архитект Петко Момчилов. Била е проектирана за Държавната девическа гимназия „Мария Луиза“ и е останала с това предназначение от 1898 до 1954 г.

Третият архитектурен пример с изключителни заслуги за създаването и развитието на БИАД е **архитект Йордан Миланов**. Той освен че е изключителен архитект, също така е и строителен инженер, електро- и машинен инженер, химик, финансист и юрист. Арх. Миланов владее френски, немски, английски, италиански, руски и чешки, както и ползва литература на тези езици, а вече като 60-годишен изучава латински до степен да говори на него. Неслучайно уникалните му способности още като ученик правят силно впечатление на министерския пратеник на изпита в Габрово (Априловската гимназия), който в рапорта си до Министерството на народното просвещение настоява да бъде отпусната на абитуриента отличник стипендия за следване във Виенската политехника. Той завършва архитектура във Виена с отличие и започва работа в частното бюро на проф. Карл Кьонинг. Завръща се в България през годината на основаването на БИАД (1893). Между произведенията на арх. Миланов са сградите на Централната поща в София и Синодалната палата на пл. „Ал. Невски“. Негово дело е сградата на българската болница в Цариград, главните сгради на Александровската болница и на Червения кръст, малката сграда на Дома на журналиста, сградите на Богословския факултет, на Търговската гимназия в София, на Българската търговска банка и на Земеделската банка, на Чинувническото застрахователно дружество, домовете на Йордан П. Тодоров, Михаил Магжаров в София и много други. Той и арх. Петко Момчилов преустройват Черната сжамия в църквата „Св. Седмочисленици“ и строят Синодалната палата. Архитект Миланов успоредно с арх. Пенчо

Койчев разработва също проект за Съдебната палата. Той и арх. Момчилов подпомагат архитект Г. Ненов за създаването на Закона за благоустройството на населените места у нас (1897), който е в сила до 1948 г. Арх. Миланов е новатор с национално значение. Той пръв в България се замисля за електрическо осветление и строи първата електрическа централа. Пръв въвежда в София „новото централно отопление“ чрез първата далекопроводна отоплителна инсталация в Александровската болница, строи първите рингови пещи, поставя в Дирекцията на статистиката първите машини за преброяване. По негова инициатива се построява първата брикетна фабрика за използване на възлищните останки. Освен като изтъкнат проектант архитект Миланов е изявен и като председател на журита за много конкурси за монументални сгради, които се строят в България. Едно от многобройните дела на арх. Миланов е участието му като член и после като председател на комисията по строителство на храм-паметника „Св. Ал. Невски“. Той поема също така и преработката на плановете за Ректората, съставени от френския именит архитект Бреансон. За него известният проф. арх. Сава Бобчев пише възторжено: „Той се залови за делото с голяма любов и приспособи плана за Ректората по начин такъв, че да се използва не само за канцеларии, ректорат и деканати, но и за аудитории на юридическия и историко-филологически факултети. Миланов облича в архитектурно-технически линии могъщата мисъл на дарителите Евлоги и Христо Георгиеви“. С мисълта за Ректората архитект Миланов почива през 1932 г., преди да е завършил строежа на сградата.

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ - (1924-1934), А. Бреансон, Й. Миланов, (акварел на Б. Моллов) Sofia University "St. Kliment Ohridski" - (1924-1934), A. Breanson, Y. Milanov, (watercolor by B. Mollov)

Синодалната палата, 1908 г., Й. Миланов, П. Момчилов
The Synod Palace, 1908, Y. Milanov, P. Momchilov

Църквата „Св. Седмочисленици“, София, Й. Миланов и П. Момчилов, 1901-1903
The Church of St. Sedmochislennitsi, Sofia, Y. Milanov and P. Momchilov, 1901-1903

РЕКТОРАТЪТ е копие от картичка на колекция „Архитектурното наследство на България“ (акварел на арх. Белин Моллов). София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Ректорат (1924-1934) арх. Анри Бреансон, арх. Йордан Миланов (1867-1932). СИНОДАЛНАТА ПАЛАТА (1908 г., арх. Йордан Миланов, съвместно с арх. Петко Момчилов) ЦЪРКВАТА СВЕТИ СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ – СОФИЯ „Свети Седмочисленици“ е българска православна църква в София, по проект за преустройство на архитектите Йордан Миланов и Петко Момчилов. Първоначално сградата е построена през 1528 г. от известния архитект на империята Синан като джамия по заповед на султан Сюлейман Великолепни върху имот на Рилския манастир с останки от стар християнски храм от V-VI в. и по-старо светилище на Асклепий. Между 1901 и 1903 г. сградата е преустроена в църква и е осветена преди 120 години на 27 юли 1903 г. - ден на светите Седмочисленици, светите братя Кирил и Методий и техните ученици и последователи Климент, Наум, Горазд, Сава и Ангеларий.

Четвъртият пример за дейно участие на архитектите в БИАД е **архитект Камен Петков**. Той е последният от десетте почетни членове на дружеството. От 1892 до 1896 г. (годините на инициране, учредяване и укрепване на БИАД) Камен Петков следва архитектура в политехниката на Карлсруе, Германия. В този период се създава БИАД, а петдесет години по-късно, през 1943 г., Българското инженерно-архитектно дружество е най авторитетната професионална организацията, на която той е избран за последния почетен член. Арх. Камен Петков е с особено голям принос за архитектурното изграждане на Пловдив, където е проектирал много обществени и частни сгради. Неслучайно арх. Камен Петков е спечелил прозвището си и е наричан „майсторът на сецесиона“. Построените от него сгради около Джумаята и в околните улици на централната градска част в Пловдив са десетки емблематични примери за българската архитектура от този период. Изключително интересно и поучително за ролята на архитекта е използваната от арх. Камен Петков така наречената **„система на еднотично проектиране“**. По тази система за професионална дейност на архитекта цялата година се разделя на два периода – зимен, когато се проектира, и летен, когато се ръководи изпълнението на строежите. Ето защо е определен за край на строителния период Димитровден – празникът на българските строители. Така се осигурява единство на проектирането през зимата с непрекъснат авторски надзор над строежите през лятото. Неслучайно тогава нашите колеги архитекти са се разписвали върху проектите си с **израза „Проектирал и ще ръководи“**. Този израз синтезира същността на професията „архитект“ като главен строител на обектите. И наистина, ако разгледаме дейността на архитекта през Античността и Средните векове дори до Новото време, архитектурното проектиране и строителството се извършват от архитекти като занаятчии и като главни майстори-строители. До съвременната епоха не е имало ясно разграничение между архитект и инженер. По времето, когато Камен Петков започва работа като професионален архитект, основите на сградите са предимно от каменна зидария, стените

са били предимно масивни, с носещи тухлени зидове, междуетажните конструкции – гърбен гредоред или железни греди с профил „свойно Т“, а покривните конструкции са основно гърбени, покрити с керемиди или с ламарина. Този начин на изпълнение е обуславял така нареченото „еднотично проектиране“, което е включвало и ръководството на строителното изпълнение, от възлагането на обекта до завършването му. С навлизането на железобетона в строителството, едва около началото на ХХ век. и след това, изчисленията започват да се правят от групи специалисти строителни инженери и проектирането се разделя относно архитектурата и конструкциите в **единствената по това време архитектурно-строителна част на проекта**. Впоследствие се включват допълнително електроинженери, водни инженери, специалистите по отопление и вентилация и много други, в т.ч. такива „части“ като „енергийна ефективност“, „пожарна безопасност“, „план за безопасност и охрана“, „план за управление на строителните отпадъци“ и т.н. Днес отделните специалности и частите в инвестиционните проекти са станали толкова много, че тази тема се превръща в един от основните въпроси в инициативите на Камарата на архитектите в България за нормативна реформа, за облекчаване на инвестиционния режим и за намаляване на административната тежест. Отново се разглежда и въпросът за ролята на архитекта като главен проектант в инвестиционния процес и за регламентиране на неговите професионални функции в законодателството.

Проектираните и построените сгради от арх. Камен Петков по **„системата на еднотично проектиране“** са много на брой (посочва се бройка от около 800 обекта). Неговите проекти се отличават със своите уникални архитектурни гостойнства. Освен в град Пловдив, в качеството си на главен проектант и ръководител на обектите той строи в Казанлък, Видин, Бургас, Раковски и други селища. Професията му на архитект се унаследява в неговото семейство. Синът му е арх. Георги Петков, внукът – арх. Камен Петков, а правнукът – арх. Георги Петков.

Библиографски източници:

1. Цонев, М. Дейци на Българското инженерно-архитектно дружество 1893-1949. АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001; Социалната промяна според възгледите на първото поколение български инженери и архитекти, София. 1998; БИАД В дати и събития (1893-1949). Кратък летопис. София, ИК „Феномен“, 1993.

2. Ненов, Г. П. Учредяването на БИАД. Протоколи на учредителното събрание, Дружествения устав, Протокол на извънредното събрание на 11 април 1893 г., сп. БИАД, 1914, № 6-8, 60-61; Членовете на

БИАД В София (Списък по години на Встъпването им В дружеството), сп. БИАД, 1914, № 6-8, 62-68;

Юбилеен сборник по случай 1000-годишнината от Симеоновата епоха и 50-годишнината от освобождението на България, сп. БИАД, 1929; БИАД. Почетни членове. Основателни членове, сп. БИАД, 1929.

3. Борисов, Б. Творчество с непреходна стойност, София, Арх-Арт, 1999.

4. Желева-Мартинс, Д. Основателят на БИАД, първият градостроител инженер-архитект Г. Ненов.

Католическа църква, Раковски, кв. Николаево, К. Петков / Catholic church, Rakovski, Nikolaevo district, K. Petkov

Християнска църква, Раковски, кв. Парчевич, К. Петков / Christian Church, Rakovski, Parcevich quarter, K. Petkov

Християнска църква, Белозем, К. Петков Christian Church, Belozem, K. Petkov

„НЕПОРОЧНО ЗАЧАТИЕ БОГОРОДИЧНО“ е християнска църква по проект на арх. Камен Петков в гр. Раковски, част от Софийско-пловдивската епархия на Римокатолическата църква. Църквата е енорийски храм на квартал Парчевич (Алифаково). „ПРЕСВЕТО СЪРЦЕ ИСУСОВО“ е християнска църква по проект на арх. Камен Петков в гр. Раковски, част от Софийско-пловдивската епархия на Римокатолическата църква. Църквата е енорийски храм на квартал Генерал Николаево (Калъчлии). „СВЕТИ ФРАНЦИСК ОТ АСИЗИ“ е също християнска църква в село Белозем, изградена по проект на архитект Камен Петков, част от Софийско-пловдивската епархия на Римокатолическата църква. Осветена е на 13 септември 1931 г.

THE ARCHITECTS AND THE BEAS

130 YEARS SINCE THE FOUNDATION OF THE BULGARIAN ENGINEERING AND ARCHITECTURE SOCIETY

Prof. Arch. Boryslav Borisov, D.Sc.

This year is the jubilee 130th anniversary of the Bulgarian Engineering and Architecture Society. This is a joint work of engineers and architects for more than a century in Bulgaria. The founding documents of the society note that "the goals of the society are the development of technical sciences, popularization of technical innovations, solidarity among its members, as well as protection of the rights of architects and engineers in Bulgaria". The recipients and followers of the society today are the Federation of Scientific and Technical unions, the Union of Architects in Bulgaria, as well as the Chambers of Architects and the Chamber of Engineers in investment design. The Bulgarian Engineering-Architectural Society is an integrated community of architects and engineers. It is the first general professional association uniting Bulgarian architects and engineers. The first chairman of the engineering and architectural society is Eng. Mihail Momchilov, vice-chairman Arch. Todor Markov, secretaries Eng. Arch. Georgi Nenov and engineer Georgi Botusharov and treasurer arch. Konstantin Slivkov. In the first management team of the company there are two architects, two engineers and one engineer-architect, who has made great contributions to the company - Georgi Nenov.

ИНЖ.-АРХ. ГЕОРГИ НЕНОВ – ДОАЙЕНЪТ НА БЪЛГАРСКОТО ГРАДОУСТРОЙСТВО

Борислав Борисов

Дистанцията от време ни позволява да оценим по достойнство неговото дело като основополагащо, ярко и грандиозно явление в рогното ни градоустройство.

Георги Ненов е възпитаник на известната Априловска гимназия, след което става държавен стипендиант за завършване на висше образование в чужбина и получава висшето си образование първоначално в института за граждански инженери в Санкт Петербург, а по-късно в белгийския град Гент. Завръща се в България дипломиран инженер-архитект през 1889 г. в родния Ловеч, където започва като градски инженер и изготвя точна кадастрална снимка на по-важните улици на града, управлява обществените строежи, в т.ч. окръжната палата и ловешката държавна болница и проектира няколко сгради. През 1891 г. той става „инженер-архитект по регулирането и строенето на населените места в България“ при Дирекцията на земеделието, търговията и общите сгради в София и работи върху проектозакон за градоустройството на страната. Георги Ненов става един от инициаторите и учредителите и впоследствие секретар и виден деец на новосъздаденото Българско инженерно-архитектурно дружество, както и дългогодишен учредител и незаменен член на редакцията на списанието на инженерно-архитектурното дружество. Успоредно с това той работи по кадастралните снимки и улично-регулационните планове на Златица (1892), Пиргон (1893), Цариброд (1893) и Котел (1894). Проектира държавните болници в Плевен, Разград, Ловеч и Трън, конезавода „Клементина“, горското училище в местност Чамкория (1896), много жилищни сгради и др.

Изготвеният от инж. арх. Георги Ненов проект на Закон за градоустройството на населените места е приет от Народното събрание и влиза в сила през 1897 г. С нормативния регламент на

закона Ненов поставя на рационална основа, ръководи, провежда и контролира изпълнението на селищното планиране в следосвобожденска България. Публикува стотици научни и научно-популярни статии. Особено ценен е неговият „Градоустройствен наръчник“ от 1924 г., който няма аналог в професионалните публикации за този период. Георги Ненов е един от малкото почетни членове на БИАД, избран в самото начало след основаване на дружеството през 1924 г. След 6 години за почетен член на БИАД е избран цар Борис III, а за целия период на съществуване на дружеството общо 9 инженери и архитекти. Награждаван е с ордените „За гражданска заслуга“ IV и V степен, „Свети Станислав“, както и с възпоменателен кръст „За независимостта на България 1908 година“. Биографията на архитект Георги Ненов е част от световната архитектурна енциклопедия на XX век (Лондон, 2001).

Инженер-архитект Георги Ненов пише основния материал „Градоустройственото дело“ относно „Снимки и регулации“ в юбилейното издание-сборник на списанието на БИАД през 1929 г. Там той отбелязва че „термините „градоустройство“ и „урбанизъм“ не са популярни и не са узаконявани в България. Вместо тях термини се употребяват гумите „градоустройство на населените места“. Според Ненов терминът „градоустройство на населените места“ е узаконен у нас в края на 1897 г. със специален закон под име „Закон за градоустройството на населените места в България“. През своето 30-годишно съществуване законът е изменян и допълван само 10 пъти, което обстоятелство в сравнение с промените в ЗУТ е многозначително. Тук можем да отбележим в контекста на писаното от Г. Ненов, че за много по-кратък период от време нашият ЗУТ беше изменян и допълван много повече пъти, без съществено да се подобри. След публикуването на закона се създават голям брой

окръжни предписания, правилници, наредби и упътвания, които са напечатани заедно със закона в издадената през 1924 г. книга-справочник „Благоустройствен наръчник“ на инженер-архитект Георги Ненов, главен инспектор при МОСПБ по благоустройството на населените места в България.

Кой е инж.-арх. Георги Ненов? Проектант или теоретик, технически или обществен деятел, държавен служител или архитект на свободна практика? Всичко това в едно, което го прави толкова ценен за развитието на новата българска държава. Красноречива е оценката на известния столичен адвокат Асен Господинов в обстояния му коментар към Закона за благоустройството на населените места в Царство България от 1930 г., където отбелязва: „... Благоустройственият наръчник на г-н инж. арх. Г. П. Ненов трябва да бъде настолна книга на всеки български техник“.

Имайки предвид, че по това време терминът „благоустройство“ обхваща широкия смисъл, който днес влагаме в думите градоустройство, селищно устройство, устройство на територията, включително благоустройство и урбанизъм, а понятието „техник“ или „регулатор“ се отнася за всички специалисти, в това число архитекти и инженери, работещи в областта на градоустройството (благоустройството), не може да не се отбележи огромното значение, което е имал този труд на изтъкнатия наш професионалист при създаването и утвърждаването на българското градоустройство за един сравнително дълъг период от време.

Проф. арх. Петър Ташев в История на градоустройството от 1979 г. авторитетно отбелязва на първо място за периода след освобождението на България, че „... голямата дейност по проектирането на регулационните планове на градовете и селата е развил арх. Георги Ненов, който съставил над 700 такива плана...“.

„... С право арх. Г. Ненов може да се определи като родоначалник на градоустройството у нас...“, е категоричното мнение на арх. Иван Аврамов в книгата му „Съвременното градоустройство в България“, издадена през 1987 г. Арх. Добрин Желева-Мартинс, като голям познавач на биографията на инж. арх. Георги Ненов, в своето изследване по повод 150 години от рождението му го нарича **Основателят на БИАД и първият градостроител инженер-архитект** и добавя с респект и уважение: „Инженер-архитект Георги Ненов ще остане завинаги в историята като строител на съвременна България, като основен стожер на архитектурното и инженерното дело, като

пионер на българското градоустройство. Поклон пред делото и паметта му“.

Достатъчни са тези четири напълно независими една от друга високи оценки, дадени от изтъкнати наши професионалисти, за да откромим основополагащата роля на инж.-арх. Ненов за развитието на българското градоустройство.

Арх. Г. Ненов е пионер в българското градоустройствено законодателство. Той е считан от всички за професионален автор на първия закон за благоустройство на населените места в княжество България. Автор е и на всички правилници, окръжни и други нормативни документи до 1923 г., уреждащи въпросите на проектирането и реализирането на регулационните планове и благоустройството. Освен посочения по-горе „Благоустройствен наръчник“ той пише „Практическо упътване за прилагане и поддържане на плановете на населените места“ и още стотици научно-приложни статии. Към огромните професионални заслуги на Георги Ненов трябва да прибавим образователно-квалификационната и популяризаторската му дейност чрез организираните от него курсове, в които обучава много млади специалисти. Днес е любопитно и показателно да се отбележи, че в продължение на цели тридесет години, като ръководител на служба „Благоустройство“, арх. Ненов проправя пътя на съвременното българско градоустройство. За този период са се сменили много правителства и политически екипи в управлението на страната, без това да се отрази на професионалната дейност на колегията и техническите служби в полза на обществото като цяло. Любопитно е и това, че някои от постановките на тогавашното законодателство остават актуални и днес. Такива са повишената стойност вследствие на подобрения, извършени чрез градоустройствения план; разделяне функциите на уличната от сворищната регулация, условията за разрешаване на строителство и много други.

Арх. Ненов умира през 1934 г., на 72-годишна възраст, пишейки статия за Списание на БИАД. Поводът е съмнението му относно подхода на Столичната община по създаването на градоустройствения план на София. Вместо изработването му пряко да се възложи на проф. Мусман, арх. Ненов излага съображения за избор на проектантски колектив чрез конкурс. Днес, много години след смъртта на видния български градостроител, признат за „първият архитект по регулирането и строенето на населените места в България“, и 130 години след създаването на БИАД отново

са на дневен ред въпросите, които и тогава са вълнували архитектурната колегия. КАБ и САБ продължават традициите от миналото за развитие на конкурсното начало, за издигане ролята на архитекта в инвестиционния процес и за нова законодателна реформа в устройственото планиране, инвестиционното проектиране и в строителството. Дискусиата и борбата за утвърждаване на професионализма в градоустройственото дело у нас, започнати преди повече от век от инж.-арх. Ненов, продължават и днес. Опитвах се да покажа какво мислят другите за него, но много интересно е също и какво мисли самият Ненов за професията и дейността на архитекта градостроител. Чрез няколко избрани цитата от неговата статия „Творец и ценител на регулационни плано-проекти“, издадена преди сто години, през далечната 1923 г., в **Списание на БИАД**, маже да се привлече вниманието на професионалната колегия върху някои актуални и днес въпроси. Тази статия е своеобразно творческо верую и професионално амплоа на автора:

„...Гласува се и се издаде доста навреме нашият „Закон за благоустройство на населените места в България“. Допълван на няколко пъти след 1896 г., тоя закон е почти **единствен по своя социален замах между законите от тоя вид във всички други културни държави**. Забранят ли се в бъдеще чрез него пакостните за общественото здраве творения на алчни спекуланти, узакони ли се правото на общините да отчуждават, ... същият закон ще допуска при едно искрено прилагане да се разрешават и най-мъчните квартирно-жилищни въпроси в царството, а тъй също и да се развива благоустройството на населените ни места съгласно най модерните изисквания на градоустройството и на обществената хигиена въобще...”

„...Сега вече никому въобще и през ума не минава, че е възможно смислено благоустройство на един град или село, без да има най-първо регулационен план, и то **общ и подробен такъв**, а не снимка само на **частични улици и квартали** ...”

„...Най-модерните“ общи регулационни план-проекти трябва да обемат вече, освен всичко, каквото има да става вътре в самите строителни граници на градовете, но и **цялото землище на дадена градска община** ...”

„...Регулаторството въобще представлява една **високо динамическа работа** и засяга дори и такива струни от житейския и професионален интелект, които могат да бъдат и съвсем незасягани при каквито и да било други специални творения на инженера или архитекта...”

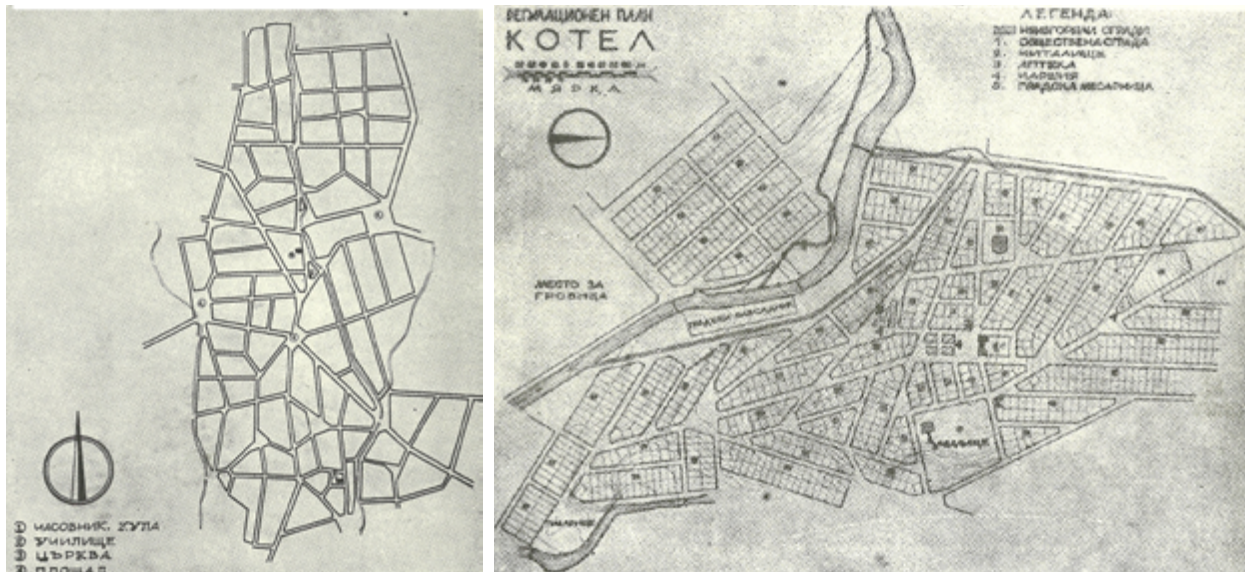
„...На регулатора предстои да насочи и фиксира **въздигането на един град по начин, който да отразява най-хармонично социалното състояние на града**, да конкретизира за бъдещите поколения строежа на по-раншните цивилизации и да **въплъти и изтъкне някак същинския характер на населеното място**.

„...В никои друг случай **естетика и практика** не се схващат и хармонизират тъй трудно, както при регулация и благоустройство на населените места ... Творенията на един регулатор представляват **изкуство от висше динамическо естество**. Те не могат да се маскират чрез сенки и перспективи, нито пък да се схващат тъй лесно и бързо в практично и естетично отношение. Нелепост би било например да се напъва един регулатор да твори чрез хармонизиране на регулационни линии в архитектурно-технически смисъл ...”

„...Един архитект може по-целесъобразно да се приспособи за регулатор, отколкото един инженер... Творец или ценител регулаторът трябва да има преди **всичко зряла възраст, която да е проживял на своя независима нога със съзнателен кипеж в частния свободен живот**... ... Да постига безспорна обществена полза, да не го спъват никакви и ничии частни интереси, към които обаче той трябва да се отнася във всички случаи с **респект** като към най-скъпи свои собствени интереси...”

„... Регулаторът като творец трябва да бъде **съвършено свободен в нареждането на работите си**. ... Малко може да се разчита в случая на един обикновен чиновник, още и за туй, **дето той може да се занимава с регулаторство** твърде често повлияван и от своето началство, и от обществото, че дори и от отделни заинтересовани лица. ... по-добре ще бъде да се попълва регулаторския персонал чрез формиран в свободния живот зрели и усърдни архитекти-регулатори, отколкото чрез йерархически подготвени в бюрото чиновници, защото последните могат да бъдат често добри чиновници, но много рядко солидни техници”. „... регулаторът трябва въобще да **върши работата си, като един вид свещенодействие**, да бъде скромен към своето „аз“ и като съзнателен творец на важни и мъчни творения, да се вслушва с голям респект и анализ на всички критики, от когото и да бъдат те, защото надали има по-сложни технически задачи от регулационните и няма по-фатални грешки от грешките на регулатора...”

От цитатите от статията на инж.-арх. Ненов е видно, че е извървян дълъг и поучителен път от нашите предшественици, който ние трябва да оценим по достоинство. Приемствеността в това отношение е не само отпавна точка, но и гаранция за бъдещото ни развитие.

*Регулационен план на Златица и регулационен план на Котел, Г. Ненов
Regulation plan of Zlatitsa and regulation plan of Kotel, G. Nenov*

„Благоустройствен наръчник“, 1924, Г. Ненов / "Public Works Handbook", 1924, G. Nenov

Приложената на страница 10 илюстрация „Барокови къщи“ от творчеството на арх. Г. Ненов е комплекс от къщи по улица „Търговска“ в гр. Ловеч, относно които арх. Добрин Желева-Мартинс пояснява в своя труд „Основателят на БИАД, първият градостроител инженер-архитект Г. Ненов“, че „Бароковите къщи“ в Ловеч са дело на инж.-арх. Г. Ненов, посочвайки публикация на Върбановска, М., „Първият български урбанист е ловчанлия“ (Ловечпрес, 18.11.2007 в: <http://www.lovechpress.info>). Улично-регулационен план на гр. Златица и регулационен план на гр. Котел – копията са по Аврамов, И., „Архитект Георги Петков Ненов. Биографичен очерк...“ Арх. Добрин Желева-Мартинс пише за „Благоустройствения наръчник“: „Това е умела, сублимарна пропаганда на прогресивните идеи, теории и положителни практики на своето време“. От публикувания наръчник е видно, че инж. арх. Г. Ненов добре познава и е повлиян от Ебенецер Хауърд (1850-1928), един от най-влиятелните теоретици на модерното градоустройство, публикувал „Tomorrow a Peaceful Path to Real Reform“ (1898) и „Garden Cities of Tomorrow“ (1902). В края на XIX век се създава концепцията за градовете-градини, а Хауърд организира Асоциация на градовете-градини, за да популяризира идеите си в контекста на градското планиране. Г. Ненов също популяризира тези идеи в България.

Източници

1. Ненов, Г. Списание БИАД

„Законопроект за Благоустройството на населените места в Българското княжество“, 1894, № 1, с. 62.

„Архитектът като специалист и практикант“, 1895-1896, № 5-6, с. 217-220.

„Техническата практика в България в свързка със специализацията и ценза на практикуващия“, 1910, № 14, с. 169-173.

„Няколко мисли по професионалното и общественото положение на инженерите и архитектите в България“, 1911, № 39, с. 400-402, № 40, с. 408-410.

„Творец и ценител на регулационни плано-проекти“, 1923.

„Благоустройство и урбанизъм“, 1927, № 9, с. 173-176.

2. Борисов, Б. Творчество с непреходна стойност. София, Арх-Арт, 08-15.12.1999 г.

Борисов, Б. Ценностите на градоустройственото законодателство на XX век и българските традиции в тази област. Основен доклад на Национална конференция на сдружението на урбанистите в България. София, 2000 г.

Борисов, Б. Традиции и приемственост - 120 години от създаването на българското законодателство в градоустройството и строителството. София, Арх-Арт, 19.12.2001 г.

3. Желева-Мартинс, Д. Основателят на БИАД, първият градостроител инженер-архитект Г. Ненов, Ловеч.

4. Аврамов, И. Архитект Г. П. Ненов, биографичен очерк. Изд. на ИГА, 9, 1956.

Аврамов, И. Архитект Г. П. Ненов. Годишник на ВИАС, 32, 1985-1986 г.

5. Сиклунов, Н. Георги Ненов. Антени, 11.05.1983 г.

ENG - ARCH. GEORGI NENOV – THE FOUNDER OF BULGARIAN URBAN PLANNING

Prof. Arch. Boryslav Borisov, D.Sc.

The work of an engineer architect Georgi Nenov is a fundamental, bright and spectacular phenomenon in the urban planning and architecture of Bulgaria. He studied at the Institute of Civil Engineers in St. Petersburg and later in the Belgian city of Ghent. Georgi Nenov returned to Bulgaria in Lovech, where he started as a city engineer. He prepares a cadastral map of the main streets of the city. Architect Nenov manages public constructions and buildings. In 1891 he became the chief "engineer-architect for the regulation and construction of settlements in Bulgaria" at the Directorate of Agriculture, Trade and General Buildings in the capital Sofia. Architect Nenov drafts a law on town planning and construction in the country. Georgi Nenov is the initiator, founder and prominent figure of the Bulgarian Engineering and Architecture Society. He is a founder and indispensable member of the editorial board of the Journal of the Engineering and Architectural Society. In parallel, he works on the cadastral maps and street regulation plans of hundreds of cities in Bulgaria.

75 ГОДИНИ МЕЖДУНАРОДЕН СЪЮЗ НА АРХИТЕКТИТЕ

Режина Гонтие
Антонио Риверсо
Никос Финтикакис

Швейцарската архитектка **Режина Гонтие** е третата жена, която оглавява МСА от създаването му. Тя има богат опит в съюза. Била е член на съвета (1999, 2011, 2017, 2021) и съдиректор на Комисията за международни състезания (ICС) през 2015-2023 г. Практикуващ архитект и съсобственик на архитектурно бюро в Берн, заедно със съпруга си, Реджина Гонтие е била гост-професор по архитектура в ЕТН Zurich и експерт-критик в различни школи по архитектура. Участвала е в експертни съвети по архитектура и градоустройство в няколко швейцарски града (Щорих, Биел, Берн) и е председателствала съвета на кантон Фрибург.

Печелила е много конкурси. Била е член на журито. Като заместник-председател на Швейцарската комисия по конкуренцията, тя е председател на преразглеждането през 2009 г. на швейцарските правила за конкуренцията (SIA 142) и новите разпоредби за паралелно обучение (SIA 143). В продължение на много години е член на работната група ADC+PP на Съвета на архитектите на Европа (ACE). Иницира създаването на Швейцарската конференция на архитектите (CSA) и е Президент през 2008-2023 г. и делегат на ACE от Швейцария през 1993-2023 г..

Работи за насърчване на архитектурния опит в устойчивото развитие, усъвършенстването на професията и как да се въвлечат младите архитекти в дейността на МСА.

Антонио Риверсо завършва архитектура в Политехническия университет в Торино през 1972г. Работи в бюро „Rose, Beaton & Rose – White Plains“, Ню Йорк, САЩ; архитект на свободна практика в „СТУДИО SPAZIO4/ARRARCH - (Soverato/Satriano – CZ)“.

Има множество проекти за градско планиране, обществени сгради и реставрация.

Бил е професор в МАА през 2014г. в XIV Световно триенале на архитектурата – София (България). Преподавател 2004-2005-2006 г. във Факултета по архитектура на Средиземноморския университет – Регжо Калабрия и гост-професор: магистър по местно и регионално планиране. Участник и лектор в много семинари и конференции. Жури на международни конкурси.

1999- 2006 г. Президент на Федерацията на архитектите на региона Калабрия; 2004 - 2010 Италиански делегат в UMAR – Малта; 2005 - 2009 Ръководител на италианската делегация в Съвета на архитектите на Европа - Брюксел; 2008 - 2011 Член на Световния съвет на МСА – Париж; 2014 – 2021 UIA/ARES (Архитектура и възобновяеми енергийни източници) – почетен вицепрезидент.

Никос Финтикакис завършва архитектура в Националния технически университет в Атина и следдипломна квалификация в университета Heriot-Watt в Единбург.

Старши партньор е и управляващ директор на „Синтез и изследвания“ ООД и старши консултант в FI Architects Company.

Участва в много награждавани проекти за биоклиматична архитектура в градска и археологическа среда, за инфраструктура и транспорт, за културни, образователни и туристически центрове в Гърция, Албания, Индия и др. Координира много гръцки и европейски проекти и изследователски програми.

Професор е в Технологичния университет на Атина (1975-1985г.) и Гост-професор в университетите по целия свят.

Вицепрезидент е на МСА за регион II (2017-2021 г.); професор в МСА (2021); член на борда на Гръцката асоциация на архитектите SADAS – PEA; говорител на IAA към UNESCO; член на Централния съвет по архитектура към Министерството на околната среда (2016-2021); Директор на UIA Int; Представител на TCG (Техническа камара на Гърция) и Международния съюз на архитектите като член на Комитета за историческите сгради към Министерството на културата на Гърция (2016-2021); Член на общността EUROSOLAR; Почетен член на Световната архитектурна общност.

Има множество публикации в гръцки и международни архитектурни списания.

На 28 юни 1948 г. е основан Международният съюз на архитектите МСА/UIA (Union Internationale des Architectes) в Лозана, Швейцария.

За 75 години е изминат дълъг път на преплитане на дейности и професионални съдби, които са обогатили архитектурата, градовете, пейзажа, културата, околната среда и историята на света.

Положени са много усилия преди някои върховни архитекти да решат да се обединят без разлика на националност, раса, религия или архитектурна доктрина, за да свържат своите национални организации. Сър Патрик Абъркромби от Обединеното кралство (1948-1953) е избран за първи президент, а Пиер Ваго, френски архитект от унгарски произход, е генерален секретар в продължение на много години. Той пише „Il fut tout de suite, séduit par l'idée de réunir tous les Architectes dans une seule Organisation Mondiale, Démocratique, Progressive“ / „Той веднага възприе идеята за обединяване на всички архитекти в една демократична, прогресивна световна организация.“/.

Оттогава МСА/UIA се превръща във федерация на национални професионални организации, които работят за обединяване на архитектите, така че те да могат да влияят на обществената политика и да развиват архитектурата в услуга на нуждите на обществото.

Двадесет и седем нации присъстват на основаването, но МСА/UIA много скоро успява да обедини най-значимите професионални организации от 116 страни, представляващи повече от един милион архитекти в света. Организацията бързо става ЗНАЧИМА. Днес тя е призната за едinstвената организация, обслужваща глобалната архитектура от повечето агенции на ООН, включително ЮНЕСКО, UNCHS, ESOSOC, UNIDO и Световната здравна организация, както и от WTO.

МСА/UIA поддържа връзки с големи междуправителствени институции като призната неправителствена организация с уникална професионална мрежа от архитекти. Насърчава създаването на отношения на солидарност, взаимно разбирателство и уважение между архитектите, което им позволява да сравняват идеи, да споделят опит, да разширяват знанията си, да се обогатяват от различията, за да допринесат все повече и повече за подобряването на условията на живот на хората и околната среда.

Тридесет и девет години по-късно, на 21 септември 1987 г. в София, големият визионер Георги Стоилов, президент на Международния съюз на архитектите от 1985 до 1987 г., заедно с най-добрите архитекти в света, полага основите

на Международната академия по архитектура – МАА/IAA. Остава неин Почетен президент до 2022 г.

Макар и със сходни проблеми, МСА/UIA и МАА/IAA тръгват по различни, безконфликтни пътища. МАА/IAA, със сега действащ президент акад. Amedeo Schiattarella, не е професионална организация, а културна и образователна институция. За 36 години, подчертавайки универсалността на ценностите на архитектурата и усещането за мир и братство, които доминират, Академията се заема с изключителна цивилизационна задача. Насърчава по цялото земно кълбо културата на архитектурата в градските аспекти, които я обогатяват, като продължава търсенето на качествени отговори за нуждите на градовете, естествената среда и създаденото от човека.

Важен подход е представянето, обсъждането и включването на много участници (не само архитекти) за разглеждане на завършени проекти и свободно изразяване на техния принос при пълна свобода, разбирателство и понякога дори несъгласие.

МСА/UIA допринася за популяризирането на МАА/IAA чрез партньорско „заемане“ на 10 добре известни архитекти, които в различни качества са били част от основните органи на МСА/UIA:

Георги Стоилов (България)

Андреј Боков (Русия)

Мартин Драховски (Словакия)

Алберт Дублер (Франция)

Никос Финтикакис (Гърция)

Сара Топелсън де Гринберг (Мексико)

Антонио Риверсо (Италия)

Томас Воние (САЩ)

Василис Сзутас (Гърция)

Джуан Уеймин (Китай)

В течение на времето и с участието на архитектите и градските теоретици, в числото на които за нас е чест да бъдем включени, основни цели на МАА/IAA стават:

– да стимулира развитието на архитектурата, градоустройството и архитектурната теория;

– да насърчава развитието на архитектурното образование;

– да организира следдипломни курсове, семинари и майсторски класове за млади талантиви архитекти от цял свят;

– да подкрепя и провъзгласява програми, декларации и събития на Обединените нации;

– да организира международни конференции, срещи и международни архитектурни конкурси;

– да организира „Interarch-Sofia“- Световното триенале на архитектурата.

Миналата година Президентът на МАА/IAA, изтъкнатият академик Скиатарела, по случай 35-годишнината на фондация МАА/IAA във встъпителната си реч за откриването на двете международни архитектурни изложби в София – „Женски принос към международна архитектурна култура“ и „Международната академия по архитектура в света“ – отново отбеляза ролята в различните важни моменти за човечеството на целите на МАА/IAA.

В изказването си той подчерта значението на архитектурата в трудни времена като днешното като мост за създаване на хармония и красота, а също и като защитник на човешките ценности. Влиянието им в областта на архитектурата и колко е необходимо да се припомним вниманието, което трябва да се отдава на основната ценност – УВАЖЕНИЕТО. Него настоящата и бъдещата архитектура трябва да демонстрира като:

УВАЖЕНИЕ към разнообразието във всичките му проявления;

УВАЖЕНИЕ към околната среда и майката природа;

УВАЖЕНИЕ към гражданското общество и мира, и най-важното

УВАЖЕНИЕ към нашето бъдеще – нашите деца и потомци, на които дължим свят без ужасите на войната.

Това са ценности, още повече днес, които са включени и в днешните принципи на МСА/UIA и в декларацията на новия президент – Режина Гонтие.

Потвърждаваме подкрепата на МАА/IAA за инициативите на МСА/UIA, както и желанието за засилване на нашите връзки в името на необходимостта от международно културно популяризиране на архитектурните ценности и зачитането на разнообразието като глобално богатство.

Уважаеми колеги от МСА/UIA, МАА/IAA ще бъде винаги на ваша страна съгласно принципите на Аристотел и Витрувий за архитектурата.

Поздравление от името на президента на МАА/IAA акад. Amedeo Schiattarella към президента на МСА/UIA Режина Гонтие, Бюрото, членовете на Съвета на МСА/UIA и членски секции на UIA региони 1, 2, 3, 4, 5, подписано от проф. Антонио Рафаеле Риверсо и Никос Финтикакис - бивши Вицепрезиденти на МСА/UIA на регион 1 и 2

Новото ръководство на МСА / The new leadership of the UIA

ПОСЛАНИЕ НА ПРЕЗИДЕНТА НА МСА/UIA

Скъпи колеги,

За мен е голяма чест да се свържа със световните архитекти след избирането ми за президент на Международния съюз на архитектите по време на нашето Общо събрание, проведено на 6-9 юли в Копенхаген, Дания.

В речта си пред Асамблеята преди избирането ми очертах три приоритета:

- За МСА: Рестартирайте МСА и осигурете бъдещето му; прилагане на по-прозрачно и колегиално управление и транспониране на препоръките на работната група;
- За нашата професия: Следвайте и изследвайте еволюцията на професията, предефинирайте ролята на архитекта и препоръчвайте подходящо образование;
- За устойчиво развитие: Допринесете с архитектурен опит.

Като президент ще ръководя Съюза в дух на колегиалност. Ще работя за по-обединен МСА, възползвайки се от нашето културно многообразие, комбинирайки най-доброто от глобализацията с най-доброто от местните култури и учейки се от интелигентността на технологиите и мъдростта на традиционните практики. Твърдо вярвам в потенциала и способността на МСА да се развива, както и в необходимостта да обединим най-силните си страни в полза на нашия Съюз.

Трябва да дефинираме визията и стратегията на МСА занаят, да определим приоритети, да съсредоточим действията си върху това, което е от съществено значение, да увеличим уместността и въздействието на МСА, да осигурим експертен опит и да повлияем на обществените политики.

Като неправителствена организация МСА, признат партньор на Организацията на обединените нации, прие Програмата на ООН относно изменението на климата и енергията и активно насърчава ЦУР на ООН. Моята цел е да засиля гласа и влиянието на нашата организация.

Дневният рег по време на моя мандат ще включва:

- Поддържане на диалог с глобалните участници в процеса на вземане на решения и академичните институции.
- Гласът на МСА да се зачита и да има въздействие.
- Отговаряне с архитектурен опит на екологичните и климатичните предизвикателства.
- Насърчаване на културното измерение на архитектурата, интердисциплинарно сътрудничество, холистичен подход, висококачествена застроена среда в съответствие със 17-те ЦУР на ООН, базирано на качеството, ориентирано към решения обществено осигуряване на архитектурни услуги и справедливи условия за практикуване.
- Постигане на признаване на архитектурата като дисциплина от обществен интерес, ключово условие професията да поеме своите отговорности.

Ще търсим сътрудничество с регионални организации по конкретни теми и ще засилим контакта със секциите на членовете, за да разберем по-добре техните нужди и да им донесем добавена стойност в тяхната работа.

Освен две присъствени заседания на Съвета годишно, практически всеки първи вторник от месеца ще се провеждат тематични срещи. Заместниците могат да присъстват на виртуални срещи като наблюдатели заедно с титулярните членове на Съвета.

Ще бъда на разположение за дискусии с членските секции на МСА всеки първи четвъртък от месеца, започвайки от 7 септември 2023 г., и ще насърчавам секциите да се свързват с мен чрез секретариата на МСА. Също така ще бъде възможно представител, определен от секциите членове (максимум 2 наведнъж), да се регистрира за присъствие на виртуални заседания на Съвета като наблюдател.

Очаквам с нетърпение да работя с архитекти по целия свят в полза на нашата професия и ви насърчавам да допринесете по всякакъв начин за постигането на нашите общи цели.

Режина Гонтие

Президент на Международния съюз на архитектите

*Източник: <https://www.uia-architectes.org/en/news/the-presidents-message-to-member-sections/>

НАЦИОНАЛНА СИСТЕМА ЗА ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО — ВЪЗХОДИ И ПАДЕНИЯ

Тодор Кръстев

Проф. арх. Тодор Кръстев, г. а. н., София. Професор по Опазване на културното наследство в Университета по архитектура, строителство и геодезия (София). Почетен член на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места - ИКОМОС и почетен председател на ИКОМОС/България. Член на Академия ИКОМОС. Експерт на ЮНЕСКО и ИКОМОС за Световното наследство с мисии за оценка и мониторинг във Франция (Папския дворец в Авиньон, Историческия център на Лион), Германия (Музеен остров в Берлин), Унгария (Авеню Андраши), Русия (Московски Кремъл, Санкт Петербург, Соловецки архипелаг, Ферапонтов манастир, Ярославл), Украйна (Киев, Львов), Албания (Берат), Черна гора (Котор), Босна и Херцеговина и др. Автор на многобройни архитектурни и урбанистични проекти и публикации в България и в чужбина. Лауреат на международни и национални архитектурни конкурси.

100-годишнината от рождението на проф. Пейо Бербенлиев е хубав повод за една равностметка за еволюцията на националната система за опазване през последните десетилетия – поле, в което проф. Бербенлиев влага цялата своя професионална култура, страст и енергия на експерт-изследовател и политик със силна политическа воля. Да вземем за начало приемането на Венецианската харта от Учредителната асамблея на ИКОМОС (Варшава, 1965), в която участва и самият той (фиг. 1), за да осъзнае там като своя лична кауза етиката на Хартата: културните паметници са „духовни послания от миналото“, които трябва да предадем на бъдещите поколения „в цялото богатство на тяхната автентичност“ (International 1964).

Системата за опазване

Позволявам си да припомня съдържанието на една съвременна национална система за опазване:

- законодателство;

- система за управление, чийто принципен модел обхваща съвкупността от обекти и субекти на опазване, както и механизмите на тяхното взаимодействие (Кръстев 1993) (фиг. 2);
- инструменти за опазване: статут на юридическа защита, режимци, планове за опазване, планове за управление и различни форми на финансиране;
- дейности за опазване: издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистриране, контрол, мониторинг, консервационни намеси, поддържане.

Такава система за опазване се базира на експертността и изключва дилетантството. Основен актьор в нея най-често е държавата, като в определена степен системата е децентрализирана и децентрализирана. Освен това тя не е капсулирана, а е отворена и интегрирана в групи области, което повишава нейната ефективност – т.нар. „интегрирана консервация“ (Convention 1985, Convention 1992).

Припомням тези черти на съвременната система за опазване, регламентирани в редица международни документи, за да подчертая степента, в която преди половин век проф. Бербенлиев ги е прозрял. И действително, скоро след приемането на Венецианската харта той успява да лансира Закона за паметниците на културата и музеите (ЗПКМ) от 1969 (Закон 1969), съобразен с европейския законодателен опит от това време, но и със забележителната законодателна практика в България след първия закон от 1890 (Кангулкова 2021б). През този период проф. Бербенлиев обикаля страната с раница на гръб, открива ценности и анализира тяхното състояние, проучва тайните на Брациговските традиции (Бербенлиев 1963), започва своята серия от изследователски трудове. Споменатите качества на експерт-изследовател и политик му позволяват да осъществи следния модел на системата за управление (Кръстев 1993) (фиг. 3):

- Обектите за опазване във висока степен съответстват на представите за културното наследство към този исторически момент, отразени във Венецианската харта.
- Публичните субекти на опазване са в определена степен децентрализирани (в окръжни дирекции „Културно-историческо наследство“ – ОД/КИН и в градските служби). На централно ниво е създаден държавен полидисциплинарен изследователски, експертен и изпълнителски орган – Национален институт за паметници на културата (НИПК). Като един от първите му директори от 1963, проф. Бербенлиев определя бъдещата му насока. В своя апогей през 1980-те години Институтът включва близо 2000 специалисти от висша класа, деконцентрирани в 5 филиала върху цялата територия на страната, реализиращи пълния цикъл от дейности за опазването. По това време НИПК осъществява консервационни дейности по около 300 паметника годишно и е спасил от сигурна гибел около 20 000. Тук се създават еталоните на българската консервационна школа – като например Античният театър в Пловдив, с консерватори Вера Коларова, Румяна Пройкиова, Лили Ботушарова, Пейко Манов (Коларова, 1985). Гордея се, че близо 10 години (от 1982 до 1991) съм бил част от забележителния екип на НИПК.
- Като субекти в системата са обособени и собствениците на паметниците, поощрени с определени стимули, както и изпълнителите на консервационни дейности. Друг субект е създадената през 1965 доброволна неправителствена организация, клон на международния ИКОМОС (с първи председател отново проф. Бербенлиев), замислена като партньор на държавата.
- Регламентирани са инструменти за опазването: юридически статут „паметник на културата“, даден на около 40 000 недвижими културни ценности, седем от които са вписани в Светов-

ното наследство, при това само в рамките на 6 години - до 1985 (Станчева 1985). През 1980-те години се създават и първите планове за опазване – директивни планове-концепции, инструменти за диалог с устройствената дейност, по смисъла на интегрираната консервация – например за Пловдив – от екип на Вера Коларова (Кадиев 1985) (фиг. 4), за Бургас – от Ани Младенова (Младенова 1985), за Варна – от Камелия Кръстева (Кръстева 1985), за Благоевград – от Д. Барфончовска (Барфончовска 1985); за зоната Иваново-Червен – от Галя Пировска и Виктор Попов (Пировска 1985) и др.

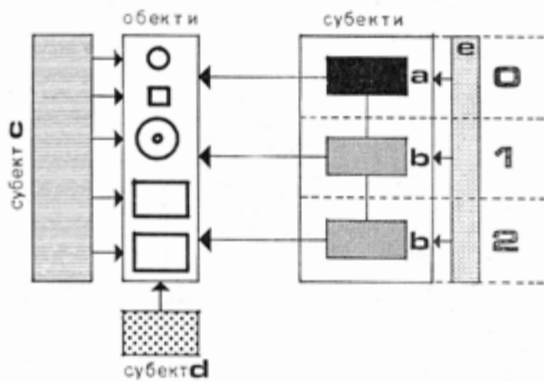
- Осигурено е финансиране (договорено с централни и окръжни власти) в обем между 60 и 80 млн. щ. д. (по онова време 1 щ. д. е равносечно на 0.80 лв.).
- В началото на 1980-те в УАСГ се създава и първата специализация по Опазване на архитектурното наследство за архитекти, с което се признава ролята на архитектурата в системата за опазване, отново според принципите на интегрираната консервация (Кръстев 2023).

Тази система функционира трудно в условията на централизираната социалистическа държава, с ръководната роля на Партията. Проф. Бербенлиев го разбира още при първата си среща в началото на 1960-те със секретаря на партията в Разград, където по това време върху античния град Абритус се строи Пеницилиновият завод. „Народът иска лекарства, а не камъни!“ – удря с юмрук по масата Секретарят... Историята на НИПК е история на перманентни битки за спасяване на ценности. Някои от тези битки са загубени. Да си припомним случая „Царевец“ във Велико Търново (1960-те години), когато по идеологическа принуда са нарушени ключови принципи на автентичността. Напразни са статиите на проф. Бербенлиев в защита на автентичността. Той пише: „Рестаурацията трябва да почива на строго научни данни за изчезналия вид на паметника ... Тя не допуска в никакъв случай рестауриране въз основа на проекти, съставени от субективното виждане на съвременния творец“ (Бербенлиев 1967); „С това се загубва автентичността на старината, създава се макет на изчезналите паметници. Този метод е отречен от науката“ (Бербенлиев 1964); „Тези единствени автентични свидетелства трябва да достигнат във възможно най-автентичен вид до бъдещите поколения, тъй като за тях те ще бъдат (както са и за нас) единственият пряк мост към техните създатели“ (Бербенлиев 1969). Така той прилага на практика принципите на Венецианската харта, която един партиен вестник обявява за „идеологическа диверсия“.

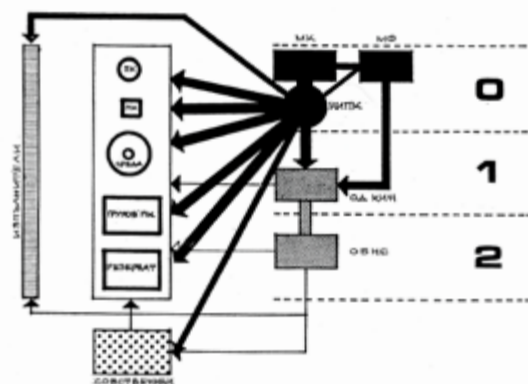
Загубена е също битката срещу комуникационния пробив в Античния форум на Пловдив през 1983 (Кръстев 2017б), както и срещу пробива през историческия център на Бургас, 1986 (Кръстев 2017а). Но са спечелени битките

Фиг. 1: Проф. Пейо Бербенлиев (в центъра) по време на Учредителната асамблея на ИКОМОС (Варшава, 1965). (снимка от личния архив на Лозинка Коynoва) / Prof. Arch. Peyo Verbenliev (center), eng.-chemist Alexander Savov, Lozinka Koynova (Warsaw, 1965)

Фиг. 2: Принципен модел на една национална система за опазване (Кръстев, 1993) / Model of a national conservation system (1993)

Фиг. 3: Модел на НС за опазване, 1960-1980 г., изградена с приноса на проф. П. Бербенлиев (Кръстев, 1993) / Model of the national conservation system from the 1960s to the 1980s

Фиг. 4: План-концепция за историческия център на Пловдив, 1983, колектив на НИПК с ръководител Вера Коларова (Кадиев, 1985) / Concept plan for the historical center of Plovdiv 1983

срещу пробивите във Варна и Благоевград, срещу изграждането на екариаж в зоната Ивано-во-Червен (в случая оръжията на Института са именно споменатите по-горе директивни планове-концепции). Спечелени са също битките срещу оформлението с мозайка от златен смалт на интериора на църквата „Св. Димитър“, Велико Търново, в конфликт с оригиналните стенописи (1985, Златка Кожухарова, Георги Чапкънов); срещу бутафорното възстановяване на кулите при Владиславия мост и хипотетичната реконструкция на църквата „Св. св. 40 мъченици“ (1988), пак там; срещу събарянето на софийския Арсенал, спасен и адаптиран от Института като Музей „Земята и хората“ (по проект на Христо Ганчев и Константин Пеев) и др.

Не бих искал да идеализирам системата за опазване от времето на социализма, съществувала до българския преход 1990. Държа само да отгледем дължимото на нейните безспорни качества. И да се съгласим, че ако изобщо ценим приемствеността, би било логично тези качества да бъдат използвани и развити в условията на една демократична държава. За съжаление, това не се случва. Преходът се оказва пагубен за националната система за опазване и за много паметници. Какво по-точно се случва?

Преходът

Преди всичко системата за опазване е осакатена (Кръстев 1963) (фиг. 5): междинното (окръжно) ниво е ликвидирано, областното няма функции в опазването, а общинското ниво е твърде слабо – без специализирани органи за опазване. Системата става силно концентрирана, централизирана и капсулирана.

Драстично намаляват държавните средства за опазване – до 300-500 пъти (от 60 млн. – на 120-150 х. щ. д.). Например наследството на Пловдив през 1985 получава 1 млн. щ. д., а през 1993 – 2300, с всички последици от това.

За разлика от грузи бивши социалистически страни като Албания и Унгария, които приемат през първите 10 години на техния преход последователно два закона в търсене на оптималния, то България остава 20 години със стария ЗПКМ, вече неадекватен, макар и с редица поправки. От своя страна, новият Закон за културното наследство от 2009 (Закон 2009) е твърде несъвършен. Преди всичко той замества международно признатия термин за юридически статут на защита „паметник на културата“ с по-широкото понятие „културна ценност“. Така Законът свежда съдържанието на понятието „културно наследство“ само до ограничената група от юридически защитени обекти. Остава непризната и незащитена ценността на средата като цяло, като градски исторически пейзаж (Recommendation 2011), с неговите вътрешни връзки и контекст. Ос-

вен това законът е твърде рестриктивен, без стимули, което отчуждава собствениците на паметници от целите на опазването – в резултат през 2010 жителите на Старинен град Несебър подписват петиция за излизането му от Листата на Световното наследство.

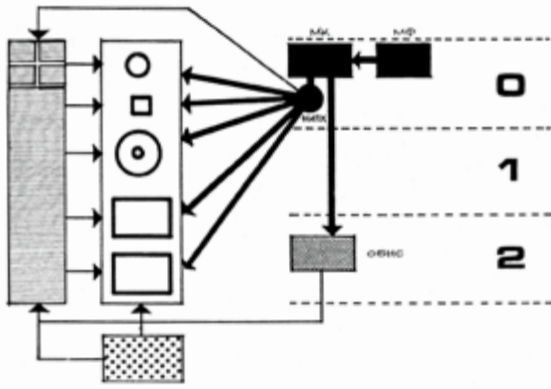
Особено граматична е съдбата на НИПК – институт, с който би могла да се гордее всяка европейска държава. Той е буквално разбит през 1991, за да остане с 60-40 души (от 2000!), лишен от адекватен бюджет и щат. При това положение Институтът (вече като НИИИ) не е в състояние да изпълнява коректно своите функции в системата за опазване: да съставя режими, да изработва инструменти за опазване, да поддържа модерна информационна система – условие за всяка децентрализация (Кръстев 2009). Всъщност това, което се случва, е удар срещу експертността, ключова в системата. Проф. Бербенлиев доживя да наблюдава с болка грамата на своята любима рожа.

Последиците от всичко това не закъсняват:

- Поражения в историческите центрове – необясними разрушения на паметници, включително от „неизвестен извършител“, загуби на ценности в София (съборени паметници, нарушени ключови характеристики на градския исторически пейзаж – например диалогът на Града с Планината; поразено индустриално наследство, като Захарна фабрика, национална културна ценност (фиг. 6); удар върху термалните традиции на града, вместо да бъдат използвани като ресурс за устойчиво развитие); поразен Пютюневият град в Пловдив (фиг. 7) и продажба на Античния форум като „празно дворно място“, годно за застрояване (Кръстев 2017б); компрометиране на образци на българския модернизъм по Черноморското крайбрежие (Кръстев 2022) (фиг. 8); необратими поражения дори в Старинен град Несебър (фиг. 9), с потенциален риск за неговото изключване от Световното наследство (Кръстев 2014а). Впрочем след 1985 България не е вписала нито един паметник в Листата на Световното наследство.

- Нарушаване на автентичността на културното наследство, в противоречие с европейските принципи за опазване, чрез строителство на бутафорни „крепости до зъбер и църкви до керемуга“ (Кандулкова 2022а, Кръстев 2014б) (фиг. 10), при това парадоксално осъществени с европейски средства; политически атаки срещу експерти, които се противопоставят на тази практика.

- Нарушаване на принципи на интегрираната консервация с резултат: противоречия между опазване, археологически проучвания и устройствена дейност (например археологическите проучвания на Некропола в Несебър не са координирани както с консервационната дейност, така и с градоустройствения план).

Фиг. 5: Модел на националната система за опазване след прехода 1990 (Кръстев 1993) / A model of the national conservation system after the 1990 transition

Фиг. 6: Актуално състояние на Захарна фабрика, София – национална културна ценност (снимка Т. Кръстев) / Current status of Sugar Factory, Sofia

Фиг. 7: Гражданска активност срещу разрушаването на тютюнев склад в Пловдив (снимка: Петкана Бакалова) / Citizens against the demolition of a tobacco warehouse in Plovdiv

Фиг. 8: Компрометиран образец на българския модернизъм – Бар-Вариете в Слънчев бряг на арх. М. Соколовски (сн. Т. Кръстев) / Bar-variety in Sunny Beach

Фиг. 9: Незаконно строителство в Старинен град Несебър, Световно наследство (снимка Т. Кръстев, 2012) / Illegal construction in the Old Town of Nessebar

Фиг. 10: Бутафорна реконструкция на бетонна стена от средновековната крепост в Созопол (снимка архив на НИИКН) / Mock reconstruction of a wall from the medieval fortress in Sozopol

Фиг. 11: План за опазване и управление на Старинен град Несебър, схема: Насоки за устройствено развитие, НИИИИ, 2013 (План 2013). Планът е приет от Министерството на културата, както и от всички международни нива, включително от Комитета за световно наследство с решение на неговата 37-ма сесия, 2013 (архив на НИИИИ) Plan for the preservation and management of the Old Town of Nessebar

- Поражения на българския пейзаж в нарушение на ратифицираната Конвенция за европейския пейзаж (Council 2000).
- Разрив между опазване и архитектурно творчество чрез порочна система на обществени поръчки, negliжирание на конкурсното начало, недостиг на контекстуална архитектура, превръщане на архитектурата в „просто бизнес“ и пр.

Това са все симптоми на разпадане на националната система за опазване, замислена някога от проф. Бербенлиев. Как да си обясним това падение, вече при демократични условия, без идеологическа принуда за бутафории и „пробииви“ през исторически центрове?

Обяснението

Има едно просто обяснение. Първоначалното натрупване на капитали по време на българския преход провокира мощни комерсиални апетити и строителен натиск върху историческите центрове. Паметниците на културата, особено археологическите, се оказват уязвими жертви поради крехката им структура и апетитното им местоположение в централните градски части. Явно още в началото на прехода в някои икономически, а също и политически среди се е наложила идеята, че опазването на културното наследство представлява пречка за развитието – развитие, разбрано преди всичко количествено, като усвояване на терени и капитали, интензивно застрояване с

висока плътност и висока етажност, с други думи – неустойчиво развитие. Тази логика е в грастично противоречие със съвременната представа за опазването като генератор на ресурси за устойчиво развитие и за качество на живот (Council 2005). За съжаление, тогава Държавата НЕ осъзнава своята отговорност пред бъдещите поколения, според етиката на Венецианската харта. Започва активно икономическо лобирание на всички нива, свързано с политически решения – особено пред възможността за усвояване на европейски фондове след 2007. Ако всичко това е вярно, то би обяснило много неща.

Обяснява например защо в продължение на 20 години след промените липсва нов закон за културното наследство, а през последните години неизменно се провалят всички намерения за радикални законодателни реформи. Защото неясното законодателство неизбежно създава хаос в историческите центрове, удобен за строителните инициативи.

Обяснява защо бе разбит НИПК и продължава да е в тежко състояние вече като НИИИИ, атакуван дори от най-високи позиции (един министър на културата със специфична лексика го нарече „бардак“, а подчиненият му директор на Националния исторически музей го определи като „раков тумор“, който трябва да бъде изрязан и изцяло заместен от Министерството на културата). Защото слабият или закритият НИИИИ означава липса на режими, правила,

Фиг. 12: Нов хотел върху археологическата зона на църквата „Света Богородица Елеуса,, в Старинен град Несебър, изграден в противоречие с Плана за опазване и управление (на това място Планът предлага озеленена зона – Вж. ил. 11), както и с действащия мораториум върху новото строителство (снимка от Доклада на Мисията на ИКОМОС и ЦСН към ЮНЕСКО през януари 2023) (Report 2023)
A new hotel on the archaeological site in the Old Town of Nessebar.

инструменти за опазване и модерна дигитализирана информационна система; означава заместването на експертността с политически решения и пр., при което вече всичко е възможно да се случи с културното наследство.

Обяснява бутафориите – изградени вече не по идеологически, а по икономически причини, особено след влизането на България в ЕС – защото чрез тях лесно и бързо, без специализирана консервация, се усвояват европейски фондове, насочени към паметниците, определени вече като „туристически атракции“, с осигурена политическа протекция (Кръстев 2014б).

Обяснява защо в продължение на 10 години не бе приет от правителството Планът за опазване и управление на Старинен град Несебър (План 2013) (фиг. 11), изработен от НИИКН, одобрен от Министерството на културата и приет през 2013 с висока оценка на всички международни нива, включително от Комитета за световно наследство, – а именно защото през тези 10 години в Несебър кипи строителство в противоречие както с Плана, така и с наложения от Комитета мораториум върху новото строителство до приемането на Плана (Report 2023) (фиг. 12). Обяснява впрочем и защо бе уволнен директорът на НИИКН, изработил този успешен план...

С други думи, обясненията могат да се търсят в естеството на българския преход, в особеностите на българската демокрация и в характеристиките на българската политическа класа.

Поуките

В заключение, днес трябва да осъзнаем поуките от делото на проф. Бербенлиев, който в края на живота си бе признат за почетен член на ИКОМОС Интернационал. Това означава да оценим нуждата от:

- ПРИЕМСТВЕНОСТ с усилията на поколенията преди нас;
- ПОЗНАНИЯ за актуалния международен опит, изграден върху убеждението, че Опазването не е пречка, а е генератор на ресурси за устойчиво развитие и за качество на живот;
- ВЯРНОСТ към етичните принципи на Опазването;
- ПОЛИТИЧЕСКА ВОЛЯ за реализация на една радикална реформа на националната система за опазване.

Библиография

- Барфончовска, Д. 1985. Централната градска част на Благоевград, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 17-19.
- Бербенлиев, П., В. Партъчев. 1963. Брациговските майстори-строители през XVIII и XIX век и тяхното архитектурно творчество. София, Техника.
- Бербенлиев, П., 1964. Консервационната наука в България, в. Народна култура, бр. 37, 1964.
- Бербенлиев, П. 1967. На строго научна основа, в. Велико Търново.

Бербенлиев, П. 1969. Именно с чувство за отговорност, В. Отечествен фронт, 12.06.1969.

Закон за паметниците на културата и музеите, ДВ, бр. 29, 1969.

Закон за културното наследство 2009.

Кандулкова, Й. 2021а. Оригиналът в паметника на културата, София, Авангард Прима.

Кандулкова, Й. 2021б. Опазването на архитектурното наследство в България – началото, София, Авангард Прима.

Кадиев, Б., Р. Проїкова. 1985. Концепция за експонирание на античното културно наследство в централното градско ядро на Пловдив, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 52-55.

Коларова, В. 1985. Античният театър в Пловдив, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 26-31.

Кръстева, К. 1985. Културно-историческото наследство в централната градска част на Варна, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 20-22.

Кръстев, Т. 1993. Национална система за опазване на културното наследство в България – проблеми и перспективи, Паметници на културата – административно-правни аспекти на опазването, Център по администрация към Министерски съвет, 28-45.

Кръстев, Т. 2009. За достойнството на един национален институт, В. Култура, бр. 36, 2009.

Кръстев, Т. 2014а. Шанс за Несебър, В. Култура, бр. 14, 2014.

Кръстев, Т. 2014б. Изгубената автентичност, В. Култура, бр. 20, 2014.

Кръстев, Т. 2017а. Бургаският дух на мястото, сп. Архитектура, бр. 6, 10-17.

Кръстев, Т. 2017б. Пловдив – опазването на един

многопластов град, сп. Архитектура, бр. 3-4, 25-31.
Кръстев, Т. 2022. Архитектура на брега, Варна, Дизайн форум, 12-25.

Кръстев, Т. 2023. Формирането на архитекта, Актуални проблеми на архитектурното образование в първите десетилетия на XXI век, София, САБ, 48-53.

Младенова, А. 1985. Старинното градско ядро на Бургас, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 23-25.

Пировска, Г., В. Попов. 1985. Териториална програма „Иваново-Червен“, сп. Архитектура, бр. 3-4, 1985, 12-14.

План за опазване и управление на Старинен град Несебър, Световно наследство, 2013, НИИИИ.

Станчева, М. 1985. Световното наследство и българският принос в него, сп. Архитектура, бр. 3-4, 66-68.

Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, 1985. Council of Europe, Grenade.

Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised), 1992. Council of Europe, Valletta.

Council of Europe Landscape Convention, 2000. Florence.

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, 2005. Faro.

International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (the Venice Charter), 1964. IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Venice.

Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011. UNESCO, Paris.

Report of the joint UNESCO World Heritage Centre / ICOMOS Reactive Monitoring mission to Nessebar, Bulgaria, 2023. UNESCO, ICOMOS.

NATIONAL HERITAGE CONSERVATION SYSTEM – UP AND DOWN

Prof. Arch. Todor Krastev, D.Sc

The anniversary of the birth of Prof. Peyo Berbenliev is an occasion for an assessment of the evolution of the national system for the protection of cultural heritage, as well as for an assessment of his personal contribution to its construction. The beginning was the adoption of the Venice Charter by ICOMOS (Warsaw, 1965), with his participation, when he realized the ethics of conservation as his personal cause. Prof. Berbenliev puts will, passion and energy into building a modern conservation system based on legislation, management, tools and conservation activities. A key entity in his plan is the state expert body - NIPK, which at its peak in the 1980s includes nearly 2,000 top-class specialists. Without idealizing the socialist-era conservation system, we must give due credit to its undeniable merits. It was logical that they should be used and developed in the conditions of a democratic state. Unfortunately, this did not happen during the Bulgarian transition, which turned out to be disastrous for the national system and for many monuments. The lesson from Prof. Berbenliev's case is about the need for continuity with the efforts of the generations before us, for knowledge of current international experience, for fidelity to the ethical principles of conservation, for political will for a radical reform of the conservation system.

ИСТОРИЯ, ТРАДИЦИИ И БЪДЕЩЕ НА ВИСШЕ СТРОИТЕЛНО УЧИЛИЩЕ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“

Анита Хандрулева

Пламен Генов

Доц. г-р инж. Анита Хандрулева е родена в гр. Бургас.

През 2009 г. придобива ОКС „Магистър“ по специалността „Строителство на сгради и съоръжения“. От 2009 г. до 2011 г. работи в „ИРКОН“ ООД като проектант. В периода: 2010 – 2014 г. е докторант във ВСУ „Любен Каравелов“ – София по специалност „Строителна механика, съпротивление на материалите“. От 2015 г. досега заема длъжността - доцент в катедра „Механика и математика“ в Строителния ф-т на ВСУ „Л. Каравелов“, на която от 2017 г. е ръководител. В периода: 2017 г. – 2021 г. е заместник-ректор, а от началото на 2021 г. до настоящия момент е Ректор на Висше строително училище „Любен Каравелов“.

Членува и в множество професионални организации и научноизследователски проекти. Автор е на редица публикации, учебни помагала и пособия в областта на строителството на сгради и съоръжения.

Д-р арх. Пламен Генов е завършил архитектура, педагогика, топография. Оценител на: недвижими имоти; имоти паметници на културата. Член на: УС на САБ; КС на КАБ.

Председател на: „Военни архитекти и инженери“ – СОСЗР, СВОГД. Един от създателите на КАБ.

Монографии: Военното строителство; Вътрешно обзавеждане и графичен дизайн.

Доклади на: международни конференции в МВР Академия; ВСУ „Любен Каравелов“. Проектирал в ПРОНО-МНО; „АС Консулт-К“.

Съдебен експерт с удостоверение за класифицирана информация. Преподавал в: УАСГ; ИПП ДЕЛТА; НАСИ. Изпълнителен директор на: Британо-гръцки колеж DELTA; ELBEA; „BEST PLACES“ ООД.

Четири години присъствие в три комисии на Народното събрание. Главен асистент във ВСУ „Любен Каравелов“.

Анита Хандрулева

Пламен Генов

Повод за гордост е, когато едно българско висше училище успява да съхрани своите образователни традиции 85 години и в същото време продължава да се развива и модернизира. От създаването си досега Висшето строително училище „Любен Каравелов“ винаги е успявало да отговори на потребностите на обществото от висококвалифицирани строителни инженери.

Историята на Висше строително училище „Любен Каравелов“ започва през далечната 1983 г., когато, по предложение на министъра на войната, с указ на цар Борис III от 18 октомври, се създава *Школа за подготовка на трудови офицери* и се утвърждава нейният правилник.

Първоначално школата се намира в квартал „Лагера“, а курсът на обучение е една година. През 1942 г. Школата е преместена в собствена сграда в квартал Горна баня. Подготовката на школниците се е извършвала по учебен план, който е включвал 33 учебни дисциплини с хорариум от 834 часа, групирани в няколко учебни цикъла: военна, инженерна, трудово-техническа и специална подготовка. През 1946 г. училището се преименува в *Школа за трудови началници*, а от 1951 г. се нарича *Народно училище за трудови офицери*. През 1969 г. учебното заведение е преобразувано в *Полувисше народно военно училище за офицери от Строителни войски*.

През 1973 г. курсът на обучение става 4 години

УКАЗЪ

246

№ ~~123~~

Ние Борисъ III

съ Божия милостъ и Народната воля
Царь на Българитъ

По предложение на Нашия министъръ на Войната, представено Намъ съ доклада му отъ 3.октомври 1938.година, подъ № 123.,

ПОСТАНОВИХМЕ И ПОСТАНОВЯВАМЕ:

I. Да утвърдимъ приложения къмъ този указъ Правилникъ за Школата за подготовка на трудови офицери.

II. Изпълнението на настоящия указъ възлагаме на Нашия министъръ на Войната.

Издаденъ въ София на 18 X 1938.г.

МИНИСТЪРЪ НА ВОЙНАТА ГЕНЕРАЛЪ-МАЙОРЪ.

Указ, подписан от Н.В. ЦАР БОРИС III на 18 октомври 1938 г.
Decree signed by H.M. TSAR BORIS III (King Boris III) on October 18 th, 1938

за редовно и 5 години за заочно обучение. Това се случва, след като с указ № 1815 от 16.08.1973 г. училището става *Висше народно Военно строително училище „Генерал Благой Иванов“*. При дипломирането си обучаващите се курсанти получават висше образование с гражданска квалификация „строителен инженер“, военна квалификация и звание „лейтенант“.

Висшето училище от 1991 г. носи името на българския писател и революционер Любен Каравелов, когато с указ на Желю Желев - Президент на Република България, се преименува на Висше военно инженерно строително училище „Любен Каравелов“ (ВВИСУ „Л. Каравелов“).

В съответствие с изискванията на Закона за висше образование ВВИСУ „Л. Каравелов“ преминава към тристепенно обучение на студенти и докторанти в образователно-квалификационните степени – Бакалавър и Магистър и в образователно-научната степен Доктор. Първият випуск по учебен план за ОКС – Бакалавър е с четиригодишен срок на обучение и датира от учебната 1998/1999 година. От същата година във висшето училище започва прием на цивилни студенти по специалността „Строителство на сгради и съоръжения“.

От 31 август 2000 г. със Закон за преобразуване на Строителни войски, Войските на министерството на транспорта и Войските на комитета по пощи и далекосъобщения в държавни предприятия ВВИСУ „Л. Каравелов“ се деволютизира и преименува във Висше строително училище „Любен Каравелов“ със статут на държавно висше специализирано училище.

През своята дълга история във Висше строително училище „Любен Каравелов“ се утвърждават различни традиции, свързани с успешното дипломиране на неговите възпитаници и успешно предаващи се във времето до днес.

Една от традициите е свързана с това имената на първенците на випуска да се записват със златни букви на колоните на входа на висшето училище (вж. илюстрацията).

Част от първенците след завършването си се реализират като строителни инженери и предприемачи. Друга част започват своето развитие като преподаватели и учени. Сред имената на първенците от различните випуски се открояват, както следва: доц. г-р инж. Анита Хандрулева – Ректор на ВСУ „Л. Каравелов“, и доц. г-р инж. Христина Заякова - Декан на Строителния факултет, както и доц. г-р инж. Борислав Даалов, доц. г-р инж. Петър Греков, гл. ас. г-р инж. Антон Гороломов, осъществяващи преподавателска дейност и до момента. Традицията завършващите с отлични резултати да желаят да се посветят на

науката и образованието се предава и успешно се запазва и до настоящия момент – за радост на възпитаниците на висшето училище, на кандидат-студентите и най-вече за радост на висшето училище. Редица първенци от последните години също проявяват интерес към научна кариера и продължават обучението си във ВСУ „Любен Каравелов“ в образователна и научна степен „Доктор“, което им предоставя възможност за успешна по-нататъшна преподавателска кариера.

Друга традиция, запазила се и до настоящия момент във ВСУ „Л. Каравелов“, е при дипломирането си випускниците да засаждат иглолистно дърво в знак на дълголетие и запазване на традицията за приемственост с първокурсниците. Още повече че засаждането на дърво, и то вечнозелено, символизира живота, дълголетие, творчеството и успеха. Символизира също така създанието, което стои в основата на строителната професия. Засаждането е общо дело, показващо взаимната подкрепа по време на обучението на студентите и съвместното преодоляване на трудностите.

Обществената значимост на Висше строително училище „Любен Каравелов“ се потвърждава и от факта, че в миналото, както и до настоящия момент то е предпочитано от много чуждестранни студенти. Висшето училище е било притегателен център за младежи от Африка, Азия и Латинска Америка. В изпълнение на междуправителствени спогодби в него са обучавани курсанти и офицери от Танзания, Мозамбик, Куба, Лаос, Йемен, Виетнам, Монголия, Сирия и др. В момента положителната традиция продължава, като обучаващите се във ВСУ „Л. Каравелов“ чуждестранни студенти са предимно от държавите Турция, Украйна, Молдова, Република Северна Македония, Косово и др. Всяка година във ВСУ „Любен Каравелов“ се обучават и студенти от различни европейски държави по програма „Еразъм +“.

Към настоящия момент структурата на висшето училище включва две факултета – Строителен и Архитектурен. В Строителния факултет се обучават студенти за придобиване на ОКС – Бакалавър по специалностите „Строителство на сгради и съоръжения“, „Строителен мениджмънт“ и „Строително инженерство“. Предоставя се и възможност за обучение в магистърската специалност: „Строителство на сгради и съоръжения“ с две възможни специализации – Строителни конструкции и Технология и управление на строителството. След завършване на висшето си образование дипломантите имат възможност да надграждат знанията си, като продължат своето обучение по следните специалности за придобиване на ОКС – Магистър: „Управле-

**Дипломирани студенти пред паметника на Л. Каравелов
The DAY - the Diploma Day in front of L. Karavelov monument**

ние на инвестиционни проекти", „Технология и управление на строителството“, „Фасаден инженеринг“, „Строителни конструкции“, „Технология на строителното производство“.

Архитектурният факултет на Висше строително училище „Любен Каравелов“ от своя страна бива създаден с решение на Народното събрание, прието на 19.07.2006 г. В основата на неговото основополагане стои съвместна инициатива с Международната академия по архитектура, начело с проф. г-р арх. Стефан Попов и арх. Георги Стоилов, като целта е да се създаде алтернативно, модерно образование по специалността „Архитектура“, представяща образование на най-високо ниво. За постигане и осигуряване на желаното качество на обучение много преподаватели и изтъкнати архитекти посвещават своите усилия и богат практически опит. В момента обучението по специалността „Архитектура“ се извършва в рамките на 5 години и половина, единствено в редовна форма на обучение, и се радва на изключителен интерес от кандидат-студентите. В Архитектурния факултет студентите имат възможността да се обучават и в бакалавърската специалност „Строителство и архитектура на сгради и съоръжения“, която е единствена хибридна по своята същност специалност в България. След завършено висше образование студентите имат възможност да изучават специалностите: „Опазване на архитектурното наследство“, „Дизайн“, „Урбанизъм“ и „Защита на населението (Строителна пожарна и аварийна безопасност)“ за придобиване на ОКС – Магистър.

**Ректор Хандралева лично връчва диплома на студент отличник
Rector Handruleva personally bestows a DIPLOMA to an outstanding student of Architecture**

OUTLINE OF THE HISTORY AND TRADITIONS OF THE UNIVERSITY OF ARCHITECTURE AND STRUCTURAL ENGINEERING "LYUBEN KARAVELOV"

Assoc. Prof. Eng. Anita Handruleva, Ph.D.

Arh. Plamen Genov, Ph.D.

It is truly a matter of pride when a single Bulgarian university manages to preserve its educational traditions for over 85 years while continuing to develop and grow modern. Ever since it has been established until today, "Lyuben Karavelov" Higher School of Civil Engineering has always been able to meet the needs of the society for highly qualified civil engineers.

The history of the "Lyuben Karavelov" Higher School of Construction began in the distant year 1938, when upon a Royal Decree issued by TSAR BORIS III on October 18th a Specialized Military Engineering School for Training Labor Officers was established and its Rules and Regulations were officially approved of and endorsed. It was named after Lyuben Karavelov (1834 – 1879) - one of the greatest figures of our Bulgarian history and culture during the Revival period.

In 2000, the School was transformed into a Civilian Higher Education Institution. Thence, VSU has turned into a well-recognized and popular educational centre, with long-lasting traditions in training engineers and architects. VSU "L. Karavelov" is a narrowly specialized HEI (Higher Education Institution) for theoretical knowledge and applied science with core faculties of Architecture and Civil Engineering established.

Last accredited by the National Evaluation & Accreditation Agency, carrying Assessment Grade „8.3“, USEA (VSU) has proven that it has evolved into a contemporary university of about one thousand undergrad-students enrolled in the two core Faculties of Architecture and Civil Engineering. Although a narrowly specialized HEI, today USEA(VSU) may proudly state that it provides a quality training and education in the two main professional fields of Building-and-Construction and Architecture, ever aiming at a steadfast improvement of the safe environment conditions of our society alongside the overall betterment of the built environment through quality education, while encouraging scientific research, and not least, by providing professional services. USEA(VSU) graduates are individuals who acquire high intellectual training, broaden their culture and ever endeavour to perfect one's attitude. Having proven wide acceptance in the labor market, across the country, as well as internationally, may only attest to their substantial qualifications.

We may not forget that numerous graduates of USEA(VSU) have claimed their deserved places in the Construction Industry, in Architecture and Design companies. Most specialists have affirmed themselves real professionals via applying skills and knowledge both in Bulgaria and abroad being recognised successful businessmen or construction management leaders in state and private sector(s). On the other hand, many have embarked on the noble academic path of educating youngsters at higher technical schools or universities, while others opted to dedicate themselves to science, scientific work, research and development, etc.

Amongst the names the praiseworthy graduates of VSU "L. Karavelov", the following stand out: Assoc. Dr. Eng. Anita Handruleva – current RECTOR of VSU "L. Karavelov", Assoc. Dr. Eng. Hristina Zayakova - Dean of the Faculty of Civil Engineering, Assoc. Dr. Eng. Borislav Daalov, Assoc. Dr. Eng. Petar Grekov, Anton Gorolomov, assistant professor, Ph.D. Eng. , and many more.

VSU „Lyuben Karavelov“ attempts to continuously grow, as it undeniably strives towards modern education and wider scientific research whilst encouraging artistic-cum-creative activities to take place in line with the European standards and all EU requirements, as we, the academics, do our best to assimilate and apply some useful university practices.

Still, **main mission** of VSU "L. Karavelov" is to contribute to the continual adopting of the Bulgarian State Policy on the development of Higher Education, as well as to educate broadly in Architecture and Construction design, in the process of building and maintenance of constructions, and last but not least, to nurture and encourage creativity and innovation that may grow a knowledge-based society.

REGIONAL HISTORY MUSEUM SOFIA

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - СОФИЯ

ИЗЛОЖБА

EXHIBITION

Ех, тауцик!
Oh, that... circus!

40 ГОДИНИ ОТ ПОЖАРА НА СОФИЙСКИЯ ДЪРЖАВЕН ЦИРК

40 years since the fire of the Sofia State Circus

ОТКРИВАНЕ 12.09.2023 | OPENING 12.09.2023

Пл. „Бански“ 1

1 Banski square

СПОМЕН ЗА СОФИЙСКИЯ ДЪРЖАВЕН ЦИРК

Валентина Върбанова

Доц. д-р арх. Валентина Върбанова е Главен експерт в отдел „Опазване на недвижимо културно наследство“ в Регионален исторически музей – София. Работила е 20 години в НИИ НКН като проектант и проучвател. Автор е на множество проекти за сгради НКЦ. Автор е на книги в областта на опазването. Член на САБ, КАБ, ICOM. Преподавател от 2007 до 2021 г. по дисциплините Опазване на КИИ, Теория на архитектурата, Въвеждане в архитектурата, Проектиране в исторически контекст във ВСУ „Любен Каравелов“ - София. Ръководител на магистърска програма по опазване до 2021 г. Завършила е Университета за архитектура и строителство в Санкт Петербург (ЛИСИ).

Доктор в областта на опазване на КИИ, катедра „Теория и история на архитектурата“, Bauhaus-Universität Weimar, Германия, 1983 г.

Ех, този цирк! - се нарича временната изложба, която Регионален исторически музей – София откри на 12 септември 2023 г. Поводът беше много сериозен, а той е свързан с годишнина от изгарянето му на 25.09.1985 г. Покрай тъжното събитие авторите искаха да припомнят, че някога е имало дирекция „Български църкове“ към Комитета за култура, имало е цирково изкуство с история и виртуозни артисти. Тъй като тази изложба е архитектурна, най-вече искахме да напомним за прекрасната сграда и нейните автори.

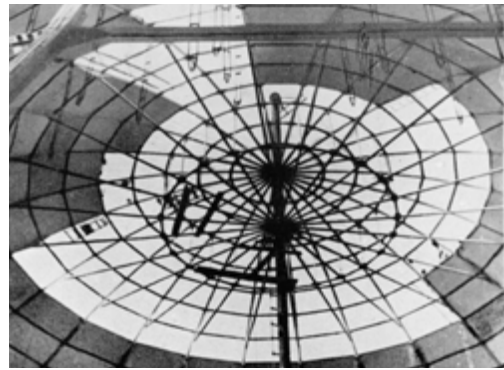
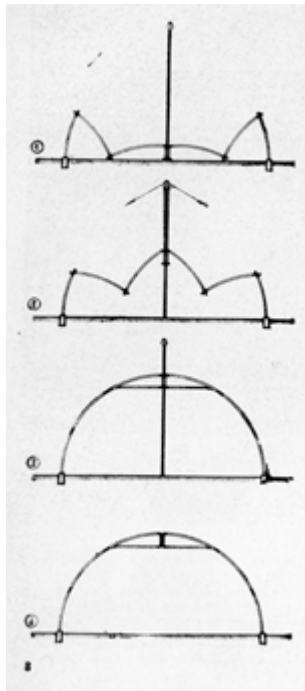
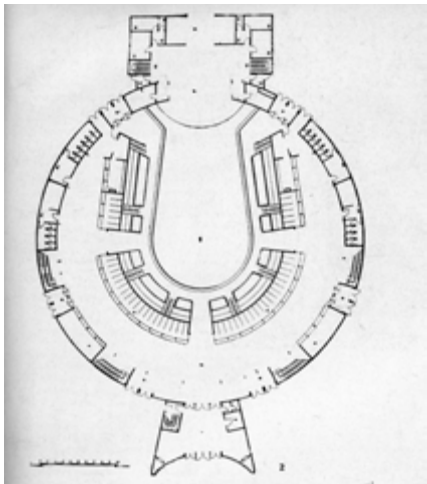
Проектът за стационарен цирк в София е изготвен през 1953 г. от екип с ръководител арх. Ерослав Станков. Съавтор е неговата сестра – арх. Костагинка Станкова-Мутафова. След девет години на бюрократични спънки строителството на сградата започва през 1962 г. и завършва година по-късно. Изпълнител е „Софстрой“. Циркът се намира на пл. „Солни пазар“, с лице към бул. „Хр. Ботев“ и срещу Министерството на земеделието. Проектът предвижда и разширение в източна посока за тренировъчни зали и представления на открито. Тази част не е реализирана. По проекта на арх. Е. Станков са построени още две културни сгради в чужбина.

В Скопие след земетресението през 1963 г. се изгражда Универсална зала за концерти, конгреси и спортни събития. Тя съществува до днес. Копие на софийския цирк се издига през 1970 г. и във Варшава. Сградата обаче след две години спира да функционира поради опасения за пожарната ѝ неустойчивост. Тя е демонтирана през 2002 г.

АРХИТЕКТИТЕ

Преди съставянето на изложбата, за авторите на проекта се знаеше много малко, почти нищо. Те бяха отгавна забравени. За възстановяването на техните творчески биографии неопенима помощ ни оказа САБ, в чиито архиви се пазеха попълнени от самите архитекти анкети. Ценни бяха и разказите на техния наследник – скулптора Константин Ачков, относно житейския им път. Разполагахме с щедро предоставения от него семеен архив.

Да разкажем за този семеен творчески тандем, в който участват арх. Станков, сестра му и двамата им братя Любомир и Владимир като технически сътрудници и изпълнители. Всички те са потомствени строители. Най-тясно е сътрудничеството между арх. Ерослав Станков

*Проекти, конструкция на купола и интериор на сградата на цирка
Designs, construction of the dome and interior of the circus building*

*арх. Ерослав Станков и арх. Костадинка Станкова – Мутафова, 1963 г.
arch. Eroslav Stankov and arch. Kostadinka Stankova-Mutfafova 1963 г.*

*Въздушна снимка на Софийския държавен цирк през 1970г.
Aerial photo of the Sofia state circus in the 1970s.*

Пожарът 23.09.1983 г. / Aerial photos of the building; The fire 09/23/1983

и арх. Костагинка Станкова-Мутафова. Двата работят заедно, но всеки от тях има и самостоятелно творчество. Съвместните им реализирани проекти са трите културни сгради (Софийски гържавен цирк, 1962 г., Универсална зрителна зала, Варшава, Полша, 1963 г. и Универсална зрителна зала в Скопие, 1965 г.).

Нереализираните им проекти също са обществени безспорни куполни сгради и комплекси, които са безкрайно интересни и са запазени в семейния архив. Между тях могат да се споменат: Спортна зала за 6000 души Pale de Sport, Париж, 1967 г.; Универсална зрителна зала за 2000 места, г. Толбухин, 1968; Балнеологичен комплекс, Горна баня, София, 1969; Спортен комплекс за 6000 души „Биокомплекс“, Кюстендил, 1979; Спортен комплекс за 5000 души в Рейкявик, Исландия, 1985; Спортен комплекс за 3000 души в Хасково, 1985 г.; Универсална зрителна зала в Ловеч, 1968 г.

Арх.-инж. Ерослав Киров Станков

Той е най-изявеният творец в семейството. Роден е на 10.09.1919 г. в с. Лешниковци, Пернишко. Следва в Техническия университет на Грац, Австрия и се дипломира като инж. арх. през 1943 г. Влече го изобразителното изкуство. Рисува, вае скулптури. В изложбата е представен негов скулптурен автопортрет като студент. След дипломирането си се жени за австрийка. В следвоенните години вместо да започне работа в Австрия, родолюбieto му го връща в България и в началото на 50-те години участва в изграждането на новия социалистически център на София (сградата на ЦУМ). Голямото влечение и интерес на арх. Станков са безспорните куполни сгради. Това е разбираемо и е свързано с големите постижения на следвоенния модернизъм. Раждат се нови течения в архитектурата, появяват се нови форми и материали. Аналитичният функционализъм триумфира. Арх. Станков е впечатлен от творчеството на инж. Пиер Луиджи Нерви и от неговия Малък дворец на спорта в Рим (1956-1957). По същото време се интересува и от проектите на арх. Оскар Нимайер за строителството на новата столица Бразилия. Завърщайки се в България, арх. Станков последователно е проектант в Министерството на вътрешната търговия (1950-1953) и в КООП „Труд – 1 май“ (1953-1956). След 1956 г. работи в Министерството на просветата и културата.

Може да се каже, че през „затвореното“ време на 50-те и 60-те години на ХХ в. той пътува и участва активно в международни архитектурни конкурси и ги печели.

Творчеството на арх. Станков като австрийски възпитаник се отличава с новаторство и познаване на световната съвременна архитектура. Достатъчно е да споменем конкурса за бизнес район на Дефанс, Париж. Там участва с

куполна обществена сграда. Или конкурса в Рейкявик, Исландия, където стига до финал с проект за Спортен комплекс за 5000 души.

Владее чужди езици – немски, френски, руски, полски и сръбохърватски.

Неговите реализирани проекти са: обзавеждане и преустройства на магазини в центъра на София, 1953-1956г.; Софийски гържавен цирк, 1962-1963 г., в колектив; Универсална зрителна зала, Варшава, Полша, 1964 г., в кол.; Универсална зрителна зала, Скопие, Югославия, 1965 г., с кол.; Павилиони на изложението в Париж, 1961 г.; Акустичен покрив на Летния театър в Слънчев бряг, 1969 г.

Награден е с орден „Червено знаме на труда“ през 1963 г.

Умира на 18.07.2008 г. в Грац, Австрия.

Арх. Костагинка Станкова-Мутафова

Тя е родена на 23.08.1927 г. в София. Първоначално заминава да следва в Австрия, но тежките следвоенни години там я принуждават да се върне в България. Завършва архитектура в Държавната политехника през 1951 г. Работи в най-големите по това време проектантски организации - „Софпроект“ (1954-1965) и „Главпроект“ (1965-1971 и 1976-1981). По линия на „Техноимпекс“ е проектант и преподавател в Алжир (1971-1975) и Мароко (1982-1986). Владее френски, немски и английски език. Награждавана е с орден „Червено знаме на труда“ през 1962 и 1975 г.

Умира на 2.12.1997 г. в София.

Реализираните ѝ проекти (някои в колектив) са значими обществени и жилищни сгради и комплекси: Летен кинотеатър в София, ж. к. „Западен парк“, 1955 г.; Жилищна сграда в ж. к. „Заимов“, 1956 г.; Градоустройствен план на ж. к. „Изток“, София, 1959 г.; Жилищни кооперации № 4, 5 в ж. к. „Изток“, 1961, 1962 г.; Училище в София, 1965 г.; Хотел-ресторант „Рожен“ в Пампорово, 1970 г.; Комплекс в г. Козлодуй, 1971 г.; Жилищни и обществени сгради в Алжир и Мароко, 1971-1986.

Нереализирани остават проектите за: Хотел-ресторант, кв. Подуене, София, 1976 г.; Градоустройствен план на кв. „Хр. Смирненски“, София, 1965 г.; Лагер-школа за 1000 ученици на язовир „Пчелина“, 1980 г.; Зала за дълго бягане към спортен комплекс „Белмекен“, 1970 г.

АРХИТЕКТУРАТА НА СОФИЙСКИЯ

ДЪРЖАВЕН ЦИРК

Сградата на цирка е проектирана в духа на модерните тенденции в европейската архитектура от средата на 50-те години на ХХ в. Предвидена е за циркови, естрадни, балетни и театрални спектакли, за кинопрожекции, модни ревюта и ревюта върху лег. Там изнасят концерти известни певци. Ежегодно се показват от 8 до 10 циркови, вариететни и естрадни програми.

Експозицията преди откриването на 12.09.2023 г. / The Exposition in the hall. September, 12 th , 2023

Архитектурата притежава ярък образ. Намерени са добрите пропорции между полусферичния купол и ниското цилиндрично тяло. Функционалното планово решение се отличава с удобство за зрители и артисти. Използвани са окачени стъклени стени с алуминиева дограма, внесена от Франция. Средата е благоустроена и обогатена с елементи на градския дизайн. Това е най-голямата публична зала в България до построяването на НДК (зала 1) през 1981 г.

Куполът на цирка е образец за архитектурна тектоника. Конструктивната му схема е патентована през 50-те години на ХХ в. Конструкцията на залното покритие е лека, стабилна, монтажнo-гемонтажна и икономична. Тя покрива зала без вътрешни междинни колони. Полусферичният купол на цирка представлява сложна метална конструкция, иновативна за времето си. Тя се състои от радиални вертикални дъги и концентрични окръжности от метални тръби. Като свързващи елементи на дъгите се използват обтегачи. Получава се метален скелет от трапечи с намаляващи размери от върха на купола към опорния кръг. Този купол стъпва върху цилиндричното тяло на румпела (пръстеновидна стоманена конструкция с височина 8,00 м). Междинните презградни стени в сградата са изградени от панели по специална номенклатура.

Куполното покритие е конструирано на принципа отварянето на чадър. Монтажът е извършен за 40 минути с две лебедки в следните стъпки:

- монтиране на стоманения скелет на купола върху румпела и издигане на метална мачта с височина 24,00 м в центъра;
- шарнирно свързване на краищата на дъгите с румпела и мачтата;
- издигане на купола нагоре по мачтата и поставяне на свързващите елементи;
- гемонтаж на мачтата.

Сградата има впечатляващи параметри: 2200 зрителски места; 37 м диаметър на арената; 18,5 м радиус на полусферичния купол; 13 м диа-

метър на манежа; 8 м дълбочина на сцената; 200 т тегло на металната конструкция; 1 400 000 \$ стойност за проектиране и строителство.

Дизайнът на залата и модерните инсталационни системи (водна, електрическа, озвучителна, кино, телевизионна и др.) са впечатляващи. Интериорът е тържествен и изразителен с амфитеатралните трибуни, големия манеж, сцената за оркестър и ложите. Залата разполага с прекрасна акустика благодарение на доброто проектиране и модерните технически средства.

Една година след пожара на 23.09.1983 г. е проведен конкурс за нова циркова сграда в близост до парка „Св. св. Петър и Павел“ на бул. „К. Величков“. Не се стига до реализация поради несъстоятелни политически причини. И така цирковото изкуство се превръща в изоставеното дете на българската култура, макар че циркът е жив, но нищо не е както преди.

За тази малка и необичайна изложба работиха много колеги от РИМ – София – архитекти, фотографи, реставратори, IT специалисти и др. Тя не би могла да се случи без участието на телевизионния водещ Драгомир Драганов (най-големият изследовател, познавач и колекционер на цирковото изкуство у нас). Нему дължим оригиналните плакати, програми, клоуни и макета на сградата, които бяха показани в залата. Наистина всичко беше искрено и неподправено и това личеше в очите на цирковите артисти, които присъстваха на откриването. Доволни сме, че успяхме да доставим тази радост, а на по-младите посетители да покажем, че някога в София е имало невероятна сграда като сворец на цирковото изкуство в България.

Литература

арх. Михаил Николов. *Новата сграда на цирка.* – сп. *Архитектура*, бр.7/1962, с. 10-15.

Демирев, Йордан. *Създаване и развитие на българското цирково изкуство.* С., 2022.

www.bgcircus.com

MEMORY OF SOFIA STATE CIRCUS

Assoc. Prof. Arch. Valentina Varbanova, Ph.D.

The project for a stationary circus in Sofia is prepared in 1953 by a team, led by architect E. Stankov. After nine years of bureaucratic hurdles, construction starts in 1962 and finishes in 1963, with „Sofstroy“ as a contractor. The circus is located in „Solni Pazar,, square, facing „Hr. Botev,, boulevard and opposite the Ministry of Agriculture. The authors of the project for the circus are a family team with main designer architect-engineer, Eroslav Stankov, his sister architect Kostadinka Stankova-Mutafova and technical support – their brothers, Lyubomir Stankov and Vladimir Stankov. They are hereditary builders. The mounting construction of the dome is patented by architect Stankov in Bulgaria in 1951. The brother and sister work together on many projects. The work of architect Stankov, as an Austrian graduate, stands out with its innovation and knowledge of the world contemporary architecture. The circus is unique with its outstanding architecture. The perfect functional planning solution ensures comfort for spectators and artists. The tragedy happens on 25 September 1983, on Sunday around mid-day. The building is engulfed in flames and local people rush towards the place of the fire in horror.

КОНКУРСИ

Радостина Попова
арх. Евгения Кукушева

„БЪЛГАРСКИ АРХИТЕКТУРНИ НАГРАДИ“ И ТЯХНАТА МИСИЯ ЗА ДОБРА АРХИТЕКТУРА

Радостина Попова

Радостина Попова отговаря за връзките с обществеността (PR) на Камарата на архитектите в България от 2021 г. до момента. Преди това заема същата длъжност в Общинското предприятие „Софияплан“. Има дългогодишен опит като журналист в сферата на архитектурата, градската среда, строителството и инвестициите. Работила е в редица специализирани медии и издания, като „Градът“, Media Group, Citybuild.bg, „Арх и Арт“, в. „Строителство имоти“, Stroimedia.bg, сп. „Екстериор“, в. „Банкеръ“ и други. Завършила е НГДЕК и „Културология“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

Добрата архитектура има силата да трансформира средата и да променя живота на хората, да повишава комфорта на обитаване, да въздейства на светозгледа и настроението, да възпитава и вдъхновява. В България има много талантиви архитекти, които прилагат успешно принципите на устойчивата архитектура, създавайки качествени и стойностни проекти на световно ниво. Това послание отправя за пета поредна година церемонията „Български архитектурни награди“, която се състои на 28 септември в София Балкан Палас.

Конкурсът изпълнява една от основните мисии на Камарата на архитектите в България (КАБ) - да популяризира и насърчава добрите практики и качествените архитектурни произведения. **Инициативата има за цел не само да отличи и поощри авторите на най-стойностните реализации, но и да повиши разбирането и чувствителността на обществото към принципите на добрата архитектура.** Защото информираността и активната позиция на гражданите са важни фактори

за постигането на качествена и устойчива градска среда.

През годините „Български архитектурни награди“ се утвърди като най-авторитетния професионален и некомерсиален конкурс в сектора. Той е сред **малкото конкурси в България, които се гордеят с изцяло международно жури от световноизвестни професионалисти.** Това дава възможност на българските архитекти да разгледат работата си през безпристрастния поглед на утвърдени специалисти с доказан опит. Тази година председател на журито бе Франсоа Валентини, основател на VALENTINY hvr architects в Люксембург. Той преподава архитектура от Трир през Виена до Шанхай и е обявен за един от стоте най-добри архитекти в света през 2016 година. Останалите членове на журито са: Давид Никурадзе, основател на SPECTRUM, Грузия; Стефано Капранико, асоцииран член на UNStudio, Нидерландия; Мелике Алтинисик Architects, Турция и Биляна Асенова, основател на Unas Studio, носител на наградата на „Български архитектурни награди 2022“.

Наградените архитекти и журито / The awarded architects and the jury

Конкурсът се отличава и с нестандартните критерии за оценка на подадените проекти. Основните фактори при избора на журито не са размерът на инвестицията, големината и предназначението на сградата. Това са оригиналната концепция, естетиката, силата на архитектурата, хармоничното вписване в средата, приложените иновации и цялостното въздействие на проекта върху живота на общността и града.

Петото издание на конкурса

Общо 28 проекта участваха в 5-ото издание на „Български архитектурни награди“, което премина под патронажа на министъра на регионалното развитие и благоустройството Андрей Цеков. В първия етап на конкурса международното жури номинира 18 проекта, които получиха правото да бъдат презентирани пред журито. След задълбочени обсъждания във втория етап журито определи носителите на голямата награда и на четирите специални отличия:

- Голяма награда - DOT Sofia по проект на I/O архитекти

Четири специални награди:

- Hotel Lotus на Arhis Project
- Експозиция „Врачански съкровища“ на Ателие 3
- Проект „100 стола на покрива“ на „Колективът“
- Концепция Think Education Forward на екипа на Think Forward

По традиция в рамките на „Български архитектурни награди“ бе връчен приз за цялостно творчество от името на КАБ. Отличието бе присъдено на арх. Стефан Стайнов, който има над 45-годишна професионална дейност в областта на териториалното устройство и градоустройството.

Специална награда за социален принос и успешно представяне на Венецианското архитектурно биенале 2023 получи екипът на POV architects за проекта *Education Is the Movement From Darkness to Light*, с който България участва в световния архитектурен форум.

България в конкурса „Мис ван дер Рое“

„Български архитектурни награди“ представят възможност на българските архитекти да участват в най-престижния европейски конкурс за съвременна архитектура „Мис ван дер Рое“. Едноименната фондация събира номинации от всички страни – членки на ЕС, които се предлагат от националните архитектурни организации. През настоящата година всички 5 проекта, предложени от КАБ, са одобрени и включени в номинациите на конкурса. Това са големите победители от „Български архитектурни награди 2022“, както и три от проектите, получили специални награди. Решението кои три от общо девет специални отличия да представят страната ни в авторитетния конкурс е взето от комисия към Съюза на архитектите в България. Ето петте номинирани проекта, предложени от КАБ:

- Новата сграда на Карин дом във Варна, Unas studio – Голямата награда в „Български архитектурни награди 2022“
- Централна минерална баня Банкя, Georgiev Design Studio – Голямата награда в „Български архитектурни награди 2022“ в категорията за паметници на културата
- Сградите за етнографската експозиция в културния и туристически комплекс Ченгене скеле, MOTTO architectural studio – Специална награда в „Български архитектурни награди 2021“
- Реновация на улица „Алеко Константинов“ в Бургас, Urbana Architects – Специална награда в „Български архитектурни награди 2022“

Членовете на журито на конкурса / The members of the competition jury

• Културен информационен център „Мелницата“ в Кърпачево, Nada – Специална награда в „Български архитектурни награди 2022“

През януари 2024 г. ще бъдат обявени 40

избрани обекта в конкурса. През февруари ще бъдат оповестени финалистите, а през април – победителите. Церемонията по награждаване ще се проведе през май в навлиона „Мис ван дер Рое“ в Барселона, Испания.

BULGARIAN ARCHITECTURE AWARDS AND THEIR MISSION FOR GOOD ARCHITECTURE

Radostina Popova

Good architecture has the power to transform the environment and change people's lives, to increase the comfort of living, to influence the outlook and mood, to educate and inspire. There are many talented architects in Bulgaria who successfully apply the principles of sustainable architecture, creating quality and valuable projects at the world level. That was the message of the fifth edition of "Bulgarian Architecture Awards" ceremony, which took place on September 28 in Sofia's Balkan Palace.

The competition fulfills one of the main missions of the Chamber of Architects in Bulgaria (CAB) - to popularize and encourage good practices and quality architectural works. The initiative aims not only to distinguish and encourage the authors of the most valuable implementations, but also to increase the public's understanding and sensitivity to the principles of good architecture. Over the years, Bulgarian Architectural Awards has established itself as the most authoritative professional and non-commercial competition in the sector. It is one of the few competitions in Bulgaria that boasts a fully international jury of established professionals.

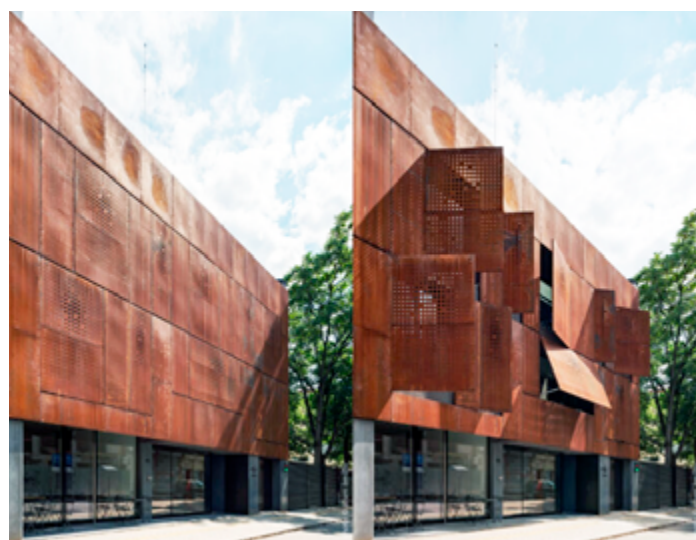
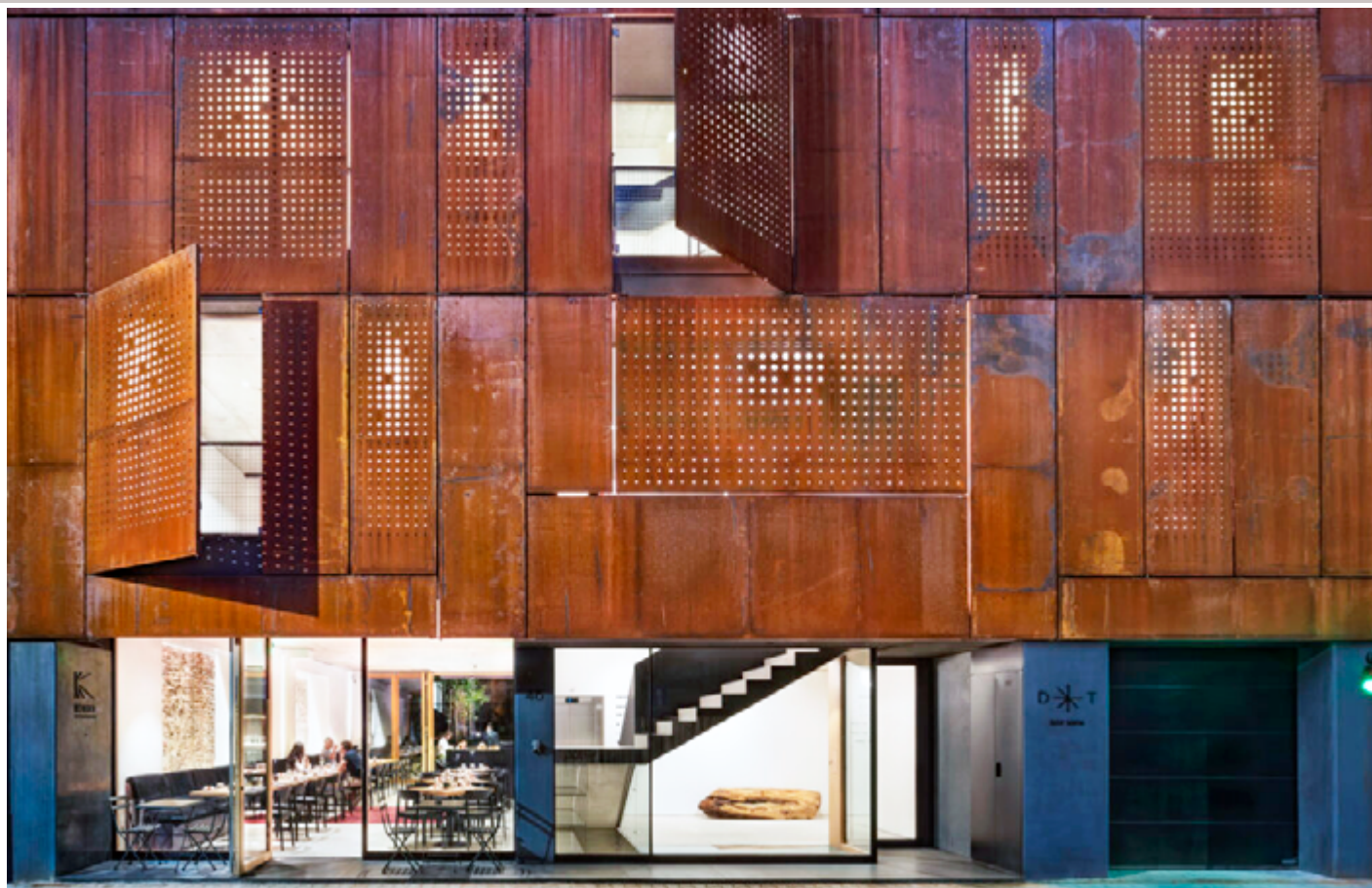
A total of 28 projects participated in the 5th edition of the "Bulgarian Architecture Awards", which took place under the patronage of the Minister of Regional Development and Public Works - Andrey Tsekov. The jury determined the winners of the grand prize and the four special awards:

- Grand prize - DOT Sofia by I/O Architects project.
- Four special awards:
  - Hotel Lotus of Arhis Project;
  - Treasures of Vrachan exhibition at Atelier 3;
  - Project "100 chairs on the roof" of the Collective;
  - Think Education Forward concept of the Think Forward team.

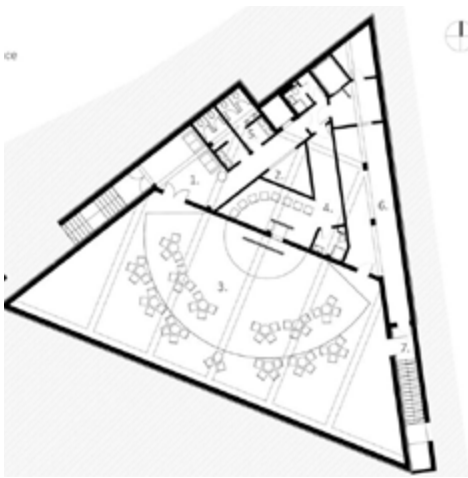
"Bulgarian Architecture Awards" provide an opportunity for Bulgarian architects to participate in the most prestigious European competition for contemporary architecture "Mies van der Rohe".

ДОТ СОФИЯ / DOT SOFIA

Автори на проекта: арх. Вяра Желязкова, арх. Георги Кътов

ХОТЕЛ „ЛОТОС“ / HOTEL LOTUS
Автори на проекта: арх. Георги Бачев, арх. Добринка Петкова

Първо ниво / 1-st floor

Второ ниво / 2-nd floor

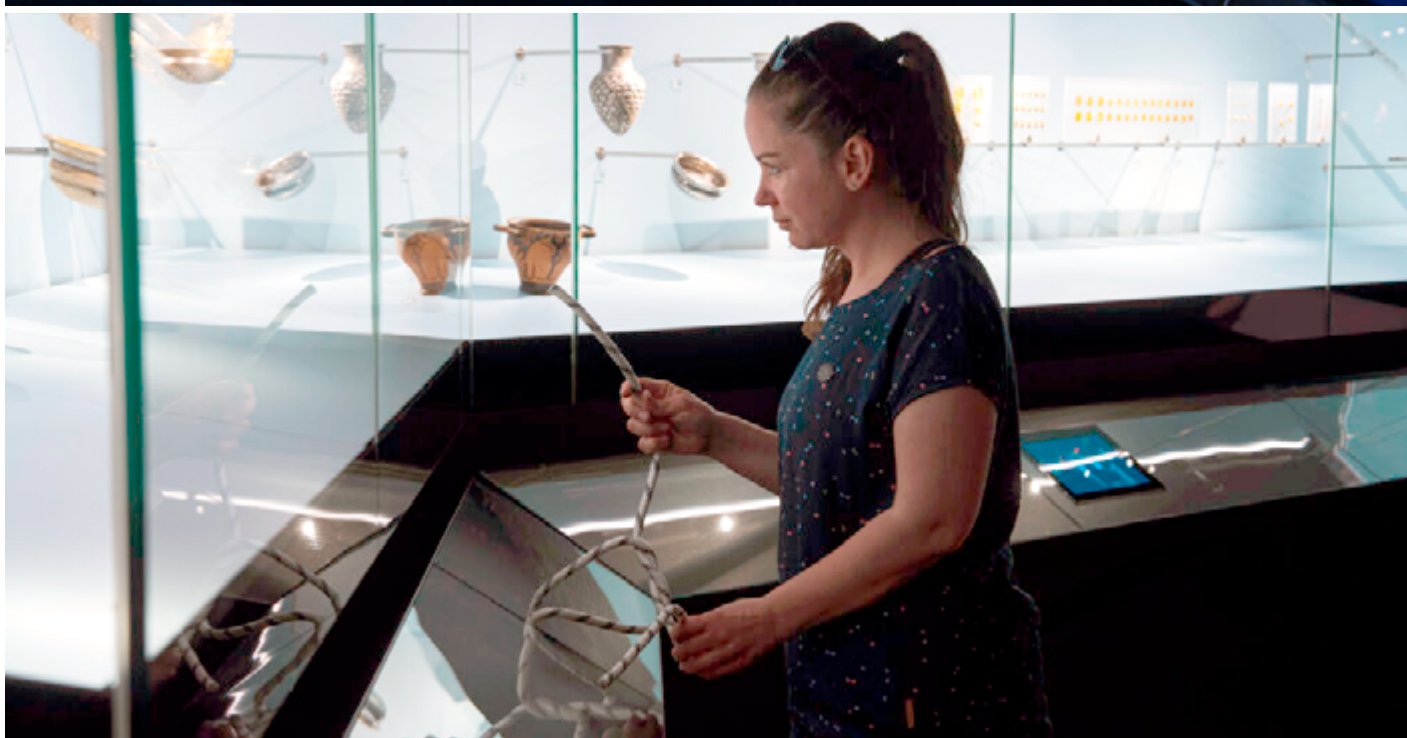

Трето ниво / 3-rd floor

ЕКСПОЗИЦИЯ ВРАЧАНСКИ СЪКРОВИЩА / TREASURES FROM VRATSA EXHIBITION

Автори на проекта: арх. Доника Георгиева, арх. Мирослав Велков,
арх. Десислава Ковачева, арх. Кристина Кирилова

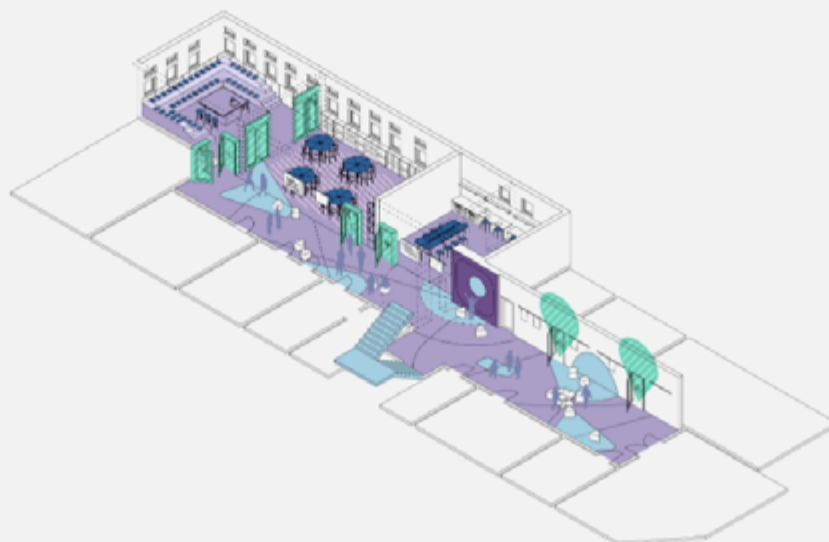
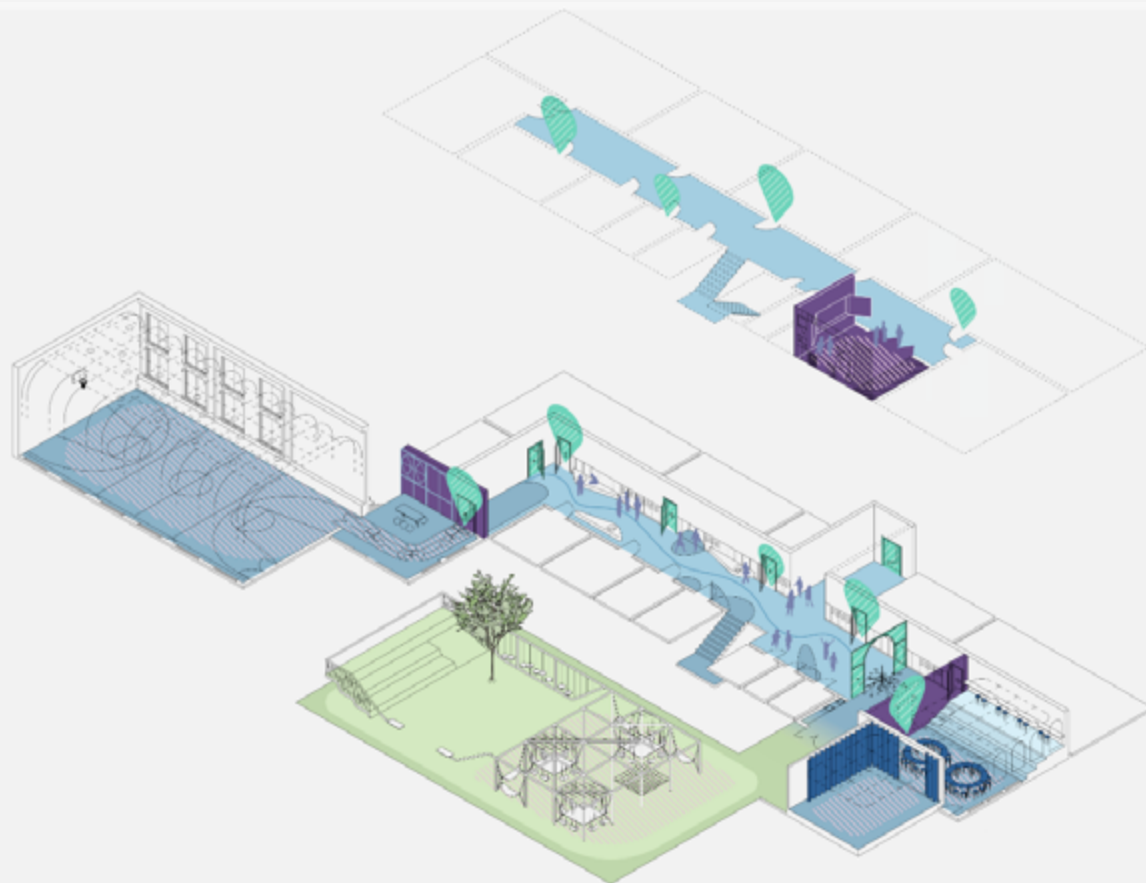
100 СТОЛА НА ПОКРИВА / ПРОЕКТ ПАРКЪТ

Автори на проекта: ланд. арх. Мартин Янков, арх. Гертана Илиева, ланд. арх. Стоян Начев
арх. Владимир Райновски

ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО УТРЕ / THINK EDUCATION FORWARD (PART 2)

Автори на проекта: арх. Think Forward - Галина Милкова, Негко Николов, Моника Маринова, Кристина Янева

МЕЖДУНАРОДЕН АРХИТЕКТУРЕН КОНКУРС ЗА ЦЕНТЪР ЗА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО КУКЛЕНО ИЗКУСТВО В СТАРА ЗАГОРА

ВЪЗЛОЖИТЕЛ: ДЪРЖАВЕН КУКЛЕН ТЕАТЪР – СТАРА ЗАГОРА

Цели на конкурса

Цел на настоящия конкурс е да бъдат получени идейни решения за Център за експериментално куклено изкуство, които да послужат за възлагане на обществена поръчка за избор на изпълнител по реда на чл. 79, ал. 1, т. 9 от ЗОП, на базата на резултатите от класирането на проектите.

Кукленият театър в Стара Загора е място, в което успоредно с текущата репертоарна програма се провежда Международният куклено-театрален фестивал за възрастни „Пиеро“ и международни творчески лаборатории ателиета.

Ежегодно Стара Загора се превръща в една нова, неконвенционална европейска сцена на куклено-театралното изкуство, заложила на вкуса към различни форми и търсения в развитието на кукления театър за възрастни.

Международният куклено-театрален фестивал за възрастни „Пиеро“ е част от културната идентичност на Стара Загора, с доказана устойчивост и перспектива за развитие.

Целта на конкурса е да се отговори на нуждите на Кукления театър да разшири пространствата си и да предостави на артистите възможност и удобства да разгърнат потенциала си.

Държавен куклен театър – Стара Загора има за цел да превърне новия Център за експериментално куклено изкуство:

- в място за реализация на разнообразни художествени проекти за държавни, общински и независими творчески организации;
- в активно културно пространство за съвременно изкуство;
- в удобно, комфортно, модерно пространство за реализация на различни артистични проявления на театралното изкуство;
- в пространство за образователни и социални дейности.

Местонахождение на конкурсната зона

Парцелът, обект на конкурса, е разположен в централната част на Стара Загора, в непосредствена близост до идеалния център на града. Мястото граничи от североизток със съществуващата сграда на Държавен куклен театър – Стара Загора, а от югоизток с 6-то общообразователно училище „Свети Никола“. От север – с улица „Генерал Гурко“ и от запад – с улица „Цар Иван Асен II“. През двете улици парцелът граничи с жилищни сгради, което ограничава до голяма степен допустимите норми за шум, с което конкурсният проект трябва да бъде съобразен. Ул. „Генерал Гурко“ е основна артерия на Стара Загора, успоредна на пешеходната зона на града и поемаща голяма част от автомобилния трафик.

Задачи на проектанта

Основните задачи към проектанта на конкурсния проект са да се представи обемно-пространствена концепция и да се изготви идеен проект за Център за експериментално куклено изкуство към Държавен куклен театър – Стара Загора. Цели се да се придобие нова сграда, с две сценични пространства, едното от които да може да осигури отваряне към свободното дворно място с цел осигуряване проветряване и изнасяне на представления в дворната среда на открито.

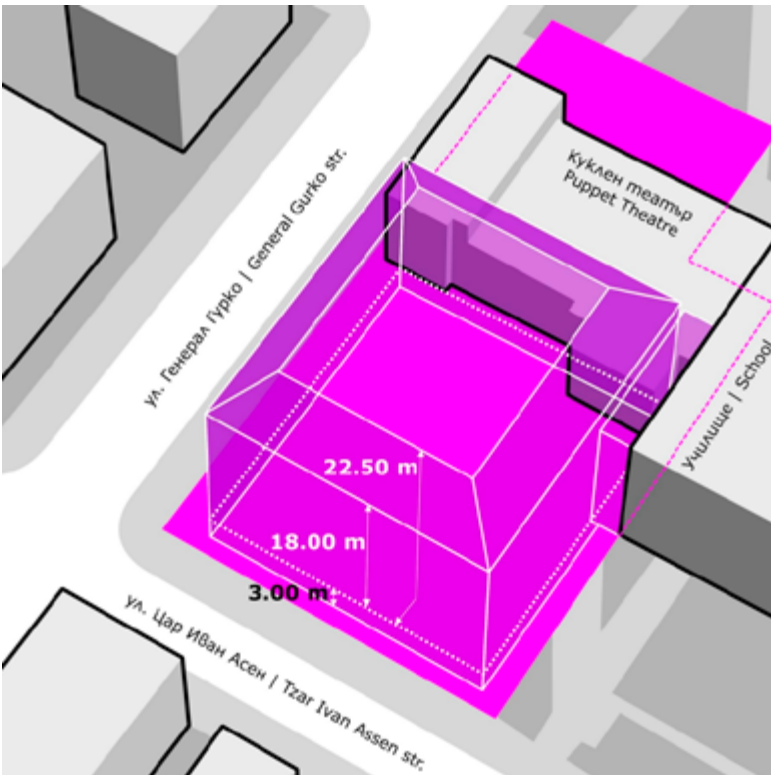
Проектът трябва:

- да дава решение за осъществяване дейностите на театъра съобразно функционалната програма;
- да притежава визуално разпознаваем архитектурен образ, като едновременно с това пази белезите на идентичност на мястото и съществуващата сграда на театъра;

ЗАДАНИЕ

Ситуация / Situation

Максимално допустим обем
Maximum volume

Функционална схема
Functional scheme

- да демонстрира съвременност;
- да се свързва пълноценно и безконфликтно с околната паркова среда;
- да е съобразен с особеностите на съществуващата сграда на театъра, до която се проектира;
- да е съобразен с характеристиките на околната градска среда и съществуващото озеленяване;
- да отразява градоустройствените изисквания за мястото и да има предвид транспортните и пешеходните потоци;
- да се съобрази близостта на конкурсната зона с околните жилищни сгради, което ограничава до голяма степен допустимите норми за шум.

Градоустройствени ограничения

Конкурсният имот е с площ 2100 кв. м, като включва и съществуващото застрояване. В имота е разположена съществуващата сграда на Държавния куклен театър, със застроена площ на 571 кв. м и разгънатата застроена площ (по КИИТ) от 1175,10 кв. м. Има подземно застрояване от 558,68 кв. м, с което общата квадратура за сградата е 1733,78 кв. м.

Застрояване

Допустимото предвидено застрояване може да се разположи свободно в останалата част от имота, като към уличната регулация ще отстои на мин. 3 м (на север и на запад). На изток новата сграда може да се залепи към съществуващата сграда на театъра (необходимо е да се осигури противопожарен изход за съществуващата зала). На юг, към границата на имота, частично има отдръпване от 3 м, а в югоизточната част на двора, в посока училището, е допустимо, но не задължително, сключено застрояване на новата сграда. Съгласно градоустройствените изисквания, по подробен устройствен план, максималната допустима височина на новата сграда е до 18 метра, а максимално застроената площ е 886 кв. м. Максимално допустимата разгъната застроена площ по ПУП на новата сграда – 1344,9 кв. м. По желание на възложителя следва да се ограничи застроената площ до 600 кв. м. Обемът на застрояването следва да се съобрази със схемата за максимално допустимия обем. Задължително условие в конкурсната програма е проектът да бъде изпълнен в зададените контури.

Транспорт и достъп

До съществуващата сграда на театъра има автомобилен достъп от улица „Гурко“, от две места:

- паркинз за временен престой пред главния вход на театъра, от който се обслужва цялата сграда: място за микробуса с артистите, вход за зрителите, спиране на камиони с оборудване и за разтоварване. Констатира се конфликт поради смесването на потоците от хора и техника през парадния вход на театъра заради внасянето на обемисти декори към съществуващата сграда;
- втори достъп между лятна сцена и основна сцена: достъп за камион с оборудване – предназначен за внасяне на обемисти декори към съществуващата сграда, но използван много инцидентно към момента.

До конкурсната зона, представляваща към настоящия момент лятна сцена към театъра, има автомобилен достъп през ул. „Цар Иван Асен II“, като е възможно да се обособи още един достъп през ул. „Цар Иван Асен II“, преминавайки през двора на училището. Ул. „Гурко“ е основна транспортна артерия за град Стара Загора, по която минават редица автобуси и тролейбуси на градския транспорт. Пешеходният достъп до театъра е осигурен от всички посоки поради местонахождението на сградата в центъра на града.

Жури:

Мариана Сърбова – архитект – България

Веселин Димов – културен мениджър – България

Константен Гуаджа – архитект – Румъния

Анке Аберлакх – куратор и изследовател – Швейцария

Пенка Станчева – архитект – България

Ивайло Игнатов – архитект – България

Петър Торньов – архитект – България

Мачей Гил – архитект – Полша

Мартон Хорн – културен мениджър – Унгария

Организатори на конкурса: ОПТИМИСТАС

Източник: <https://competition.puppetry.center/>

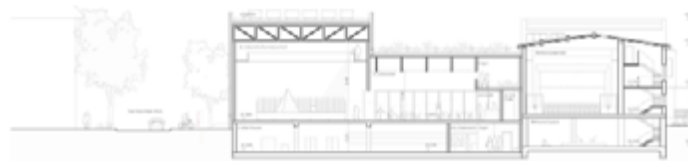
Фасада по ул. „Ген. Гурко“ / Facade "Gen. Gurko" Str.

Интериор фоайе и зала / Interior lobby and hall

Ситуация / Situation

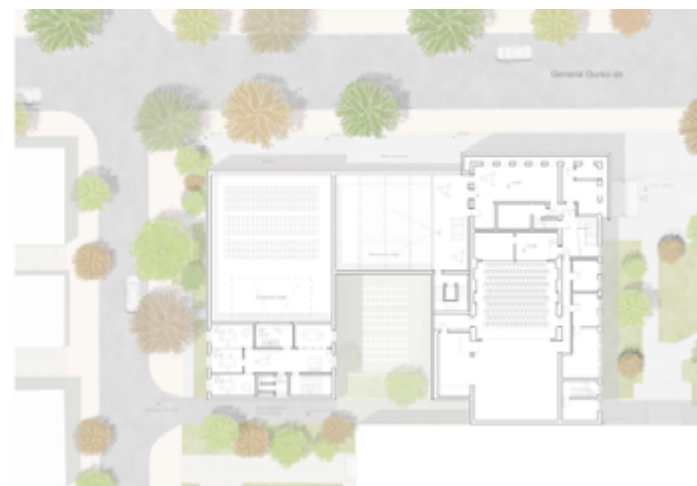
Разрези / Sections

Погземно ниво / Underground floor

Партер / Ground floor

Първо ниво / 1-st floor

Второ ниво / 2-nd floor

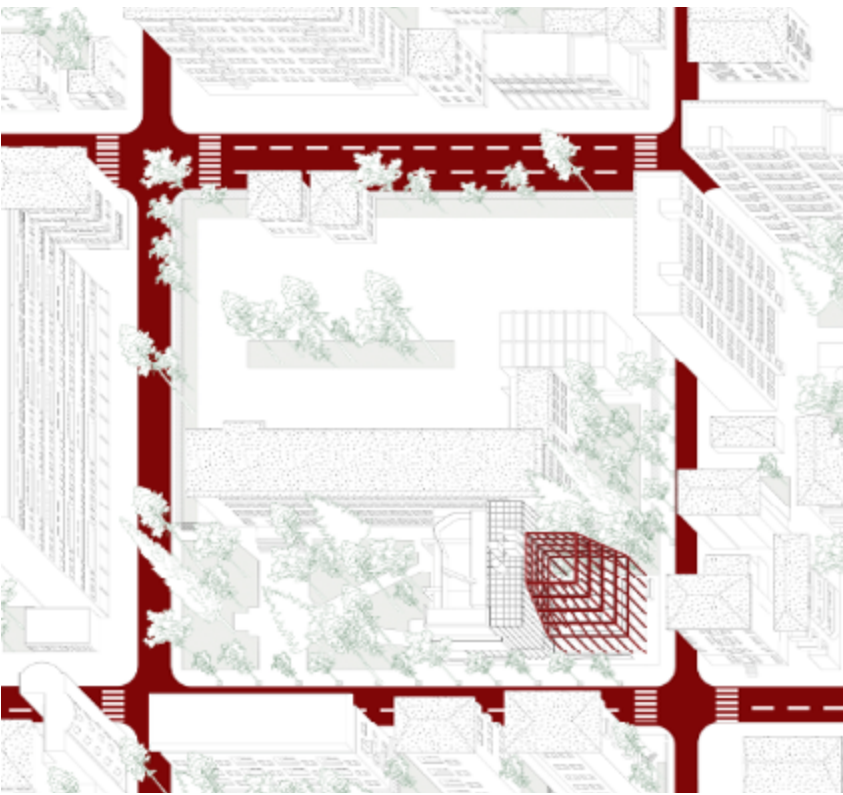
Фасада по ул. „Ген. Гурко“ / Facade "Gen. Gurko" Str.

Фасада по ул. „Цар Иван Асен II“ / Facade "Tzar Ivan Assen II" Str.

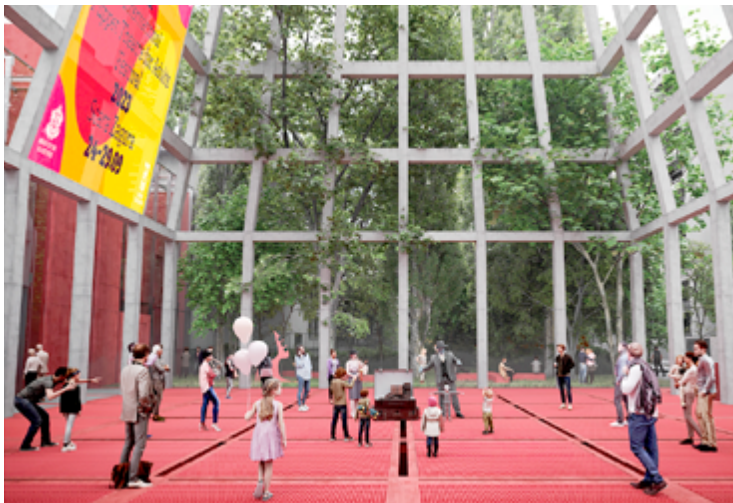
Фасада / Facade

Ситуация / Situation

Нощен изглед / Night view

Интериор остъклена зала / Interior glazed hall

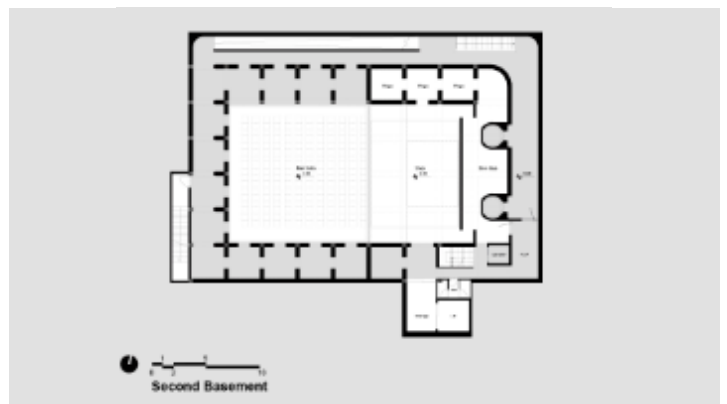
План партер / Ground floor plan

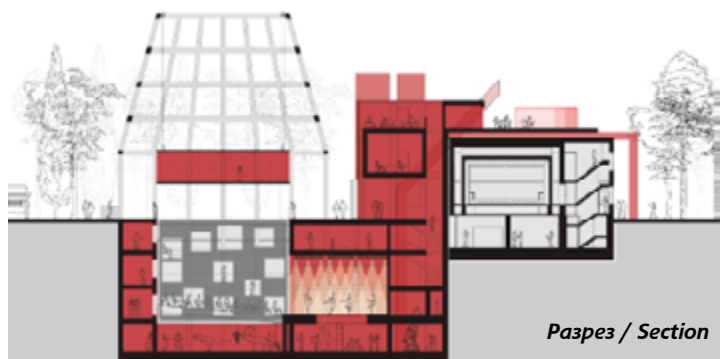
Интериор основна зала / Interior main hall

План първо подземно ниво / Plan first underground floor

План второ подземно ниво / Plan second underground floor

Разрез / Section

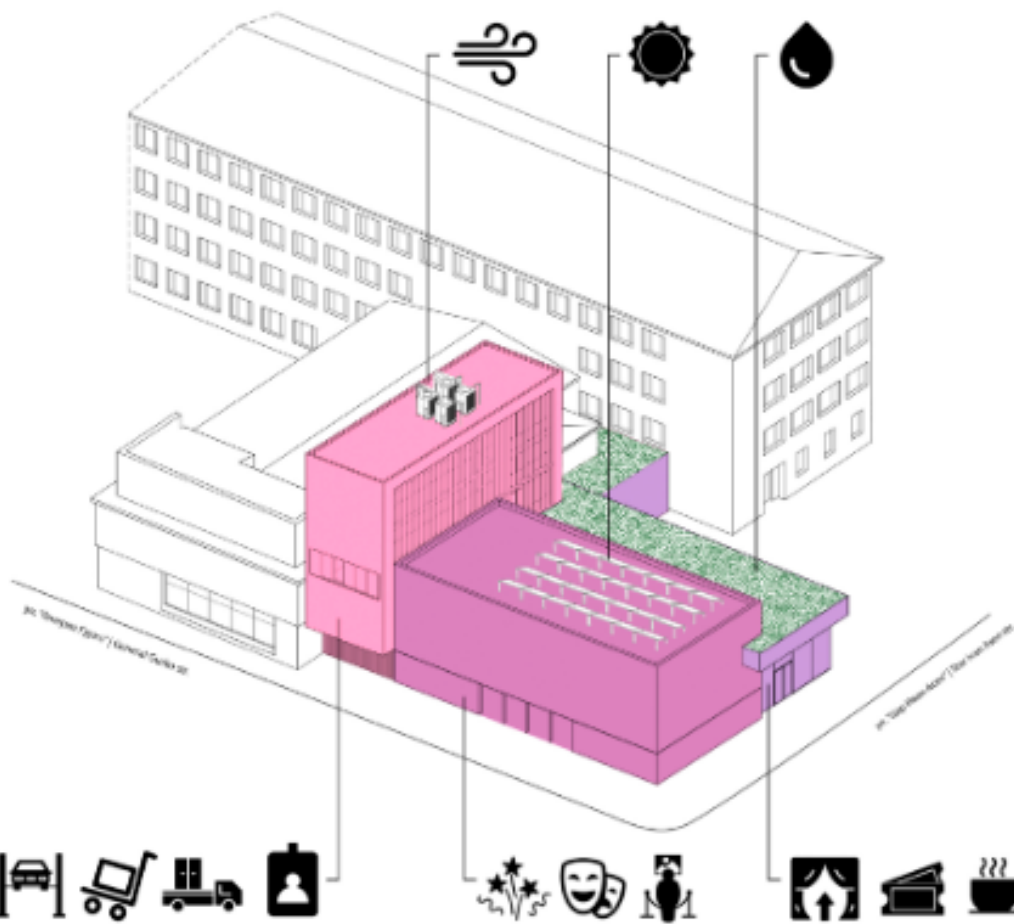
SOODA+ATOMORE, БЪЛГАРИЯ
Константин Лъчезаров Димитров

Фасада по ул. „Ген. Гурко“ / Facade "Gen. Gurko" Str.

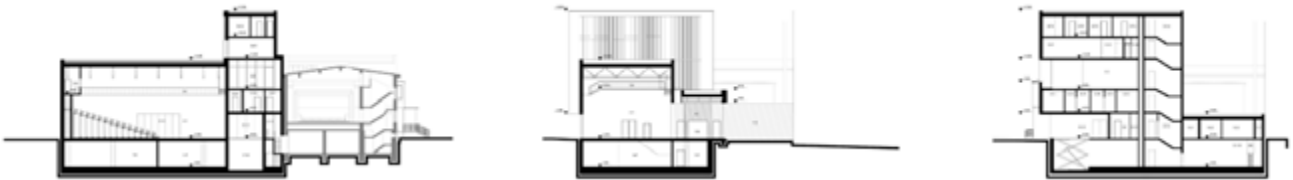
Фасада по ул. „Цар Иван Асен II“ / Facade "Tzar Ivan Assen II" Str.

Функционално зонирание / Functional zoning

Планове нива -1/+1/+2/+3/+4 / Plans floors -1/+1/+2/+3/+4

Разрези / Sections

Интериор фойе и зала / Interior lobby and hall

ДИСКУСИИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ

г-р арх. Анета Славова
арх. Ангел Захариев
арх. Димитър Кокаланов
арх. Минчо Стоянов
арх. Мирослав Кръстев

ВЕЛИКОЛЕПНАТА НОВА КОНЦЕРТНА ЗАЛА В СОФИЯ ОПТИМИСТИЧНИ РАКУРСИ

Анета Славова

Д-р арх. Анета Славова е с професионална практика повече от четири десетилетия, изследовател и архитектурен педагог. Има докторска степен в УАСГ, 2016 г. с интердисциплинарна тема: „Организация на Проект за нов тип обучение по архитектурно проектиране“. Професионалното развитие активно е свързано с проектиране и реализиране на сгради и комплекси като автор и ръководител екип. От 1989 до 2001 г. участва в Design Studio ПАУСС, създадено от проф. д-р арх. Стефан Попов. Понастоящем е преподавател във ВСУ „Любен Каравелов“ и Нов български университет. През 2020 г. създава иновативна учебителна школа за майсторско архитектурно проектиране ARCHPLAY ACADEMY, за първи път в България. Автор на монография „Алтернативна стратегия за архитектурно проектиране, Design Studio ПАУСС“, която е резултат от научни проучвания и изследвания на база на проведен образователен експеримент. Управител на фирма „Интегра Консулт Проект“ ЕООД. Получавала е награди и отличия на български архитектурни изложения, награди на архитектурни конкурси в екип. Награда на Дипломен проект за 2022 г., чийто ръководител е. Изследователските интереси произтичат от целенасочена, равноотдалечена позиция между архитектурната теория и практика и са фокусирани върху иновациите в методологиите на проектиране, както и търсенето на нови връзки с други дисциплини в рамките на изследователските и архитектурни практики. Член е на САБ и КАБ.

В думата „филхармония“ човек лесно си представя любовта към хармонията. Ние свирим В последователни хармонии, в градски хармонии.

арх. Жан Нувел

ЗАЩО НИ Е НОВАТА КОНЦЕРТНА ЗАЛА?

Защо изостанахме с културата и образованието като строителство на нови модерни сгради, създаващи общности, нация? Сякаш не пътуваме в нормалните страни с водещи такива постижения и не следим развитието им. Толкова ли е сложно и ние да поемем по пътя на добре образовано и културно израстващо общество и нация. Резултатът е плачевен за България, реално го виждаме и чувстваме и по намаляващото население, първи по миграция в Европа, какъвто е изборът на сънародниците ни. Ето защо АРХИТЕКТУРАТА има мисия днес и е един от лостовете за просперитет. Стига да има желание и подкрепа, в това число и от политиките. Нека да не звучи само като рефрен, а по-скоро да се вземем в ръце ние, архи-

тектите, да изискваме и поставяме дневен рег на управлението в нашата сфера, да догоним световните тенденции и примери, с което ще помогнем за новото ПРОСВЕЩЕНИЕ в България. Дошъл е и моментът да докажем нашите професионални ПРИОРИТЕТИ днес, и заедно с музикалната общност, да създадем Великолепна Нова Концертна зала в София. Да не пропуснем този прекрасен шанс... Нека това начинание, изпълнено със смисъл на възраждане на големите музикални и архитектурни традиции, да бъде! Да стане реалност! Надеждата и залогът в тази нова стъпка напред са големи. Вече не говорим само за зали, брой места, акустика и красота. Както казва арх. Ренцо Пиано, „Архитектурата е като айсберг, остава скрита за човешкото око“. Новото качество е в онова, което е скрито на пръв поглед от непрофесионалното око, в смисъла, съдържанието, посланието и значението на един такъв съвременен център за музика. Нека заедно направим ПОКРИТ КУЛТУРЕН ПЛОЩАД за София и идните поколения. Събирателно място за споделяне, образование, създаване, креативно място за децата, младите хора, една МУЗИКАЛНА СИНЕРГИЯ за хората.

Diller Scofidio + Renfro спечелиха в международен конкурс за Лондонския музикален център в Барбикан 2017г. Той ще има „концертна зала за 21-ви век“ според авторите / Diller Scofidio + Renfro won an international competition for the London Music Center at the Barbican 2017. It will have "a concert hall for the 21st century" according to the authors.

Културата на един народ е лицето на нацията, прави я разпознаваема. Сградата на Великолепната Нова Концертна Зала ще създава нова културна общност, ще образова, ще дарява с щастливи емоции посетителите, ще ги събира, за да празнуват, да бъдат заедно, да бъдат щастливи... Точно това днес много липсва на столицата. Ето един шанс за града, Новата концертна зала да стане „свързващият елемент“, достойно място не само за концертни изпълнения, но и културен дом за софиянци. Те нямат такъв. Амбициозните нови функции и намерения показват необходимостта и от силна политическа и общинска намеса. Новата урбанистична музикална структура ще даде силен тласък на София не само като култура, образование, а и в икономически аспект. Да си припомним резултатите от големите архитектурни реализации на Сиднейската опера, Гугенхайм в Билбао, Бобур Центърът в Париж, Новата концертна зала в Париж, Операта в Копенхаген, Операта в Осло, Нарга в Исландия и много блестящи примери, които с реализирането си участват в икономическия възход на тези места. Станаха привлекателни дестинации за културен туризъм, участват в икономическия възход на градовете си. Подобна практика умело се използва днес в страните от Скандинавия, където се преосмисля силата на иновативната архитектура и има целенасочен бум на иновативно публично строителство в подкрепа на културата и образованието.

Какви са основните задачи за изграждането на новата концертна зала в София?

На **първо място** – КАКВО трябва да създадем в ХХІ в. в София като съвременен културен център за музика и приоритет за нацията. Имаме ли нова съвременна визия за това? ЗАЩО трябва на София такава културна сграда? Какви са тенденциите в тази област?

На **второ място** - Каква да бъде концепцията на новата концертна зала на София. Създаване на ПРОГРАМА за Международен архитектурен конкурс. Светът знае КАК се правят концертни зали в ХХІ век. Заедно с българската архитектурна колегия би трябвало да се организира най-добрият демократичен, прозрачен международен архитектурен конкурс за този комплекс.

На **трето място** – КЪДЕ да бъде мястото? Теренът за сградата да е най-добрият, ако трябва да е и „невъзможният“ на пръв поглед в централните части на София. Мисията на музиката го заслужава, инвестициите също, това ще бъде скъп дар за идни поколения. Центърът на София, исторически създаден, е най-силната част на града за международен културен туризъм.

Сумирането на тези задачи ще даде гарантиран КАЧЕСТВЕН РЕЗУЛТАТ, за да имаме прекрасен нов концертен комплекс в София, нова културно-образователна среда за днешните и идните поколения, с голяма добавена стойност.

Нови тенденции в публичните сгради за култура – мисията им

В световен план има небивала досега нагпревара коя държава или столица ще реализира най-модерната, великолепна, иновативна съвременна концертна зала. Тази благородна конкуренция може да носи само ползи на хората от световната музикална общност, да ги сближава и да бъде мирен пратеник за сътрудничество между народи и поколения. Защо е тази нагпревара? Явно има стойностни причини за подобен разцвет. На първо място, акцентът е върху възпитаването на новото поколение творци, младежи, хората от всички възрасти. Тези сгради се превръщат в сериозни културно-образователни центрове, където днешните и бъдещите поколения ще израстват в творческа, креативна, съзидателна, смислена социална среда – инкубатор за създаване на изкуство. Независимо от конкретиката – музикални, изложбени, музейни, библиотеки, новите музикални храмове са многофункционални пространства, които насърчават неформалните взаимодействия през целия ден. Смяната на световната парадигма е продуцивана от динамичната промяна в начина, по който живеят новите поколения. Концертна сграда, която да работи за музикалната общност и самата тя да създава такава. Каква да бъде философията ѝ като смисъл, за да не направим ново затворено НДК. Имам удоволствието да водя диалог чрез лекционен курс със студентите по архитектура, където обсъждаме последните години НЕПОЗНАТИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ У НАС. Променена е концепцията им, смени се функцията, като се доразви в емоционална, даряваща активен културен живот на хората. В София има липса на НОВА ИНТЕЛИГЕНТНА, КУЛТУРНА СРЕДА за хората в ХХІ век, която да ги събира не само за планирани културни мероприятия. Нека правим разлика между сгради и среда. Сградите ги имаме, но средата е от предишни времена...

Каква да бъде концепцията на новата концертна зала на София

За една концертна сграда в ХХІ в. бихме могли да си представим великолепна, красива, оборудвана с новите технологии, с невероятна акустика, с необходимите функционални звена, обслужващи музикантите и залата/залите с публиката. Звучи чудесно, но... Отново е добре да погледнем отвъд функцията и формата и да анализираме КАК подобни културни сгради работят и като интегрирани културно-образователни центрове, където хората се събират през целия ден, за да преживяват положителни емоции, да откриват нови таланти, преживявания с музиката, да се сприятеляват с нови хора, да изучават тайните на великото изкуство. Ключът днес е създаването на СРЕДА И ПРЕЖИВЯВАНЕ, НА ЕМОЦИОНАЛНА ФУНКЦИОНАЛНА АРХИТЕКТУРА. Това е разковничето, за да избират хората отново и отново да се връщат тук и да стават по-добри

Новият културен център в Лондон, ще има модерна концертна зала, оборудвана за всичко на тази епоха.
The new cultural center in London will have a modern concert hall equipped for everything of this era.

и отворени към другия до себе си. Бих обобщила тази нова среда само с думата полифункционална, която съдържа потенциал за активности в нея.

В Новата концертна зала ще се съдържа първият по рода си у нас ПОКРИТ КУЛТУРЕН ПЛОЩАД. Затова тя се нуждае и от свободно макар и малко контактно парково пространство за рекреация, организиране на открити музикални събития. Така или иначе, сграда от такъв мащаб и с такова значение ще има представителна открита площадна зона към основния си подход. Така влизайки във фойето на Новата концертна зала, ние попадаме в ПОКРИТИЯ КУЛТУРЕН ПЛОЩАД. Но какво е това по смисъл и значение? Всеки посетител или просто минавач може да влезе непринудено и свободно в това преходно пространство, „24 часа работещо“. Тук са срещите, споделянето, кафенето, библиотеката, со-working зони, игра на децата близо до музиката, кръжоците, пърформансите и гр. Това е ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ на сградата за новите поколения.

Поглед към ситуацията в центъра на богатата ни на древна история и културни събития столица

Ако изследваме къде може да се случи подобно благородно намерение като дестинация и у нас, логично би било това да е в централните части на столицата. Дори времето е оформило един „градоустройствен гръбнак“ като представителна ос основно по бул. „Руски“, свързваща входа на София от изток покрай Борисовата градина, през емблематичния Орлов мост, Софийския университет, Царската градинка, НХА, Нацио-

налната библиотека, Народното събрание на Република България с площада пред него, Ансамбъла на катедрален храм „Св. Александър Невски“ с историческата църква „Св. София“, БАН, Военния клуб и градинката, „Раковска“ - Софийския „Бродуей“, площад „Независимост“ с Царския дворец, днес Национална художествена галерия, Народния театър „Иван Вазов“ с Градската градина пред него, Концертна зала „България“ и се стига до политическия център на властта – Новия парламент, Министерския съвет и президентството, Ларгото и статуята на „Св. София“, ансамбъла на Централната минерална баня, богатите археологически разкопки от древна София в центъра на града. Тук освен представителните държавни функции имаме исторически създадени великолепни сгради, всички те заедно правят мащабен и неповторим ансамбъл за столицата. Това великолепие от българска култура, исторически създадено, защо да не допълним и с Нова концертна зала за София? Когато става въпрос за концертни зали днес, присъщата им емоционална сила означава, че залозите са високи: това са катедрали на музиката и сценичните изкуства, които могат да действат като възхновяващ културен фар за цял регион, нация, държава. Първата такава съвременна зала е редно да е в централните части. Следващи културни реализации ще бъдат и на други места в града, за да наваксаме острата им липса за хората. И като говорим за централен терен за София, защо да не се обединим и изберем представително място за новия великолепен храм на музиката в „Царската градина“. Това лично мнение се опитвам да мотивирам в тези редове.

Теренът между бул. „Цариградско шосе“, бул.

Новата концертна зала в Барбикан център в Лондон, с невероятни музикални събития за посетителите.
The new concert hall at the Barbican Center in London, with amazing musical events for visitors.

„Евлози Георгиев“, ул. „Гурко“ и бул. „Васил Левски“, оформен в силен исторически контекст, софиянци свързват и със Софийската зоологическа градина на това място. Този зелен остров като че ли чака да посрещне новата култура, да събере под един покрив културни дейци, световни инструменталисти, световни дириженти, музиканти, театрални, архитекти, художници, певци, танцьори, заедно със студенти от СУ и цяла София, арт академиите на България, децата на София... Дори да изглежда невъзможно... то би дало на София заслужен световен музикален център точно на входа ѝ. Въпрос на приоритети и на визия за бъдещето на града ни. От нас зависи да дадем на това бъдеще един силно наситен, допълващ съществуващия културен ансамбъл на София – Нов концертен център за града. Не бихме искали и тази възможност да пропуснем. И както проф. д-р арх. Стефан Попов пише след проведените в миналото архитектурни международни конкурси за трите „Пропуснатите шансове на българската архитектура“... Нека този шанс бъде реализиран! Както в поговорката, „If there is a will, there is a way“. В духа на „невероятното“, бих дала подобно предложение, с ясното съзнание за противоречивите мнения за избора му. Но цената за подобна сграда е изключително голяма, залогът към хората също и невъзможното трябва да направим възможно.

Фактори в подкрепа на избор на централен терен

Транспортната инфраструктура, градският транспорт е силно подпомагаща по-добрия достъп за посетителите без коли, намаляващо трафика и замърсяването, включително достъп

на дори от Летището, жп гара София, Автогара София. Международният опит за подобни сгради е в посока на зазелени важни терени като добавена стойност, която ще възвръща и голямата инвестиция. Що се касае до екологията и зелената маса на мястото, може доста добре да се избере онази част от градината, в която няма преобладаваща голяма гървесна растителност. Място има, остава да има и желание. Новите технологии позволяват и преместването на големи гървета пак в същия терен.

Мястото като дестинация ще стане любимо за хората, ще изпълни посещенията в сградата „24 часа“ с нов смисъл, култура и образование, ще създаде общност, най-вече ще събере младите хора, творческата интелигенция от близките университети, академии, културни сгради, среди и ще ги дари с ПОКРИТ КУЛТУРЕН ПЛОЩАД НА СОФИЯ. Изискванията за устойчивост – социална, екологична, културна, образователна, функционално емоционална, всички са в една положителна подкрепа на тази теза.

... още фактори, подкрепящи появата на новата концертна зала

България заслужава подобна реализация като комплекс, като нов ренесанс за града. Остра е липсата на културни сгради от XXI в. В София, които да работят със съвременните, непознати у нас практики като съдържание. Едно ново демократично решение, което ще събира хората, би оправдало средствата и големите трудности по пътя. От друга страна сме свидетели на нарастващ интерес на музикалната публика и общество от всички възрасти. България е дала на света изключителни композитори, солисти

*Темата за децата и музикалното образование и култура на 21-ви в. е задължително присъстваща и тук.
The topic of children and music education and culture in the 21st century is necessarily present here as well.*

„Представяме си концертна зала за 21-ви век, която включва както индивидуален, така и свободен подход: пригодена за изключителен симфоничен звук, но достатъчно гъвкава, за да поеме творческа работа в различни дисциплини и жанрове.“ Арх. Дилър / „We envision a concert hall for the 21st century that embraces both an individual and a free-flowing approach: tailored for exceptional symphonic sound, yet flexible enough to accommodate creative work across disciplines and genres.“ Arch. Dealer.

*Бъдещият Лондонски център за музика в Барбикан с нова социална мисия в архитектурата. „Фойето ще гъмжи ден и нощ, изпълнено с активност и погледи към вътрешния живот на Залата“, арх. Дилър.
The future London Music Center at the Barbican with a new social mission in architecture. "The lobby will be bustling day and night, filled with activity and glimpses into the inner life of the Hall", arch. Dealer.*

и дириженти, прославили нацията ни. Затова си струва да създадем нова музикална среда в София и като столица, достойна за ново възраждане на музикални традиции и стойности у нас. Ще издигне имиджа на България по света чрез музиката и културата, ще бъде център на културен и социален живот в самото сърце на града. „Представяте ли си, ако... създадем бъдеще за всички нас“, цитирам книгата на великолепния световноизвестен в образователните културни среди Сър д-р Кен Робинсън.

С какво тази концертна зала ще възроди големия музикален интерес, ще допринесе икономически за положителен растеж в обществото

Новите световни тенденции в архитектурата налагат нови успешни практики за културните сгради на новото време. Ще ги открием в ДОСТЪПНАТА среда, работеща „24 часа“, в нейната пропускливост, в многофункционалността, в гъвкавостта, в интердисциплинарността, в интегритета, в богатия и разнообразен културно-образователен и социален живот в сградата и в нейното външно парково-рекреационно пространство, пълно с творчески живот и събития. Тези практики, съчетани с музикалните български традиции, с гостуващи световни имена, с иновативни български музикални проекти, ще гарят публиката на София с интензивно ново ПРЕЖИВЯВАНЕ, уникално за културната среда и ще бъдат сериозна заявка пред света, че у нас се случва и изпълнява музика на световно ниво. Качественият проект е единственият начин да се създаде не просто СГРАДА – „красива, функционална, дори великолепна“, а да се създаде

и уникална СРЕДА за хората. Бих гала пример с предстоящата реализация на Новата концертна зала в Барбикан, в центъра на Лондон (фиг. 1 – 6).

Да се даде възможност на хората без специален ангажимент да се озоват в музикалния храм, който образува и сближава. Да има преходно рекреационно пространство, преливане на външното във вътрешното обществено пространство, би направило това неусетно споделяне, би осигурило гравитационното поле за навлизане в атмосферата на планетата Музика.

Нека преди да кажете НЕ, да помислим какво обратно ще дадем на идните поколения, за които си заслужава да се направи смелият избор. Не би трябвало да се разпиляваме във времето, което отново ще разводни тази започнала прекрасна идея, която да ни събира. Заедно с историческата памет на мястото, нека да дадем на бъдещето заслуженото за хората достойно място за Нов Културен Музикален Храм. И да кажем В подкрепа - ДА! Нека започнем с първата силна, смислена стъпка за най-добрия избор на място в София за Нова концертна зала, за бъдещето на нацията ни.

Става дума за Възстановяване на блясъка на уникалното изживяване, което Всеки концерт представлява, преживяване не само за Възторга от музиката, но и за Визуалното и сетивно удоволствие, за споделянето на онова чувство на желание, което обитава най-престижните зали.

арх. Жан Нувел

THE MAGNIFICENT NEW CONCERT HALL IN SOFIA, OPTIMISTIC PERSPECTIVES

Arch. Aneta Slavova, Ph.D

Sofia, like other cities and capitals, has chosen to build a new concert hall. This is a phenomenon of global significance, and the expectation is that it will become part of the great musical community, hosting world-renowned performers, philharmonic orchestras, choirs, and conductors of global renown as guests. This prestigious task started with the selection of a worthy place for the building in the center of the capital, heavily loaded with historical, spiritual, cultural and educational memory. Over time, a central axis has developed primarily along Boulevard Russian, connecting the eastern entrance of Sofia with Sofia University, the Prince's Garden, the National History Museum (NHA), the National Library, the National Assembly of the Republic of Bulgaria, the Alexander Nevsky Cathedral, the historic church of St. Sofia, the Bulgarian Academy of Sciences (BAS), Independence Square with the Tsar's Palace (now the National Art Gallery), the "Ivan Vazov" National Theater and its historic Garden, the "Bulgaria Hall" Concert Hall, Rakovska Street (Sofia Broadway), and leading to the political center of power, which includes the New Parliament, the Council of Ministers, the Presidency, the Largo, and the statue of Hagia Sophia. Sofia does not have a significant cultural and educational building of a new generation in the 21st century. and it in the true center and the location of the New Concert Hall in the Prince's Garden, would give a lot of meaning and a new environment, positive energy and a positive experience for people and guests, will immensely enrich the city and will be a memorable gift for future generations, will contribute to economic progress, will give impetus to the appearance of other modern public buildings in our country.

КОНЦЕРТНИТЕ ЗАЛИ – СЪВРЕМЕННИ ТЕНДЕНЦИИ И СВЕТОВНИЯТ ОПИТ ОТ ПОСЛЕДНИТЕ 20 ГОДИНИ

Ангел Захариев
Димитър Кокаланов

Арх. Ангел Захариев е завършил УАСГ през 2003г. и е специализирал в Института по жилищна политика и градско развитие към университет Еразмус, Ротердам, Холандия.

През 2005 г. основава заедно с арх. Асен Милев архитектурното бюро „А и А“ Архитекти.

Работил е по проектирането на многобройни проекти в София и страната, включително на редица значими обекти, като: Бизнес Парк София, Капитал Форт, Скай Форт, Музейко, NV Tower.

Заедно с екипа на „А и А“ Архитекти е носител на многобройни архитектурни и градоустройствени награди, автор е на редица публикации в областта на градоустройството и архитектурата.

През 2018 г. печели с екипа на „А и А“ Архитекти международния конкурс за Вторичен градски център южно от Централна гара София, предвиждайки изграждането на нова концертна зала.

Арх. Димитър Кокаланов завършва УАСГ през 2007 г. и специализира архитектурен дизайн в Шеделшуле - Франкфурт на Майн през 2012 г. В България е работил в „Ситискейп, Зуум студио“ и „А и А“ архитекти. В Германия е работил за „Опe“ – Франкфурт, впоследствие за екипа на „Коопхиммелблау“ – Виена. След това продължава работата си в Катар. Арх. Кокаланов е участвал в екипа, проектирал международния конгресен център в Баку - Азербайджан, включващ голяма мултифункционална зала, в чийто дизайн и програма са заложили освен конференции, още концерти, театрални постановки, балове и др.

Ангел Захариев

Димитър Кокаланов

Съвременните концертни зали са знакови архитектурни проекти, които съчетават традицията с иновациите, адаптирайки се към развиващите се технологии, предпочитанията на публиката и динамичната музикална индустрия. В допълнение към тяхното културно значение концертните зали са от важно значение за градското пространство, имайки потенциал да се превърнат в основни забележителности, да променят характера на локацията и да привличат туристи.

От гледна точка на типологията на концертните зали, с малки изключения, можем да твърдим, че няма големи новости през последните десетилетия. Според функцията им музикалните зали могат да бъдат разделени на: концертни, оперни, мултифункционални арени, мултифункционални комплекси от зали с различен профил. Според акустичните им характеристики могат да се делят на акустични и

електроакустични, или комбинация от двете. Според пространствената им организация концертните зали могат да се разделят на тип „кутия за обувки“ и тип „лозе“. Също така могат да бъдат с амфитеатрален или с равен под.

От друга страна, през последните десетилетия се забелязва сериозно развитие в обзавеждането и обзавеждането на залите, пространствената организация на обслужващите помещения, пространствената организация на фойетата, околосградното пространство и контакта на залите с градската среда, добавянето на допълнителните функционални единици, техническите инсталации.

Също така архитектурният образ на концертните зали е обогатен със сложни и обтекаеми форми. В проектирането на концертните зали се използват нови технологии за симулиране на човешките потоци, акустични изчисления, видимост към сцената и т.н.

На градоустройствено ниво концертните зали с тяхната архитектура се разглеждат като основно средство за обновление на градски територии, за оживяване и промяна на имиджа на западнали градски зони, за привличане на туристи и промяна на имиджа на цели градове. Това е и една от причините да сме свидетели на все по-предизвикателна и впечатляваща архитектура на концертните зали. Друга важна тенденция е интегрирането на проекти за концертни зали в по-мащабни градоустройствени проекти, включващи различни по функция обекти – културни и комерсиални.

Освен гореспоменатото могат да се очертаят няколко важни тенденции, които имат пряко отношение към архитектурата на съвременните концертни зали.

- Смесване на жанрове

През последните десетилетия се наблюдава засилваща се тенденция за смесване на музикалните жанрове, особено при изпълнения на живо. Основната цел на музикалните продуценти е да разширят публиката на определен музикален жанр и да предоставят различно от обичайното преживяване. Особено популярно е изпълнението на поп и рок музика със симфонични оркестри, но също така и други формати с участието на джаз, електронна музика, класически инструменти, оперно пеене и т.н. Съвместното изпълнение на акустични и електроакустични инструменти изисква необходимото оборудване и пригодимост на залите. Сериозно предизвикателство е подсигурирането на логистиката по доставка на оборудването за подобни видове събития, която се осъществява основно с едрогабаритна превозна техника. Част от смесените музикални събития може да се провеждат с равен подглед за зрителите, което изисква трансформиране на местата за сядане или сцената с помощта на сложни системи.

- Ангажиране на посетителите за по-дълъг период от време чрез преживяване за различните сетива

Друга важна тенденция при музикалните събития е, че вече концертите не се разглеждат като изолирано краткотрайно събитие, а като цялостно преживяване на посетителя на дадената локация, включващо ангажиране на различни сетива. Появяват се вторични дейности, които награждат основното събитие и предоставят възможност за допълнително оживление на залите и допълнителни приходи. На посетителите на концертната зала се предлагат различни възможности за посещение на съпътстващи културни събития като изложби, пърформанси и т.н., предлагат му се качествена храна и напитки, дори възможности за

хотелски престой. Голяма част от съществуващите зали по света се реновираха, за да могат да подсигурят необходимата допълнителна функционалност, включвайки ресторанти, ВИП зони, зали за изложби, експозиционни зали, зали за прожекции, зали за пърформанси, зали за корпоративни събития, магазини за продажба на брандирани стоки и други предмети, свързани с дейността, хотел или друг тип помещения за временен престой.

- Мултимедия

С развитието на технологиите за създаване и възпроизвеждане на изображения, визуалното съдържание се счита за неразделна част от съвременното музикално преживяване. Тази тенденция засяга всички жанрове на музиката, включително класическата музика, опера и балет. Съответно съвременните концертни зали е необходимо да се оборудват с техника за мултимедийно възпроизвеждане или поне да предвиждат възможност за бърз временен монтаж на мултимедийна техника. Това поставя допълнителни изисквания за достъп до едрогабаритни превозни средства и завишава енергийното потребление на залите. Също така мултимедията започва да се разглежда като елемент от цялостното преживяване на посетителя, като освен в самата концертна зала може да присъства и във фойетата и фасадите на сградата.

- Запис, стрийминг и друг тип възможности за медийно пресъздаване на музикалното събитие на живо или на запис

С цел популяризиране, създаване на силен бранд и привличане на повече зрители редица зали стартираха програми за брандирани записи на музика и онлайн излъчване на концерти и събития. Глобалната пандемия от Ковид-19 и ограниченията, свързани с масови събирания на хора, принудиха голяма част от залите по света да стартират такива програми, които продължават и до днес. Залите започнаха да се състезават с по-качествени записи и по-вълнуващо пресъздаване на концертното събитие. Излъчването на живо, както и създаването на висококачествени записи изискват допълнително техническо оборудване и допълнителни помещения за контрол и обработка на записите.

Световни примери

Разглеждайки примерите за акустични концертни зали от световна величина, те са концентрирани основно в Западна Европа и Северна Америка, където класическата музика е традиционно част от културния живот, следвани от Азия, където Япония е пионер, с множество проекти, започнали от 80-те и

Филхармонията в Хамбург / Elbphilharmonie Hamburg

90-те години на ХХ в., следвани от Китай, който е рекордсърът по реализирани и планирани проекти в последните години, както и Корея, Малайзия, Виетнам и др., които планират своите културни центрове.

Подбрали сме няколко знакови примера за такива проекти.

Филхармонията в Хамбург е може би най-амбициозният и скъп проект (обща строителна стойност от 866 милиона евро – цели 12 пъти над първоначалния бюджет) в областта на културата в Европа от последните години. Тя е част от и е главен акцент в мащабния градоустройствен проект за HafenCity - ревитализация на бившите райони на индустриалното пристанище на брега на устието на река Елба. Проектът, който е започнат като частна инициатива още през 2001 г. и впоследствие е завършен е комбинация от множество функции като хотел, луксозни жилища, конферентни зали, ресторанти, барове и спа център. Архитекти са швейцарската фирма Herzog & De Meuron, като интериорът на главната зала му е вдъхновен от опита на архитектите в проектирането на спортни съоръжения и от специфичния им фирмен почерк, при който трибуните се приближават максимално към терена/сцената и са с голям наклон, което приближава максимално публиката към оркестъра (разстоянието до последните седалки е 30 м, същото както и при Берлинската филхармония). Проектът е уникален и по много други причини: той е реконструкция на съществуващо складово хале, като концертният комплекс е разположен върху историческата сграда и е с уникална конструктивна схема, независима от конструкцията на останалата част от сградата, превръща се в най-високата сграда в Хамбург (110 м) и най-високо разположената спрямо терена концертна зала в света с панорамно лоби с гледка към целия град, залата е облицована с над десет хиляди уникални панела, изпълняващи множество функции: естетически, акустични, инсталационни и т.н. Концертният комплекс е от три зали с капацитет от 2100, 550 и 170 места и привлича милиони туристи, както и стотици хиляди зрители, наслаждаващи се на над 600 концерта на година.

Филхармонията в Париж е друг мащабен и знаков проект от последните години. Тя е спечелена на конкурс и проектирана от ателието на Жан Нувел (автор и на много други знакови концертни зали: KKL Luzern, залата на Датското радио). Проектът е част от Park de La Villette в съвременната част на Париж и е забележителен както със своя уникален екстериор, така и със своята зала, в която моделът „vineyard“ се разчупва, като балконите „летят“ в основния

обем на залата, така че задните стени нямат контакт с балкона. Това създава различно визуално усещане, като авторите твърдят, че също така води до по-добра акустика и „обгръщане“ на слушателите със звук. Проектът също преминава през драматични моменти, като надхвърля началния си бюджет и е завършен от строителя с оптимизации на материалите и начин на изпълнение, които архитектът не приема и дори писмено се дистанцира от реализацията. Въпреки това комплексът е посрещнат възторжено от публиката и критиката и се превръща в една от най-любимите нови атракции в този и така любим на туристите град.

Концертната зала „Дисни“ в Лос Анджелис може да се похвали със знаменита история, свързана с щедростта на фондация „Дисни“, която още през 1980-те дарява 50 милиона тогавашни долара за построяването на залата и избира известния архитект Франк Гери за неин проектант. Проектът минава през драматично развитие през годините и е завършен чак през 2003 г. Интересен факт е, че в определен момент съветът, занимаващ се с проекта, иска да възложи проекта на друг архитект, недоволен от скоростта, с която се работи по проекта и изказващ съмнение, че проектът ще излезе твърде скъп, но Лилиан Дисни, вдовицата на Уолт Дисни, категорично отказва това да се случи и поставя ультиматум Гери да завърши проекта. Отличителният дизайн, който е в типичния за Гери стил е от неръждаема стомана и наподобява развяващите се платна на кораб. Интериорът на залата е също толкова завладяващ, инспириран е от Concertgebouw в Амстердам и е хибрид между класическите типологии на „кутия“ и „лозе“. Аудиторията има превъзходна акустика, дело на японската фирма Nagata и създава близка връзка между публиката и изпълнителите. Концертната зала на „Дисни“ служи като свидетелство за артистично съвършенство както по отношение на своя екстериорен дизайн, забележим от множество точки в Лос Анджелис, така и с уникалните си фойета и интериор на залата. Дом е на Филхармонията на Лос Анджелис.

Никои списък на зали не може да подмине Китай, който е страната с най-много знакови проекти за култура от последните две десетилетия: Пекин, Шенжен, Шанхай, Гуанджоу и др. вече имат зали от световна величина. Струва си да се отбележат Националният комплекс за изпълнителски изкуства в Пекин по проект на френския архитект Доминик Перо, със своя запомнящ се силует на „яйце“ и уникалния си ландшафт – ситуиран е в центъра на голямо изкуствено езеро, като основният вход е през подземен тунел под водата. Комбинира кон-

Филхармонията в Париж / Paris Philharmonie

Концертната зала Дисни в Лос Анджелис / Walt Disney Concert Hall in LA

Новата сграда на операта в Шанхай / Shanghai Grand Opera House

Операта в Харбин / Harbin Opera House

Националният форум за музика във Вроцлав / National Forum of Music (NFM) in Wrocław

цертна зала, опера и театър. Други не по-малко значими проекти са операта в Гуангжоу, проектирана от световноизвестната архитектка Заха Хадид с типичния за нея флуиден дизайн; операта в Харбин от местните звезди MAD с подобен стил; както и наскоро спечелените от UN Studio конкурс за подобна сграда в Шенжен и от Снохета в Шанхай. След завършването на тези проекти Китай има потенциала да се превърне в топ дестинация за културен туризъм в света.

От бившите страни от социалистическия блок Полша е безспорният „отличник“ – там са построени или са в строеж най-много зали на световно ниво в последното десетилетие. Заслужава си да отбележим залите в Катовице, Вроцлав, Шчечин, Биелско Бяла, както и тези във Варшава (в проект). Като акцент може да се отбележи завършената през 2015 г. зала на Националният форум за музика във Вроцлав – четвъртия по големина град и голям културен и студентски център, която е тип „кутия“ и е призната от множество експерти за една от десетте най-добри акустични зали в света и в която понастоящем се организират множество световни събития и фестивали. Чехия и

Унгария също имат или планират свои културни центрове, като в Будапеща от 2005 г. функционира МÛРА, а Прага планира своя зала на брега на река Вълтава, международният конкурс за която е спечелен през 2022 г. от архитектурното студио BIG.

Балканите и регионът около България също имат своят принос към построяване на нови зали от местна и световна величина. Струва си да се отбележат новите зали в Турция (със задължителния коментар, че тя е основно разположена в Азия, а не в Европа и на Балканите): CSO Ada – Анкара, реновираният наскоро Културен център „Ататюрк“ – Истанбул; Гърция с културния комплекс „Ставрос Ниархос“ с комплексна функция и няколко зали, като основната е операта и е по проект на Ренцо Пиано. Сърбия също организира успешен международен конкурс през 2020 г. и започна проектирането на зала за Белградския симфоничен оркестър по проект на Acoip Acoustics и a_la архитекти от Англия, Албания излиза напред с множество конкурси, спечелени от световни архитекти, като Македония също строи зала, макар и по-малка и с неясни качества, в Румъния се обсъжда от години нова зала в Букурещ и т.н.

CONCERT HALLS - MODERN TRENDS AND GLOBAL EXPERIENCE OF THE LAST 20 YEARS

arch. Angel Zahariev and arch. Dimitar Kokalanov

The article titled "Modern Concert Halls: Review of World Experience and Current Trends" explores the evolution of concert halls over the past 20 years and the prevailing trends in their design and functionality. The authors emphasize that contemporary concert halls blend established spatial organization and acoustic principles with innovative solutions to adapt to changing technology, audience preferences, and the music industry.

The article categorizes concert halls based on their function, distinguishing between concert, opera, multifunctional arenas, and multifunctional complexes of halls with varying acoustic characteristics. It also highlights different spatial organizations, such as "shoebox" and "vineyard" types. Changes in hall equipment, service rooms, lobbies, and architectural design, including complex forms and advanced construction technologies, are noted.

Concert halls are recognized as pivotal in revitalizing urban areas, attracting tourists, and reshaping cities. They are often integrated into broader urban development projects featuring multiple functions.

The article highlights several notable global concert hall projects, including the Hamburg Philharmonic in HafftenCity, Paris Philharmonic, Disney Hall in Los Angeles, and various projects in Poland, China, and the Balkans. Each project is described in terms of its unique features, such as architectural design, structural innovation, and the range of functions they accommodate.

The article also discusses the emergence of contemporary trends in concert hall design, such as mixing musical genres, incorporating multimedia elements, offering multi-sensory experiences, and engaging visitors through a variety of cultural activities and services. Additionally, it addresses the growing importance of recording, streaming, and media reproduction of live or recorded music events for branding and audience engagement.

In conclusion, the article highlights the continuous evolution of concert hall design to meet the changing needs of the music industry, technology, and audience expectations. It underscores the significant impact of these cultural landmarks on urban development and tourism.

ВЪЗМОЖНИТЕ СПЕЦИАЛИЗИРАНИ КОНЦЕРТНИ ЗАЛИ

Минчо Стоянов

Арх. Минчо Стоянов завършва архитектура в УАСГ през 2017 г. в категория „Обществени сгради“. През 2023г. започва докторантура към същата категория с ръководител доц. П. Саваев. В периода 03.2017-01.2020 проектира обществени, жилищни сгради и интериори. Практика, която продължава в основното от него през 2020г. НРАВ студио, където работи и досега.

Проектирането, строителството и изобщо появата на концертна зала е изключително рядка възможност за архитектура. Комплексите, които съдържат концертни зали, са плод на шанс, активен не по-често от веднъж на 50-100 години. И макар в повечето случаи концертните зали като специализирани да са нарочени за елитарни, те са острови на културата и смисъла в иначе инертния приспивен ход на историята, те са конкретни образци на архитектура и маркери на своето време. В сравнение с представителите на по-конвенционалните типове сгради в същия публичен поток – спорадичните сгради за обществено обслужване, които се определят предимно от нива на утилитарна необходимост и дадености на града, концертните зали могат да си позволят да бъдат посланици на идеи, да бъдат смели и атипични, иконични, да излъкват¹, да са цинични, да са авангардни дори днес, като въплъщават формата на мисловна свобода на техните автори. Това твърдение е романтично вярно само по себе си, но остава аксиоматично и рядко отчита конкретните

¹ Hammond, M., *Performing Architecture: Opera Houses, Theatres and Concert Halls for the Twenty-First Century*, London and New York, 2006, pp. 24-25.

социални, политически и икономически условия на даденото време. Съгласно тези условия днес се намираме в период, който принуждава специализираните концертни зали от пристани на класическото музикално изкуство да се разглеждат по-скоро и като възможни места за консумиране на различни по вида си бързи преживявания и усещания с изисквани от публиката високи нива на заменяемост и занимаемост. За Болтански и Шапело² този преход на ценности ясно може да бъде проследен в развитието на пазарното общество – от неговото активно начало в първите години на XX век до днес. Дватама ясно определят и анализират следните три етапа на трансформацията, отнесена към конкретни ценности: първи, който е основан върху идеала на предприемачеството (продължава до 1930 г.); втори, който идеализира изкачването по корпоративната стълбичка с крайната формална цел на директорския образ, получаващ голяма заплата (от 1930 до 1970 г.); и трети, в който живеем към момента, в контекста на духа на т.нар. „културен капитализъм“

² Boltanski, L., Chiapello (Ive), *The New Spirit of Capitalism*, London-New York, Verso, 2005 [1999].

– период, в който купуваме стоките не заради ползата или статуса, които те ни осигуряват, а заради изживяването, което ни доставят. Но докато в неминуемо изникващата като асоциация съответна Лаканова триада за реалното, символното и въображаемото трите нейни множества присъстват с взаимодействията си почти едновременно, в съвременната крайна точка на хронологията от ценностни преходи усилията са предимно насочени към получаването на по-лесно, по-бързо, по-евтино и уви, по-повърхностно изживяване. В този ред на мисли за човек не е трудно да си представи и разбере стремежа към създаването на все по-голяма степен на полифункционалност на залите – както и да са брандирани те, включително като концертни. България не изостава от прилагането на този иначе глобален принцип, а даже преизпълнява предписанията му – били те и съвременни като поява, в спортните ни зали често се провеждат музикално-културни събития; водещи марки за мотоциклети експонират и продават продукцията си; броят се бюлетини след изборни дни и т.н. Основната ни концертна зала (Зала 1 на НДК), макар и вече съвсем не нова, често има претенциите за концертна дейност, но на практика е просто огромен кинозалон³ със съмнително качество дори за прожекции. Моделът работи успешно и за бъдещите културни намерения – при архитектурния конкурс в Стара Загора, проведен през лятото на 2023 г. конкретно за култен театър, парадоксално основен критерий отново беше нуждата от мултифункционално пространство, което да осигури пълна свобода на действието, за да се провеждат всякакъв тип мероприятия в новопроектираната зала. Така идеалът на днешната зала вече не просто пропуска да се обрича на една главна специализирана функция за сметка на множество второстепенни, той дори преднамерено се стреми да не назовава и изброява тези второстепенни функции. Фокусът не просто е изместен, той направо липсва, пространството преднамерено се разбира и приема ценностно като безлично. Не би било преувеличено, ако приемем, че бъдеща концертна зала в София също би била засегната от активното присъствие от прилагателните имена „мултифункционална“ или „многофункционална“ към нея. По всяка вероятност това би бил най-прекият и очевиден път, по-който може да се поеме, за да се удовлетворят изискванията от духа на времето ни, но дали този път все пак би бил най-правилният? Дали тази условна птичка, която каца на рамото веднъж на 100 години и гордо стои там много дълго след това, трябва да бъде използвана за изграждането на многофункционално пространство, в което липсва идентичност и еднозначно от-

³ Владков, Ст., *Религия. Изкуство. Музика. Звукозапис*, София, „ЕБР ГРУП 2000“, 2005, с. 468.

несени към естествената акустика специфични качества? В самата многофункционалност няма нищо лошо, необходимостта от нея е ясна на няколко различни нива от социално-икономическа гледна точка, но вместо основен мотив не би ли могла многофункционалността да се ползва като допълваща условна ракета-носител, която да ревитализира и подсилва интереса към същността на понятието за концертна зала – чрез конгломеративна, хибридна или симбиотична проява, съдържаща в себе си както архетипните специализирани функции и съответната еднозначна архитектурно-акустична конфигурация на вътрешното зално пространство, така и фетишизираната – както я нарича г-р арх. Изнат Тодоров⁴, или основана на обективни ценности – както ги определя гоц. г-р арх. Панайот Савов⁵, външна обвивка с добавени към нея множество допълнителни функции?

Основна същност на специализираните концертни зали

Как функционират и какво всъщност представляват концертните и многофункционалните зали? Една концертна зала е домът на класическата музика, симфоничните и камерните концерти, рециталите. Големите доказани концертни зали обикновено побират немалък обем от публика – между 1500 и 2000 души, което е свързано не само с интереса на обществото към тях, но и с физическия им обем кубични метри, който от своя страна е пряко отговорен за времето на реверберация като основен фактор за акустично качество. От акустична и съответно архитектурна гледна точка съществуват най-общо два основни подхода при проектирането на специализираните зали, които най-пряко и първосигнално могат да бъдат предадени и обяснени чрез техните еквивалентни професионални жаргони за архитектурата: кутия за обувки; лозе на баур⁶. Основната зала в концертния комплекс „България“ (или просто зала „България“) – най-успешната от акустична гледна точка зала в страната, построена преди близо 100 години, е типичен пример за зала от типа „кутия за обувки“, познат още и като Ренесансов тип, Ренесансова схема⁷. Сред характеристиките са паралелепипедната ѝ форма с нейните конкретни пропорции и с успоредните ѝ флангове, дифузиращият таван,

⁴ Тодоров, И., *Архитектурен фетишизъм във Вселената на Жижек*, София, дисертационен труд за присъждане на ОНС „Доктор“, 2023.

⁵ Савов, П., *Художествени прояви на хибридна форма между архитектурата и новите изкуства (кино, фотография, дигитални модели)*, „Буквите“, 2016.

⁶ Toyota, Y., Komoda, M., Beckmann, D., Quiquerez, M., Bergal, E., *Concert Halls by Nagata Acoustics: Thirty Years of Acoustical Design for Music Venues and Vineyard-Style Auditoria*, Springer, 2021.

⁷ Вълков, Бл., *Специализираното обучение по проектиране на обществени сгради*, София, УАСГ, 2006, с. 43.

Зала „България“ (1937), проектанти: Станчо Белковски; Иван Данчов; източник: sofiaophilharmonic
Bulgaria Hall (1937), designers: Stancho Belkovski; Ivan Danchoff; source: sofiaophilharmonic

Берлинска филхармония (1963), проектант: Ханс Шарун; източник: concert-media
Berlin Philharmonic (1963), designed by Hans Scharoun; source: concert-media

балконите в гъното на самата зала и разбира се, обособяването на сцената като конкретно морфологично отделено пространство за оркестъра с портал и преднамерено различна конфигурация. За примера на зала „България“ можем да отбележим, че степенята на многофункционалност е ниска, почти не присъства такава. Фокусът е върху кутията и нейната качествена акустика, която се дължи предимно на относително големия обем и на ранните (първи) отражения. Макар залите от типа да са популярни заради своята исторически утвърдена акустична надеждност, те са конфигурационно ограничени именно по акустични причини както от тяхната относително малка широчина, така и от дълбочината им в план. Така те не могат да приемат голямо количество зрители и капацитетът им в общия случай достига от 1000-1200 места. Ограничението е адресирано през 1963 г. с Берлинската филхармония и нейния автор Ханс Шарун. Залата е решена като централна арена със стъпаловидно разположени тераси в изключително сложна подчертано асиметрична конфигурация на купа или чаша, от която сцената е неделима част. Така формата наподобява лозов масив на наклонен терен, превръщайки Берлинската филхармония в първата специализирана концертна зала от типа „лозе на баир“. Броят на радиално разположените посетители е увеличен драстично – на 2250 места. Но освен да бъде формално и функционално радикална, Берлинската филхармония двузначно и донякъде подвеждащо подлага на съмнение необходимостта от разграничаването на публика и оркестър: публиката вече споделя едно и също пространство с изпълнителите – публиката и оркестърът изглеждат значително по-геструктурирани. Парадоксално погледнато, получената арена, която на моменти е едва ли не хаотична в целостта си, оставя впечатление за високо ниво на многофункционалност, като същевременно качествата ѝ на слушане и виждане са така високи, че не ѝ позволяват да бъде нещо различно от специализирана концертна зала.

Многоцелеви зали и нуждата от нова концертна зала в София

Съвместяването на множеството различни предназначения имунизира всяка обществена сграда срещу опасността от това тя да бъде

публично отчуждена и съответно да остане непризната поради липса на интерес, без собствено или външно финансиране. Не само икономически, но и изобщо парадигмално, времето, в което живеем, с характерните за него сериозни трусове, е такава, че не създава условия за обществено-културно планиране, в областта на което се включва и голямото архитектурно творчество, както отчита арх. Тодоров в контекста на Тийл⁸. Въпросните негативни обстоятелства предполагат не просто липса на генериране по линията на нови обществени проявления, а тъкмо обратното – в условията на липсващо стратегиране появата на обществени комплекси без идентичност става особено вероятна, като тя би превърнала проявленията от възможно високи образци на архитектурата просто в сгради. При този модел предназначенията, които са най-общо популярни, нагледяват наг пространството и установяват неговия общ тип на поведение. Консумирането и култивирането на класическа музика не е основно сред тях, което от своя страна води до главния проблем на залите от многоцелеви тип – тяхната висока степен на многофункционалност не им позволява да съдържат и предлагат специфичните архитектурно-акустични условия, необходими за високото ниво на симфоничното оркестриране. По тази причина многоцелевите зали не могат да заместят специализираните концертни зали. Ако разменим понятията на ценностите и съответните предназначения и вземем за пример зала „Арена София“ (бившата „Арена Армеец“) като изначално спортна, но на практика многоцелева, тя би илюстрирала модела от горните редове особено красноречиво – залата е изключително популярна, но при организирането на посредствени като качество музикални събития в нея се разчита единствено на електроакустични решения по озвучаването, което ясно демонстрира, че в залите от многоцелеви тип липсва напълно възможността за качествено изпълняване и слушане на симфонична музика. Така въпреки че зала „Арена София“ притежава колосален публичен капацитет от места, тя остава непригодна за акустични изпълнения от световно ниво, тя страда от липсата на условия за качествена естествена акустика.

⁸ Тодоров, И., *Архитектурно наследство в системата на Тийл, сп. „Архитектура“, бр. 3-4/2023, с. 113-119.*

Арена София (2011), проектант: Жеко Тилев
Arena Sofia (2011), designed by Jeko Tilev

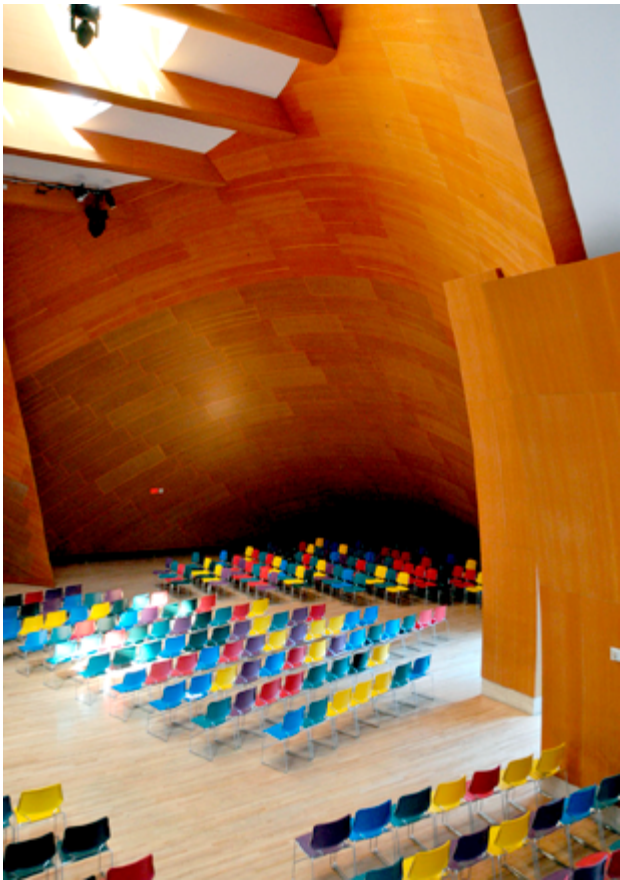
Обзор. Възможно решение

Ако специализираните концертни зали са негативно конотирани като крайно разходващи публичен ресурс⁹, тъй като са особено скъпи, и в днешно време са неспособни да се изхранват единствено чрез основното си предназначение, а многофункционалните зали са прекалено всеобхватни и неприложими от специфичната гледна точка на добрата акустика, съществува ли вариант, който да предложи работещо решение? Възможната посока на мислене е тази на хибридните модели, в чиято същност се запазва изначалната и определяща функция на концертните зали, като тя се надгражда с външни за нея като значение и предназначение функции. Примери за подобен тип концертни комплекси от XXI век са „Уолт Дисни Консърт Хол“ от 2003 г. на Франк Гери, Филхармонията на Елба в Хабмург от 2016 г. на Херцог и Де Мерон, Китайската филхармония (планирана за завършване през 2024 г.) на MAD. Всеки от изброените комплекси съдържа по една специализирана общоопределяща концертна зала, като на пръв поглед тези зали споделят единствено сходната принципна конфигурация от типа „лозе на баир“, която от акустична гледна

точка се явява задължителна и неминуема. При по-задълбочен прочит като общ признак у тях се открива и вторично не по-малко сходство – това на обединението на противоположностите. Изброените комплекси са едновременно сакрални и профанни – условни светски църкви на високата култура, в които посетителят се сблъсква с нива на сакрално страхопочитание и базово консуматорство. На най-външното си ниво всеки от залните комплекси от това ново поколение се превръща в органична част на публичната сфера, като само определящите ги ядра – техните конкретни концертни арени, остават защитени и ограничени като форма на достъп посредством купуването на билет. В най-външните валенции на комплексите са включени нови обществени дейности, привличащи по-широк кръг от посетители, като всички тези дейности са така определени и прецизирани, че не компрометират основната и определяща специфична концертна функция.

Разлистена и фрагментирана на места до човешкия мащаб, скулптурната обвивка на комплекса „Уолт Дисни“ обгръщаща функционалната вътрешна структура, като към същинската зала предлага множество многофункционални пространства и допълнителни зали, които дори не изискват необходимостта от конкретно дефиниране и назоваване.

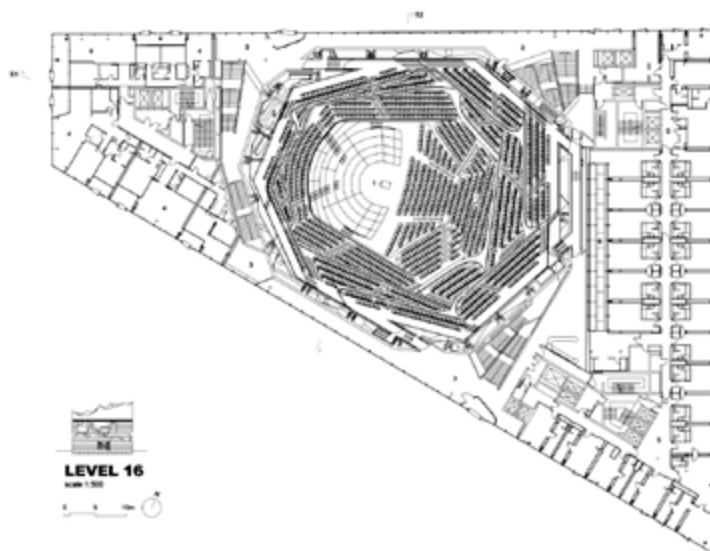
⁹ Lahiji, N. (ed.), *The Political Unconscious of Architecture*, Routledge, 2012, pp. 253-295.

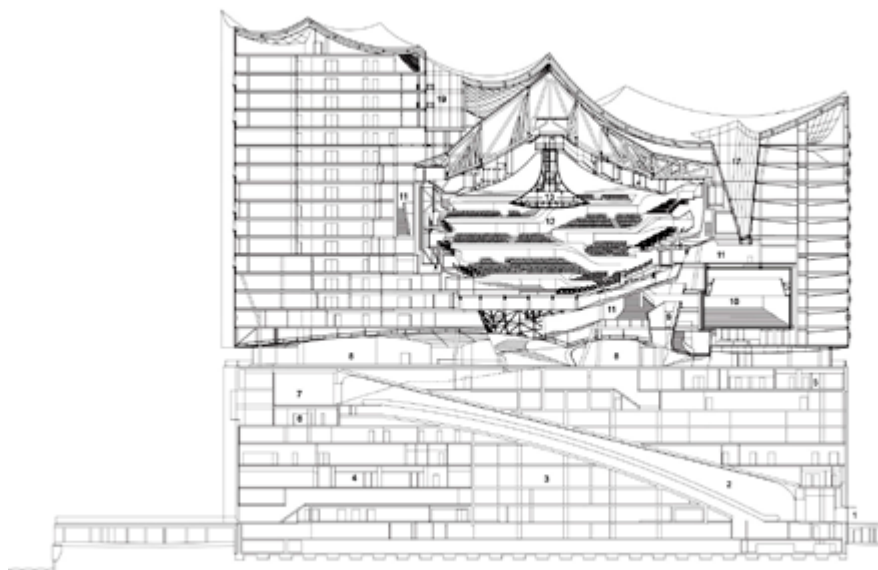
Уолт Дисни Концерт Хол, ЛА (2003), проектанти: Гери & партньорс; източник: archdaily
Walt Disney Concert Hall, LA (2003), designed by Gehry & Partners; source: ArchDaily

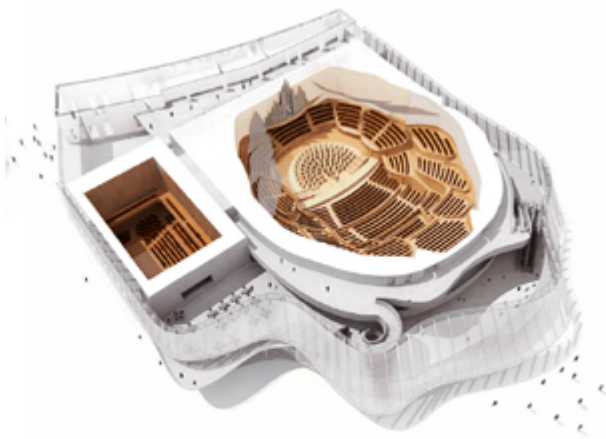
Освен брилянтна концертна зала, комплексът на Филхармонията в Хамбург съдържа в себе си ресторантска, хотелска и жилищна части – отново множество функции, които не се появяват за сметка на самата зала. Нещо повече, като

периферия те нямат отношение към нея като център, с което не допускат възможността техният условно по-нисък клас в символния ред да „замърси“ типологията на ядрото.

*Филхармонията на Елба, Хамбург (2016), проектанти: Херцог и де Мерон; източник: herzogdemeyron
Elbphilharmonie, Hamburg (2016), designed by Herzog & de Meuron; source: herzogdemeyron*

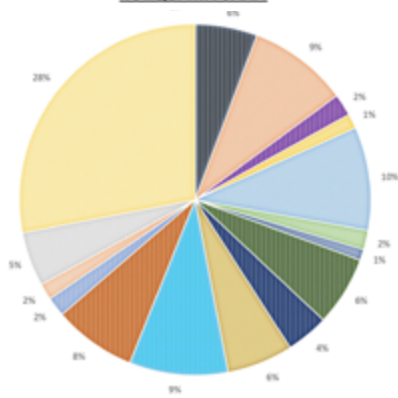

Китайската филхармония, Пекин (2024), проектанти: MAD Архитекти; източник: i-mad
Chinese Philharmonic, Beijing (2024), designed by MAD Architects; source: i-mad

Китайската филхармония от MAD – макар и все още в процес на завършване, но вече достатъчно изяснена, за да може да бъде коментирана и анализирана, недвусмислено показва пространственото взаимно, но опосредствано влияние и като цяло обвързването на два иначе ясно разграничими типа процеси: от една страна, това са свързаните със зоните на изпълнение процеси, водени от строги акустични и логистични правила и норми; от друга страна, това са процесите на довършителните структурни работи, които обгръщат местата на първите. Ако в горните примери общото външно и специфичното вътрешно равностно пазят разликите помежду си, то в примера на MAD различните типове процеси извеждат условната си некомуникативност на следващо ниво – като генерират качествено ново по смисъла си междинно независимо пространство, което на свой ред реверсивно може да препрограмира крайностите за комплекса с допълнителните си утопични измерения на вълнуващи зони за разглеждане отвътре и отвън, със скрити кътчета за разходка и почивка.

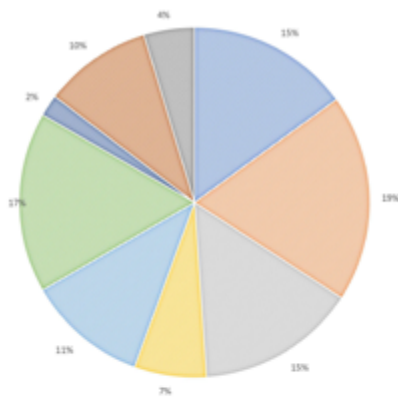
Разбира се идва въпросът, освен чрез поетичното си тълкуване, дали тези концертни комплекси могат да бъдат валидирани чисто прагматично чрез своята функционалност и ниво на възвращаемост? До каква степен те са рентабилни? Въпроси, на които отговорите са така утвърдени, едва ли не доказани като теореми, що се отнася до многоцелевите зали и техните финансови успехи. С цел максимална изчерпателност на тези въпроси графично е изведена информацията за всеки един от примерите, разгледани по-горе в текста. Графиките включват срокове и стойност на изпълнение, цени на билети, брой събития на месец, месечен и годишен приход, и то само от концертните им зали, които се равняват на 15% от цялата площ на комплексите. За сравнение същата информация е изведена и за трите найскоро реализирани многофункционални спортни зали в България – „Арена София“ (2011), Колодрума, Пловдив (2015) и „Арена Бургас“ (2023), при които залите се равняват на 50-70% от цялата площ на комплексите.

ПРОЦЕНТНО ОТНОШЕНИЕ НА РАЗХОДИ ПО СТРОЕЖА НА КОНЦЕРТНА ЗАЛА

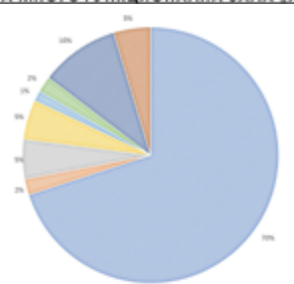
- Фундаменти - нулев цикъл
- Носеща конструкция - емлти бокс
- Покрив
- Стълбищни клетки
- Екстериорни преградни стени, прозорци и врати
- Интериорни преградни стени и прегради
- Интериорни врати
- Интериорни довършителни работи
- Мебели и оборудване
- Сценични инсталации
- Механични инсталации
- Електрически инсталации
- Асансьорни инсталации
- Озеленяване, дренажи и подземни комуникации
- Предварителни- Хонорари проектианти
- Предварителни- Хонорари строители

ПРОЦЕНТНО ОТНОШЕНИЕ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ЗОНИ В КОМПЛЕКСА НА КОНЦЕРТНА ЗАЛА

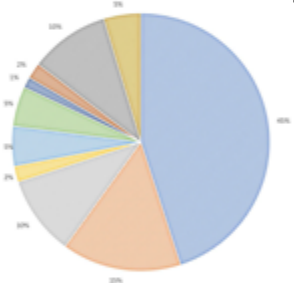
- Зали (Сцени, Балкони, Оркестрални яма, Контролни стая и Лобита)
- Обществен достъпни зони(Фойлета,Ресторант, Кафе-Бар, Кухни, Магазин,Тоалетни)
- Техническа поддръжка(Офиси, Работилница, Складове, Стая за оборудване и съреър, сценичен држ)
- Поддръжка на изпълнението(Гримьорни, Гардеробни, Санитарни п-я, Монтажни, "Зелени Стая")
- Работни площи (Администрация, Конферентни зали, Репетиционни, Учебни стая, Операторски п-я)
- Циркулация на потоците (обслужващи фронта и гърба на залата)
- Стълбищни клетки, вентилационни и асансьорни шахти
- Технически помещения (предназначени за Ел, ОВК, ПБ и ПИС системи)
- Структура, преградни стени и отвори

ПРОЦЕНТНО ОТНОШЕНИЕ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ЗОНИ В КОМПЛЕКСА НА МНОГОФУНКЦИОНАЛНА ЗАЛА „АРЕНА СОФИЯ“

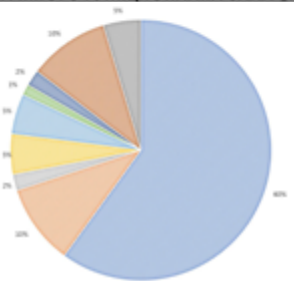
- Многофункционална зала (Трибуни и игрално поле)
- Обществен достъпни зони(Фойлета,Ресторант, Кафе-Бар, Кухни, Магазин,Тоалетни)
- Техническа поддръжка(Офиси, Складове, Стая за оборудване и съреър)
- Поддръжка на изпълнението(Гримьорни, Гардеробни, Санитарни п-я, Монтажни)
- Работни площи (Администрация, Конферентни зали, Операторски п-я)
- Стълбищни клетки, вентилационни и асансьорни шахти
- Технически помещения (предназначени за Ел, ОВК, ПБ и ПИС системи)
- Структура, преградни стени и отвори

ПРОЦЕНТНО ОТНОШЕНИЕ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ЗОНИ В КОМПЛЕКСА НА МНОГОФУНКЦИОНАЛНА ЗАЛА „АРЕНА СОФИЯ“

- Многофункционална голяма зала (Трибуни и игрално поле)
- Многофункционална малка зала (Трибуни и игрално поле)
- Тренировъчна зала (Игрално поле)
- Обществен достъпни зони(Фойлета,Ресторант, Кафе-Бар, Кухни, Магазин,Тоалетни)
- Техническа поддръжка(Офиси, Складове, Стая за оборудване и съреър)
- Поддръжка на изпълнението(Гримьорни, Гардеробни, Санитарни п-я, Монтажни)
- Работни площи (Администрация, Конферентни зали, Операторски п-я)
- Стълбищни клетки, вентилационни и асансьорни шахти
- Технически помещения (предназначени за Ел, ОВК, ПБ и ПИС системи)
- Структура, преградни стени и отвори

ПРОЦЕНТНО ОТНОШЕНИЕ НА ФУНКЦИОНАЛНИТЕ ЗОНИ В КОМПЛЕКСА НА МНОГОФУНКЦИОНАЛНА ЗАЛА „КОЛОДРУМА“

- Многофункционална голяма зала (Трибуни и игрално поле)
- Тренировъчни зали
- Обществен достъпни зони(Фойлета,Ресторант, Кафе-Бар, Кухни, Магазин,Тоалетни)
- Техническа поддръжка(Офиси, Складове, Стая за оборудване и съреър)
- Поддръжка на изпълнението(Гримьорни, Гардеробни, Санитарни п-я, Монтажни)
- Работни площи (Администрация, Конферентни зали, Операторски п-я)
- Стълбищни клетки, вентилационни и асансьорни шахти
- Технически помещения (предназначени за Ел, ОВК, ПБ и ПИС системи)
- Структура, преградни стени и отвори

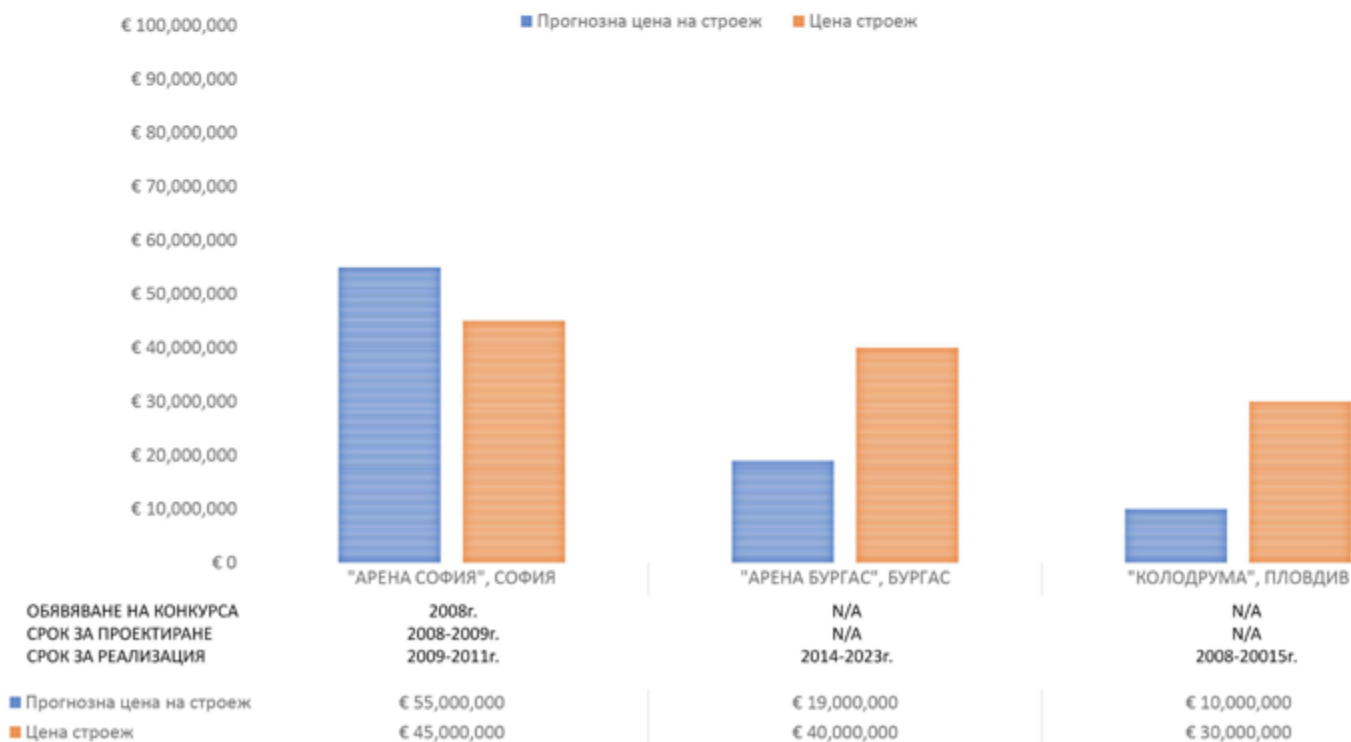
Графика, съпоставяща процентното отношение на функционалните зони в комплекса на концертна зала към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: АЕСОМ УК частно независимо проучване, публикувано в списание „Строителство“- Данни за „Арена София“ от водещия изпълнител ГБС. Данни за „Арена Бургас“ от Стройинфо, Данни за „Колодрума“ от Общинско предприятие Пловдив

СТОЙНОСТ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА КОНЦЕРТНА ЗАЛА НА БАЗА РЕАЛИЗИРАНИ ЧУЖДЕСТРАННИ ОБЕКТИ

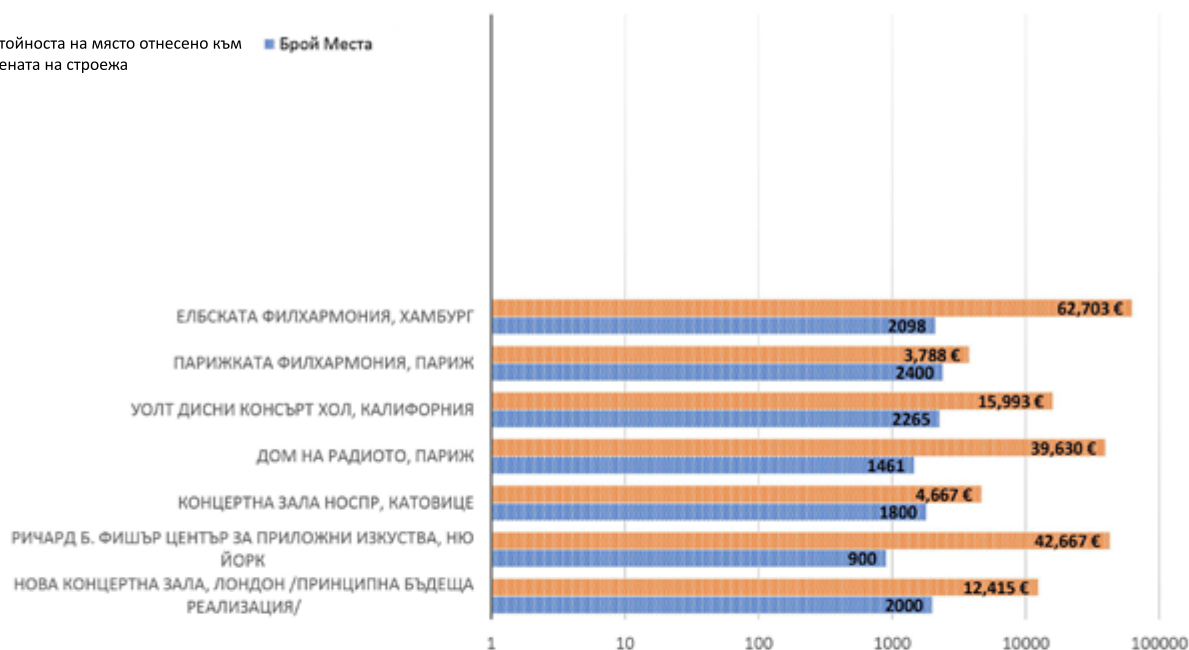
СТОЙНОСТ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА МНОГОФУНКЦИОНАЛНА ЗАЛА НА БАЗА РЕАЛИЗИРАНИ БЪЛГАРСКИ ОБЕКТИ

Графика, съпоставяща стойностите за реализация на концертните зали към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: официални публични регистри

СТОЙНОСТ НА ЗРИТЕЛСКО МЯСТО В ЗАЛАТА

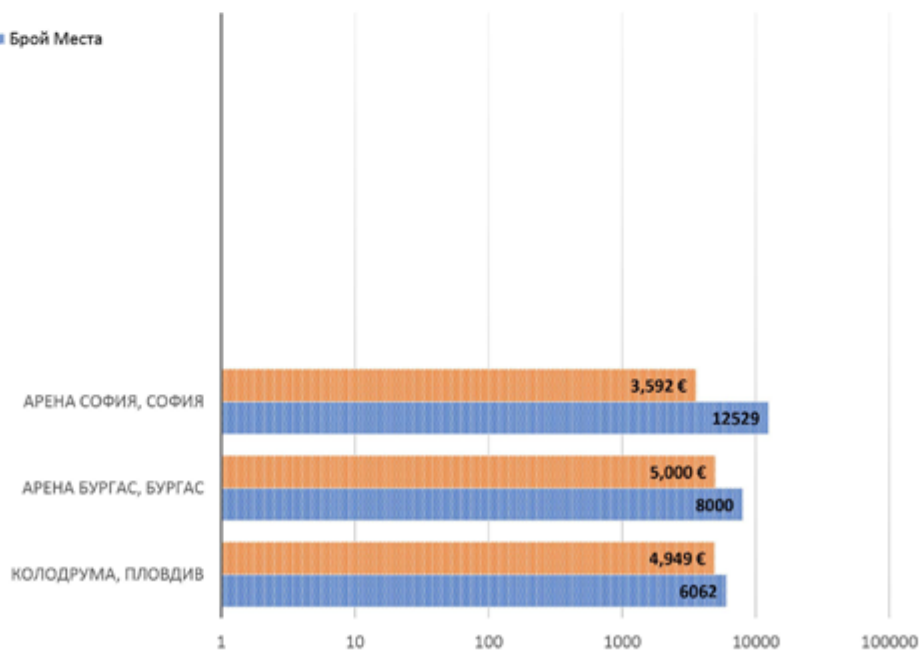
■ Стойноста на място отнесено към цената на строежа ■ Брой Места

*Стойностите са изчислени на база 15% от цената на строежа.

СТОЙНОСТ НА ЗРИТЕЛСКО МЯСТО В ЗАЛАТА

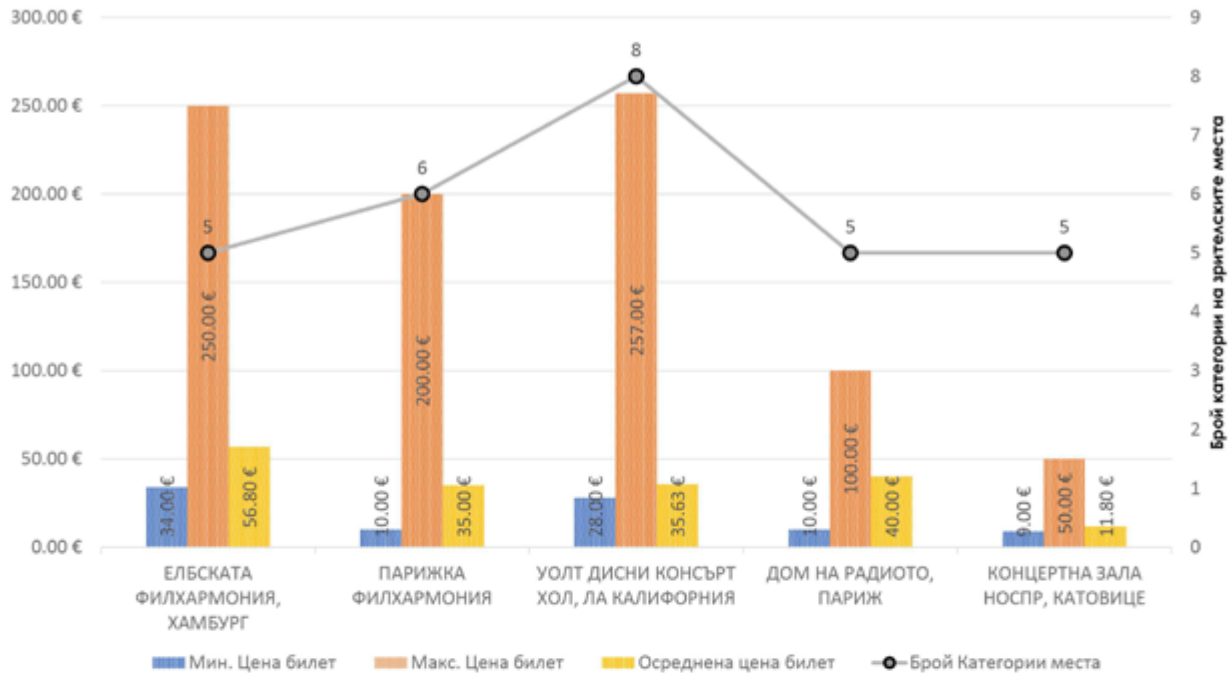
■ Стойноста на място отнесено към цената на строежа ■ Брой Места

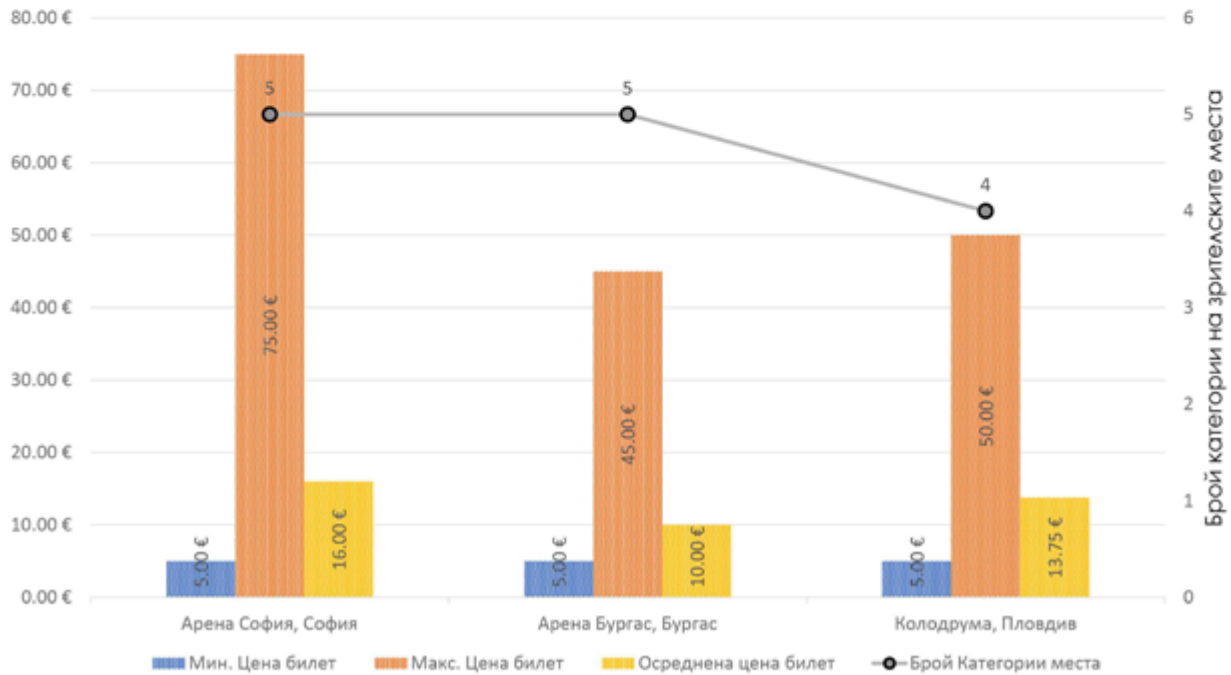
*Стойностите са изчислени на база брой седящи места.

Графика, съпоставяща стойността на зрителско място към стойността на изграждане в концертните зали към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: официални публични регистри

ЦЕНА НА БИЛЕТИ

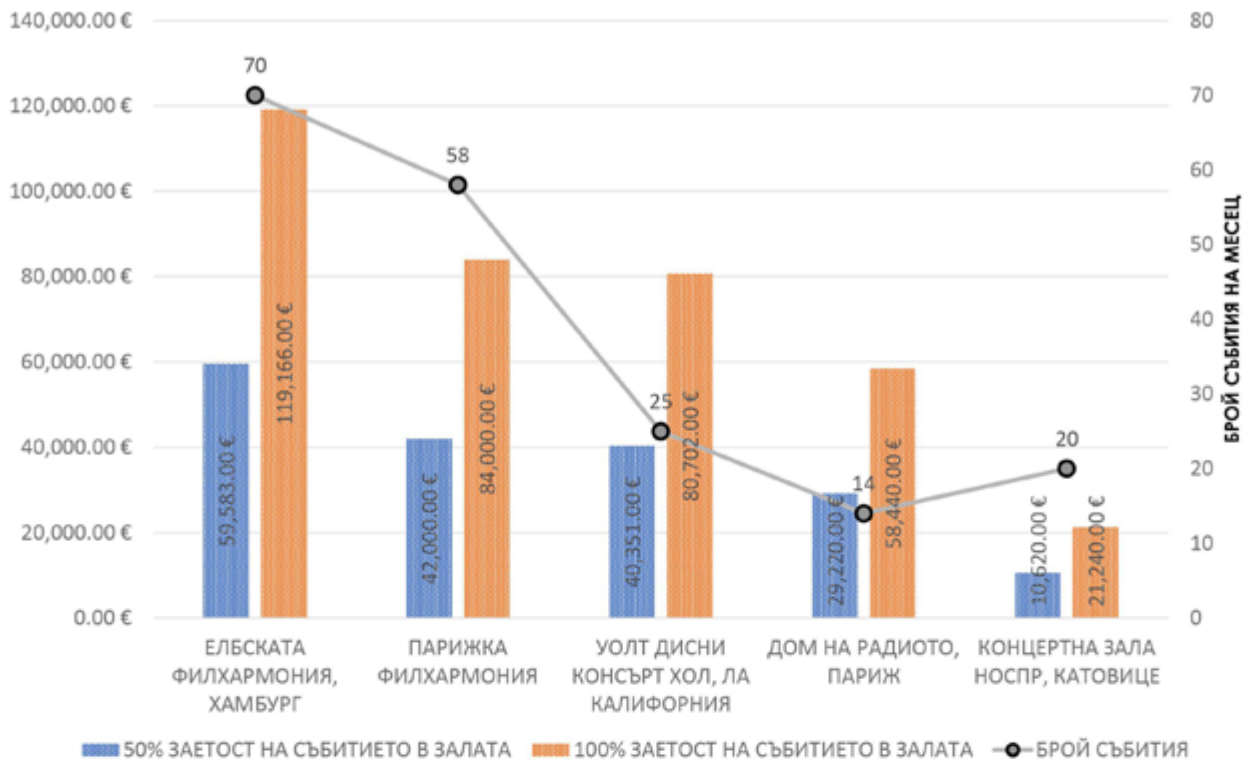

ЦЕНА НА БИЛЕТИ

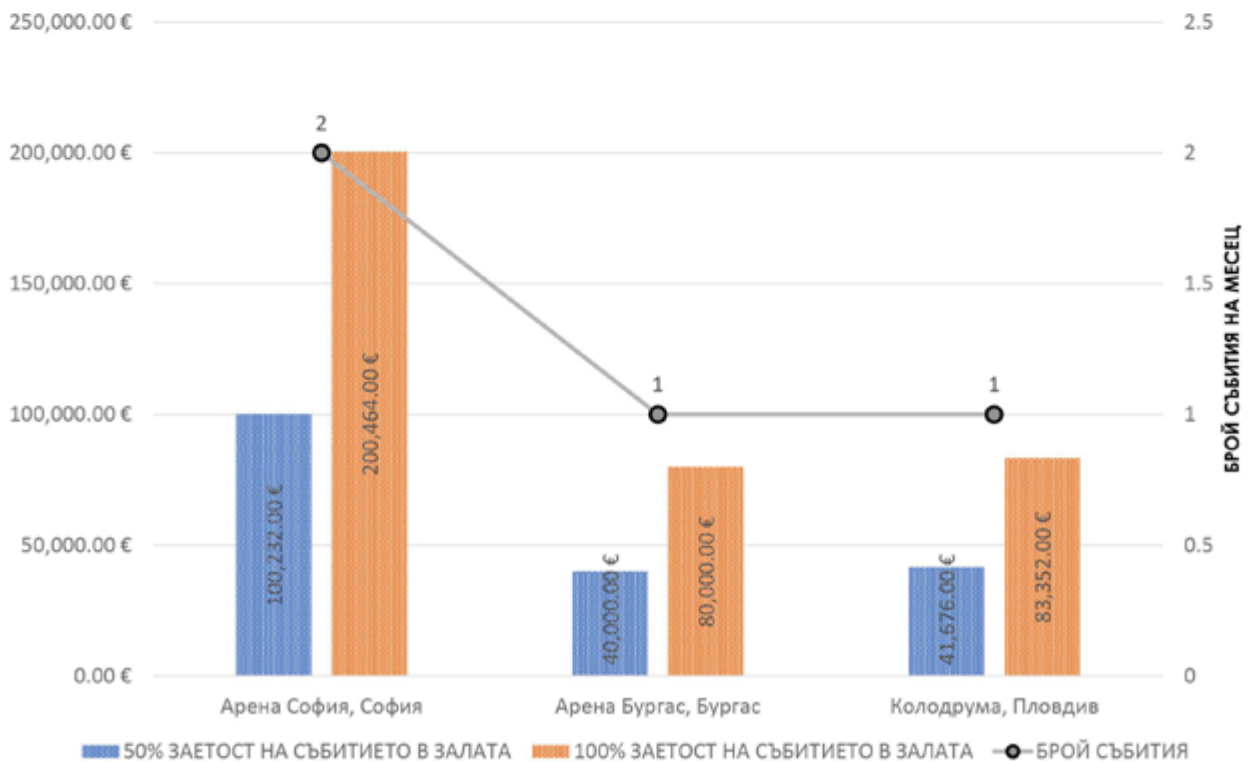

Графика, съпоставяща цените на билетите спрямо броя категории на зрителски места в концертните зали към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: официалните сайтове на залите

ОСРЕДЕН ПРИХОД ОТ СЪБИТИЕ

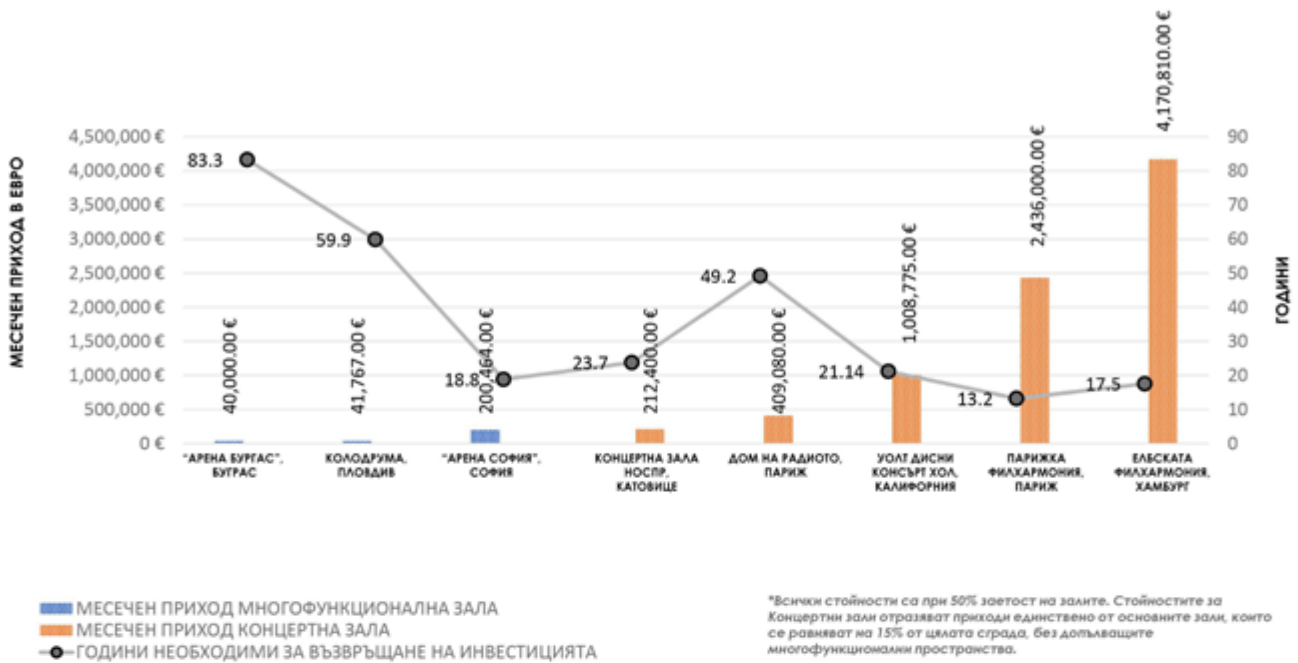

ОСРЕДЕН ПРИХОД ОТ СЪБИТИЕ

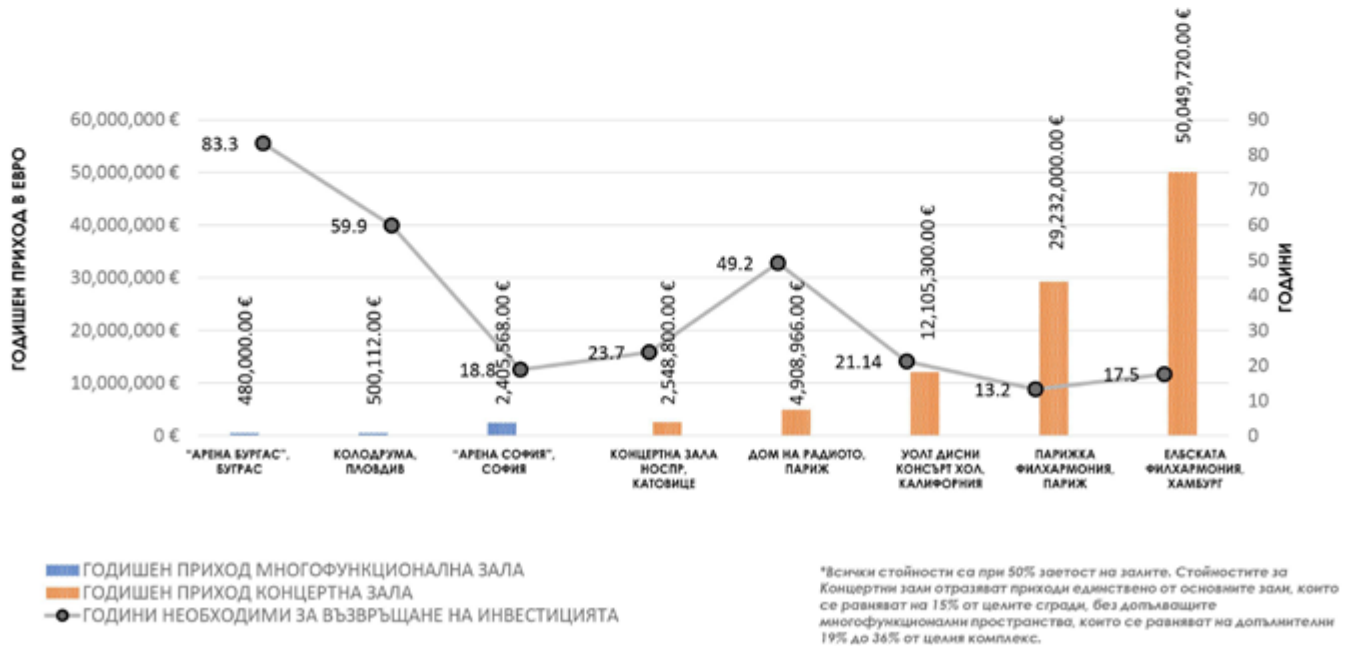

Графика, съпоставяща приход от едно събитие и месечния среден брой събития в концертните зали към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: официалните сайтове на залите

МЕСЕЧЕН ПРИХОД И ВЪЗВРЪЩАЕМОСТ ПРИ ЗАЕТОСТ НА ЗАЛИТЕ ОТ 50%

ГОДИШЕН ПРИХОД И ВЪЗВРЪЩАЕМОСТ ПРИ ЗАЕТОСТ НА ЗАЛИТЕ ОТ 50%

Графика, съпоставяща прогнозни месечни и годишни печалби в концертните зали към тези на многофункционалните спортни зали в България; източници: официалните сайтове на залите

***

Въпреки изложените въвеждащи наблюдения към обезличаващия потенциал на пазарното ориентиране, в чието време живеем – характерни със задължителните изисквания за преживявания и усещания от общ характер към и от страна на нарастващо изискващата аудитория – индиректно именно тези пазарни прийоми всъщност могат да се окажат онзи нематериален актив от втори ред, чрез който специализираните зали могат да оспорят комфорта на домашно консумираната култура. С отчетливото разделяне на същностите в разглежданите модели – от конгломеративни до хибридни, възникват свободните от идейна и изобико идеологическа натовареност места между общата определеност на опаковъчната кутия и структурната определеност на специализираното ядро. Именно тези медиативни и донякъде междуклетъчни кухни, отворени към адаптация, оставят възможността за съхраняване на застрашената вътрешна кутия, която следва да

остане еднозначно отгадена на музиката като висша културна ценност. Едновременно с това въпросните кухни предполагат наличието на външната кутия за обща употреба от хората в нейния привидно свободен, но същевременно задължаващ наратив. Така междуклетъчното се превръща в достъпен мит – място, на което времето се превръща в пространство – по думите на Клод Леви-Строс.

Всичко това доказва факта, че концертните зали, макар скъпи и елитарни, са били, са и ще продължават да бъдат изключително успешни модели на сгради на културата, които могат да се адаптират към нуждите на обществото. Разгледаните световни примери показват възможна работеща посока за достигането до такъв модел и в София. Модел, който би могъл да ни отведе към изграждането на нова по-ярка културна емблема на града, далеч по-голяма и бляскава от тази на една многофункционална спортна зала, нещо така необходимо на нашето общество.

THE POSSIBLE SPECIALIZED CONCERT HALLS

arch. Mincho Stoyanov

The text discusses the evolution of concert halls and questions the attempt to transform them from specialized spaces into multifunctional ones. By analyzing possible design approaches, examining the historical context, and emphasizing the acoustic significance in their design, a clear boundary is defined between them and the ideology of multifunctional halls. The importance of preserving their identity and acoustic qualities is highlighted. However, multifunctionality is not completely denied in the text; on the contrary, it can be used as a booster to generate interest in concert halls by combining their specialized function with additional public and cultural activities.

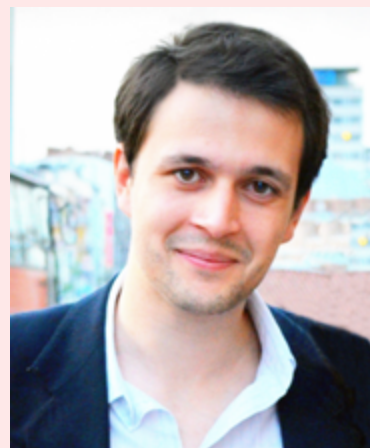
The text introduces readers to a new hybrid model of concert halls, in which the specialized core with its acoustic qualities is merged with a multifunctional outer shell or envelope. The primary advantage of such hybrid complexes is their successful integration of the sacred concert hall with profane functions like restaurants, hotels, and residential areas without compromising the quality of acoustics and concert performances. This thesis is supported through examples and analyses presented in the text regarding the influence of market orientation on these spaces.

In conclusion, the proposed solution is a combination that can lead to richer and more innovative experiences for the audience without sacrificing the most important element: the music.

СОЦИАЛНАТА РОЛЯ НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ГАЛЕРИЯ В КОНТЕКСТА НА ГРАДСКАТА СРЕДА

Мирослав Кръстев

Арх. Мирослав Кръстев е проектант на свободна практика. Основател на проектантско бюро ОДАЯ Архитекти. Интересите му към обществените сгради и тяхното развитие са основна тема, на която набляга в практиката си и като докторант към Катедра „История и теория на архитектурата“, УАСГ. Музейните сгради и тяхното социокултурно влияние са в центъра на неговите научни интереси, засегнати и в предишни негови публикации.

Изначалните паметници на човешката изобразителна дейност – това, което днес наричаме *изкуство* – са свързани с идеите за света. И въпреки че изкуството се е променяло през вековете, неговата значимост като ориентир остава; помага ни да постигаме взаимоотношенията си със света. Ето защо то е важно и за съвременния човек. В тази връзка Анди Пакхърст и Лусинда Хъксли привеждат думи на Анри Матис: „Това, за което мечтая, е изкуство на баланса... което може да бъде психиатър на всекиго, било то бизнесмен или писател; едно успокоително, едно облекчаващо въздействие върху ума, нещо като удобен фотьойл, предлагащ почивка на физически уморения човек“ (Пакхърст, 2012: 11). За да може обаче да дава такава психологическа подкрепа, изкуството трябва да опазва и развива изначалното си естество. В началото на ХХ в. това става проблемно и предизвиква реакция на арх. Бруно Таут: „Изкуството – то е велико нещо, докато го има. Днес това изкуство го няма“ (Taut 1918/1982: 234). Към пространствената метафора на Матис и отношението на Таут към съвременното изкуство трябва да добавим и думите на Умберто Еко „В експозиционното пространство архитектурата се

оказва... първо значение след това стимул. [...] ...ние не представяме обекта, а самата експозиция“ (Есо, 1996: 194), за да стигнем до извода, колко съществена роля играе пространството за експониране на изкуство за преживяването на посетителя и възприемането на произведението. Или както казва О’Дохърти, „Това специално обособено пространство на галерията е нещо като не-пространство, ултрапространство или метапространство“ (O’Doherty, 1986: 8).

За да отчетем общия контекст, в който се намират художествените галерии, трябва да отбележим, че градската среда има основни дефицити за хармоничното развитие на човека. Съвременните градски процеси са коментирани, с акцент върху отношението *общност – пространство* от автори в различни области. Още през 80-те години на ХХ в. футуристът от САЩ Алвин Тофлър пише за разпада на връзките в общностите поради глобализацията, мобилността, медиите, компютърните технологии (Тофлър, 1970/1992: 343-365). Тези липси най-подробно Милена Якимова разглежда в статията си „Съвременният град и фрагментирането на социалния рег“, като тя дефинира три катего-

рии: *съизмеримост, принадлежност и възприятие за Време* (Якимова, 2010: 121-125). Този текст ще разгледа художествената галерия през призмата на тези три категории, за да докажем, че местата за среща на посетителя с изкуство могат да бъдат контрапункт на обкръжаващата среда и могат да компенсират липси, от които човек страда. За целта ще разграничим и оценим галериите чрез специфично архитектурните възприятия по линия на мащаб, контекстуалност, достъпност и др.

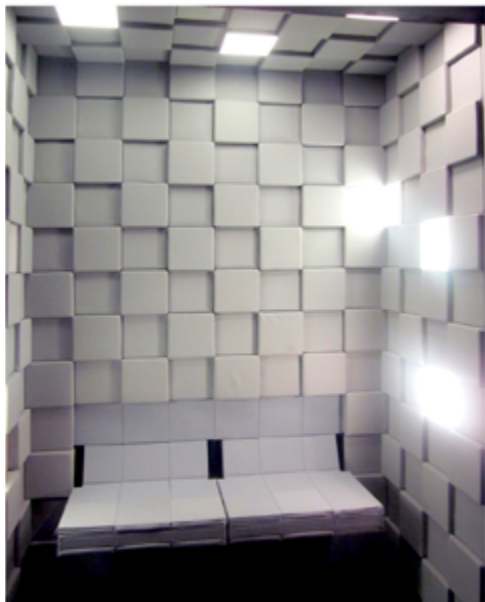
По отношение на категорията съизмеримост има тенденция художествените галерии да стават все по-големи и все повече се превръщат в обществени средища за сметка на основната си функция – тихото съзерцание на експонатите. Отношението на експозиционните към обществените площи в галериите се изменя от обичайното 3:1 до 1:3 в музея „Гугенхайм“ в Билбао, Испания, проектиран от Франк Гери, според когото това е световна тенденция и трябва да свикваме с нея. Художественият музей като социокултурна институция трябва да опазва културните паметници и да подпомага разширяването на кръгозора, разбиранията.

Пространствата за експониране на изкуство не само се пренасищат с произведения, но се превръщат и в обществени средища. „Новите върхове в разпространението на консуматорството... доведоха до естествено преливане между музея и универсалния магазин. Днес всеки художествен музей си има както кафене, така и съответен специализиран магазин, в който могат да се купят задължителните сувенири и картички, но също и отливки, репродукции, дори фалшификати, които само сертификатът за произход

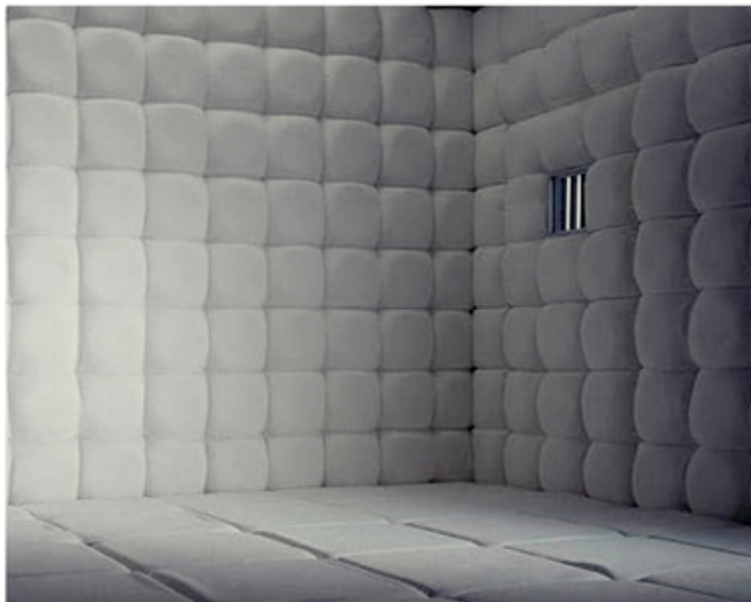
отличава от оригинала. Изобщо магазините към музеите се налагат като равностойна алтернативна територия на самия музей...” (Минков, 2011: 57). Това определение от Борис Минков предполага проблематиката, свързана с прекаленото разрастване на художествените галерии, които, поемайки все повече функции, започват да губят основния си облик.

Парадоксално се оказва и наименованието на втория по големина музей в света – Ермитажа в Санкт Петербург. В буквален превод от френски „ермитаж“ означава „място за усамотение“. Но как да се усамотиш в двеста хиляди квадратни метра? Ермитажът се състои от серия сгради по река Нева, в центъра на които е Зимният дворец. През 2000 г. към тях е добавена нова офис сграда, General Staff Building. Така от огромен комплекс Ермитажът почти се превръща в градски квартал. Тези неконтролирани разраствания доказват проблемите с мащаба на съвременните художествени галерии, вследствие на което се появява термин, точно отразяващ психическото натоварване, което човек изпитва от огромния брой произведения: „напускане от преумора“ (*museum fatigue*). Също малцина са посетителите успели да разгледат изцяло Лувъра в Париж с неговите повече от 60 000 кв. м и повече от 35 000 изложени произведения на изкуството (а в музея се съхраняват над 380 000 произведения). Загубвайки човешкия си мащаб, галериите стават град в града, автономна социална среда, която води до дезориентация и психическо претоварване.

За спасение от тази преумора големите галерии създават т.нар. „стаи за почивка“. В стаята или зоната за почивка няма експонати, чието изоби-

Стая за отпих в Лондонския градски музей
A relaxation room at the City Museum of London

Стая в психиатрична клиника в Лондон (източник: интернет)
A room in a psychiatric clinic in London (source: internet)

лие в музея натоварва психиката. При съпоставяне на двойките *град* – *галерия* и *галерия* – *стая за почивка*, се разкрива социалната роля на галерията в града.

За да открием възможни решения на проблемите, свързани с категорията съизмеримост ще разгледаме един пример. През 2009 г. роденият във Франция артист Жерар Мермоз (1947) организира в музея „Пит Ривърс“, Оксфорд, Англия експозиция, наречена „Обекти в перформанс“. Експозицията се отличава и със своята изолация и обзримост от целия организъм на галерията, с което стимулира контекстуалното ни възприятие.

Експозицията представлява капсулована изложба вътре в изложбата. Това съпоставяне на мащабите явно е предизвикано от обстоятелството, че галерията, поради прекаленото си разрастване, губи изконната си роля – място за тихо съзерцание – и се налага тя да се възстановява в пространства, нарочно обособени от цялото. Пространства, които се приближават точно към един друг архетип: първите частни сбирки на изкуство. Наименованието, давано на подобни колекции е било „Кабинети на любопитството“. Отначало те представлявали малки причудливи сбирки на артефакти от целия свят, които, обединени на едно място, давали съпоставки между различни култури. Подобни сбирки целели не информативност, а игра с въображението и любопитството. Тези пространства се срещат под различни наименования: *Kunstschränk* (шкаф на изкуството), *Wunderkammer*, *Kunstkabinette*, *Raritatsammlungen* (колекция от рядкост). В немската литература съществува терминът

Kunstkammer, който за първи път е използван в научна литература от граф Фробен Кристоф и Йохан Мюлер в техния исторически доклад „*Zimmerische Chronikof*“ (1564-1566). Може би последният термин е и най-показателен; в буквален превод той означава „стая за изкуство“, предпологайки и подходящия мащаб: едно обзримо пространство с ясно предназначение. Независимо от различните имена, мащабът на всички тези пространства и колекции остава сходен: човешки, чрез който да се съизмериш с произведенията на изкуството. Изводът е, че пряк наследник на тези пространства, където човек може да се равнопостави с изкуството, са художествените галерии, и опазвайки мащаба и функционалността на кунсткамерата, галериите биха създали пространство, подходящо за съзерцание на изкуството от посетителите.

Съвременният град отнема усещането за принадлежност на човека, която е втората категория от дефицити, изведена от Милена Якимова. Липсва възможността да се идентифицира с елемент от нея. Много хора, за да постигнат това, прибавят към кварталното заведение, където принадлежим адресно, или по друг признак: професионален (кафене на художниците, ресторант на архитектите) или на принципа на интереси (кафене за хора с котки). Но това означава да срещаме едни и същи хора, без да използваме основното свойство на града за случайна среща. А както мислителят Луис Уърт го описва: „Градът е пространство на съжителство на социални разнородности“ (Уърт, 2002: 132). Резултатът от тази локализация е западане на градското, оттегляне на богатството на централните градски зони в предградията и в затворени

Изложбата „Обекти в перформанс“, музей „Пит Ривърс“, Оксфорд, Англия (източник: интернет)
Objects in Performance Exhibition, Pitt Rivers Museum, Oxford, England (source: internet)

Интериор от Лувъра, Париж (източник: интернет)
Interior from the Louvre Museum, Paris (source: internet)

Галерия „Нюанс“, София (източник: личен архив) / "Nuance" art gallery, Sofia (source: personal archive)

„общности“, нещо, което урбанистите наричат „дегенерация на града“.

Художествените галерии са матрица, в която се конфигурира отношение между човека и обкръжението, между Аза и групите. Експозиционното пространство не просто събира хората, но и ги въвлеча в отношения на представяне и сравнение. В контекста на изкуството човек рефлектира върху ролевото си поведение; постига личен баланс между действия и абстрахираща мисловност. Затова пространствата, в които се излага изкуство, могат да се възприемат като конструкт за разбиране: на себе си, на обкръжаващата среда, на универсалните принципи; подпомагайки с това ориентацията и хармоничния начин на живот в града и бивайки принадлежащи изцяло към тъканта на града. За целта тези пространства следва да останат свързани с града; да дават на хората възможност да се припознаят в изложбите и преживеят онази необходимостта за психичната отмора трансформация, която Елиас Канети нарича „превращение“ (Канети, 1960/2018: 347-352).

Важен фактор, който има отношение към принадлежността на галериите към общността, е тяхната достъпност. Една от най-важните характеристики на съвременните пространства за изкуство е принадлежността им към обществото и именно принадлежността е втората категория, изведена от Якимова, през която ще окажем художествените галерии. Исторически за първи път свободният достъп до галерия от обществото се случва през 1471 г., когато папа Сикст IV (чието име носи Сикстинската капела в Рим) дава на римляните достъп до без-

ценните папски колекции от произведения на изкуството, събирани в Капитолийския музей, наричан тогава Антиквариум. Папа Сикст IV прави това под влияние на тогавашната философия на хуманизма; както и Лоренцо Медичи дарява цялата си колекция на град Флоренция. Тази стъпка към общодостъпност на колекциите се счита за един от най-важните преходи към съвременната институция на музеите и изобщо пространствата за изкуство. И тук можем да направим извода, че рестрикцията за достъп под формата на заплащане (билет) отблъсква посетителите и не им осигурява постоянната връзка с пространствата за експониране на изкуство. Трябва художествените галерии да останат отворени към посетителите, без рестрикция. Интересен момент е събитието, организиращо се в големите градове в страната – „Нощта на музеите“ – когато премахването на рестрикциите рязко повишава интереса към художествените галерии. Също интересно е да се видят хибридни модели на работа като при СГХГ, която е с вход свободен, когато се открива събитие, но в следващите дни от изложбата е с платен вход.

Третата категория, която ще разгледаме, изведена от Милена Якимова, е възприятието за време. В ежедневието си загърбваме важността на времевата характеристика. Винаги забързани, един от най-големите ни страхове остава да не сме в крак с времето и така силно се стареем да го пестим: бърза закуска, пряк път (дори с цената на пререждане), бързи пари и кредити. И в цялото това бързано всъщност отслабва възприятието ни за време. Финландският архитект Юхани Палазмаа казва, че „... забравяме втората задача на архитектурата, която е да

осигури възприятие на човека за протичащото около него време“ (Pallasmaa 1998: 57).

Времето е измерение, преживяването на което е най-плашещо поради абсолютната му власт над нас. Начините, по които възприемаме времето, се категоризират основно в два модела: линеен и цикличен. Ако човешкото възприятие за времето загуби своя цикличен характер, времето става линейно, с неотменимо начало и край. Именно художествената галерия е пространството в градската тъкан, което може пълноценно да изгради усещането за протичащото време у посетителя ѝ. Съществува архитектурен похват, използван в сградите, предназначени за казина, който се използва и при моловете, които нямат прозорци и естествена слънчева светлина. По този начин човек губи ориентация за протичащото време. Това не трябва да се допуска при художествените галерии. Затова при качествената оценка на тези пространства трябва да дадем приоритет на тези галерии, които имат големи витрини към улицата, с което веднъж позволяват на посетителите възможността за възприятие на протичащото време, втори път, позволяват на галерията да остане неразделна част от градската тъкан и в пряк допир до нея. Като прибавим и категорията за мащаб, който да е съобразен спрямо посетителя, достигаем до трите основни критерия, чрез които художествените галерии могат да изпълняват пълноценно социалната си роля в обществото и да се впишат хармонично в градската среда.

В епохата на водещата до отчуждение медийна хиперсвързаност между хората царя тревожност и липса на спокойствието, така необходимо на градския човек за концентрация и рефлексия,

но спазвайки критериите за пространствата за експониране на изкуство, които са отговор за градските дефицити, ще могат да се създадат или реорганизируют пространства, които да имат огромен социален потенциал.

ЛИТЕРАТУРА

Канети, Елиас. 1960/2018. Маса и власт (второ изд., прев. Елисавета Кузманова). Плевен: Лега Артис.

Минков, Борис. 2011. Град - междинни полета. Пловдив: Жанет 45.

Недков, Симеон. 1998. Музеи и музеология. София: Лик.

Пакхърст, Анги, Лусинда Хъкли. 2012. Кое прави изкуството велико (прев. Елена Крумова). София: Книгоманя.

Тофлър, Алвин. 1970/1992. Шок от бъдещето (прев. Алфред Криспин). София: Народна култура.

Уърт, Л. 2002. Урбанизъмът като начин на живот. София: Изток-Запад.

Якимова, Милена. 2010. Съвременният град и фрагментирането на социалния ред, Годишник на софийския университет „Св. Климент Охридски“, Филозофски факултет.

Eco, Umberto. 1967/1997. How an Exposition Exposes Itself // Rethinking architecture edited by Neil Leach. London: Routledge.

O'Doherty, Brian. 1986. *Inside the White Cube. The Ideology of the Gallery Space*. San Francisco: The Lapis Press.

Pallasmaa, Juhani. 1998. *The Space of Time, Oz*.

Taut, Bruno. 1918/1982. Architektur-Programm / Mitteilung des deutschen Werkbundes № 4: 16-19 // translation into English in: Iain Boyd Whyte. *Bruno Taut and the Architecture of Activism* (based on a doctoral dissertation, 1978). Series: Cambridge Urban and Architectural Studies, 6 vol.

THE SOCIAL ROLE OF THE ART GALLERY IN THE CONTEXT OF THE URBAN ENVIRONMENT

arch. Miroslav Krastev

This text examines the social role of the art gallery in the context of the deficits that the urban environment has. To categorize the deficits, we will use Milena Yakimova's work "The Modern City and the Fragmentation of the Social Order". We will distinguish and evaluate the galleries through specific architectural perceptions, along the lines of scale, contextuality, accessibility, etc.

АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО

доц. д-р арх. Елена Иванова

арх. Георги Стойков

гл. ас. д-р Наташа Ноева

арх. Белин Моллов

д-р арх. Агриана Сърбова

БЪЛГАРСКАТА АРХИТЕКТУРА НА ГРАНИЦАТА МЕЖДУ ДВА СВЯТА МЕЖДИННИ ГОДИНИ 1945-1947

Елена Иванова

Доц. д-р арх. Елена Иванова завършва архитектура в УАСГ (катедра „Жилищни сгради“). През 1972-74 г. работи като проектант в дирекция „Типизация“ – НИПИГА. Доктор по архитектура (1984), научен сътрудник (1985) и доцент (2007) в Център по архитектурознание - БАН. От 2010 до 2014 работи в Институт за изследване на изкуствата – БАН – сектор Архитектура и сектор Изобразителни изкуства. Има професионално профилиране по „Архитектура на сгради и съоръжения“ и „Теория и история на архитектурата“. Автор на научни трудове, студии и статии върху българската архитектурна история (XIX – XX в.) и историографска критика. Участва с доклади в над 20 академични, национални и с международно участие научни конференции.

Архитектурните процеси – важна и неотделима част от културната история, могат да се погледнат и по такъв начин: зад всяка откритола се архитектура стоят определени ценности, нагласи и представи – не само естетически, но и етически, политически, икономически, т.е. стои *идеология*. В този си разширен съдържателен и смислов обхват идеологията присъства в пълна мяра и днес, колкото и да ни убеждават в противното; „идеите движат света“, пазарът на идеи расте. Освен другото архитектурата е политика – повече, отколкото подозираме или сме готови да приемем; особено съгражданата с глуми, квазиреалната. Въпросът за политическите употреби на архитектурата и механизмите им включва поръчката като фактор на движения и промени и продукта на публично неясното съавторство и съучастничество на проектант и инвеститор, понякога натрапено и нежелано. Този специфичен аспект на архитектурното производство стои в сянка, хронично непопулярен сред проектиращите, а и сред пишещите архитекти.

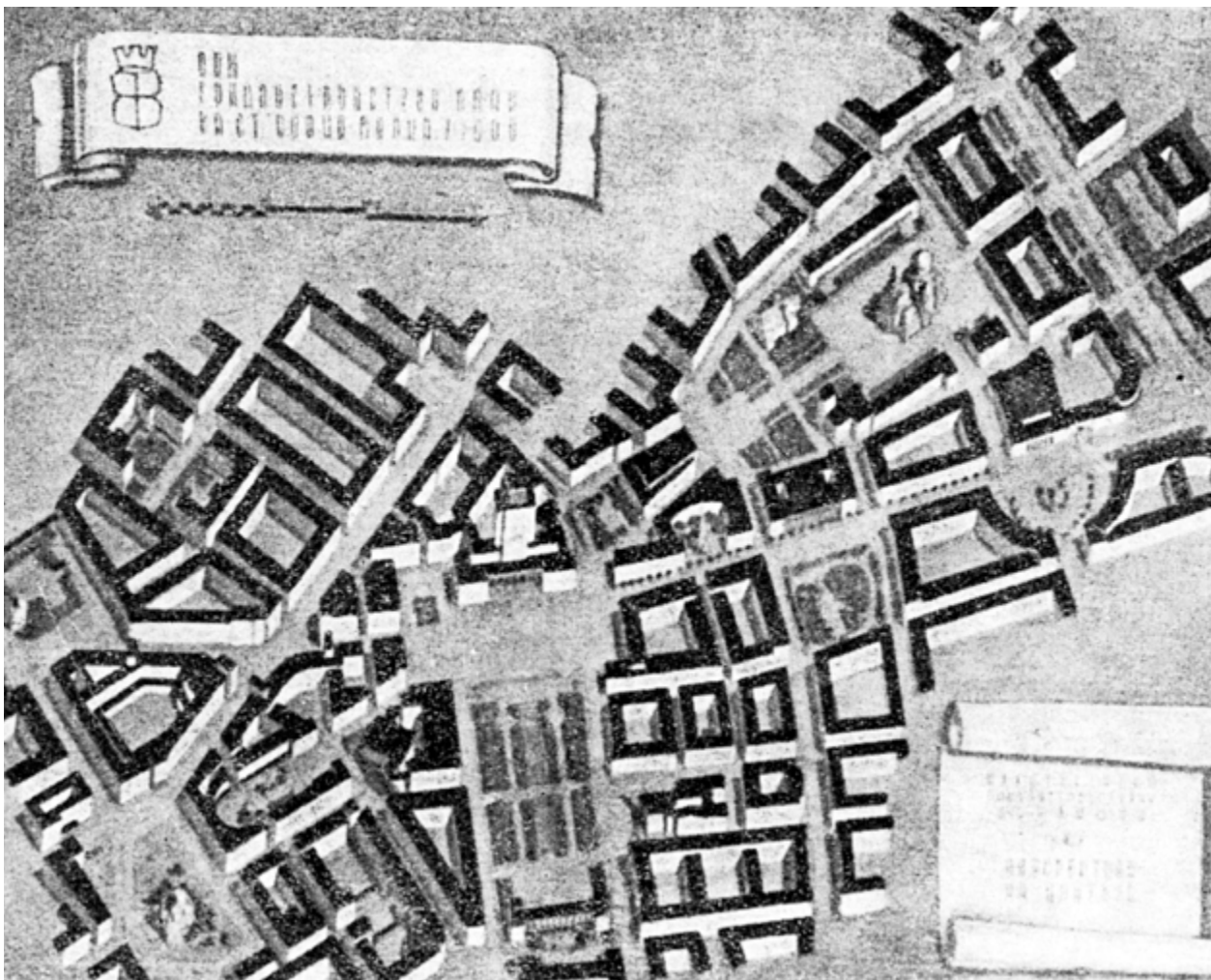
Разглеждането на културните процеси в социалистическа България от ракурса на взаимовръз-

ката политика – култура и култура – институции уточнява ролята и мястото на културата/архитектурата в системата на властта. Колкото до архитектурния соцреализъм, неговото преосмисляне протича без вътрешни конфликти и изострени дебати. Периодът се осветлява по-цялостно и в дълбочина, последните анализи и интерпретации са продуктивно раздвоени между стилистичното и културно-политическото дефиниране, между идеологизираната чрез емблеми „оригинална проява на закъсняла еkleктика“ (Константин Бояджиев)¹ и политическата и културна конфигурация „съветски имперски историзъм“ с универсализиращи претенции (Елена Иванова)² – два аргументирани и допълващи се прочита на едно отминало време.

Въпросът за началото на социалистическия, т.е. „новия“ период в архитектурната история е

¹ Бояджиев, Константин. *Българската архитектура през 50-те години. Културен и политически контекст. – Пространството архитектура. С., АИ „Проф. М. Дринов“, 2000, 71, и др.*

² Иванова, Елена. *Архитектурата на сталинизма. Имперски синтез на универсално и локално. – Пространството архитектура - 2. С., АИ „Проф. М. Дринов“, 2008, 132, и др.*

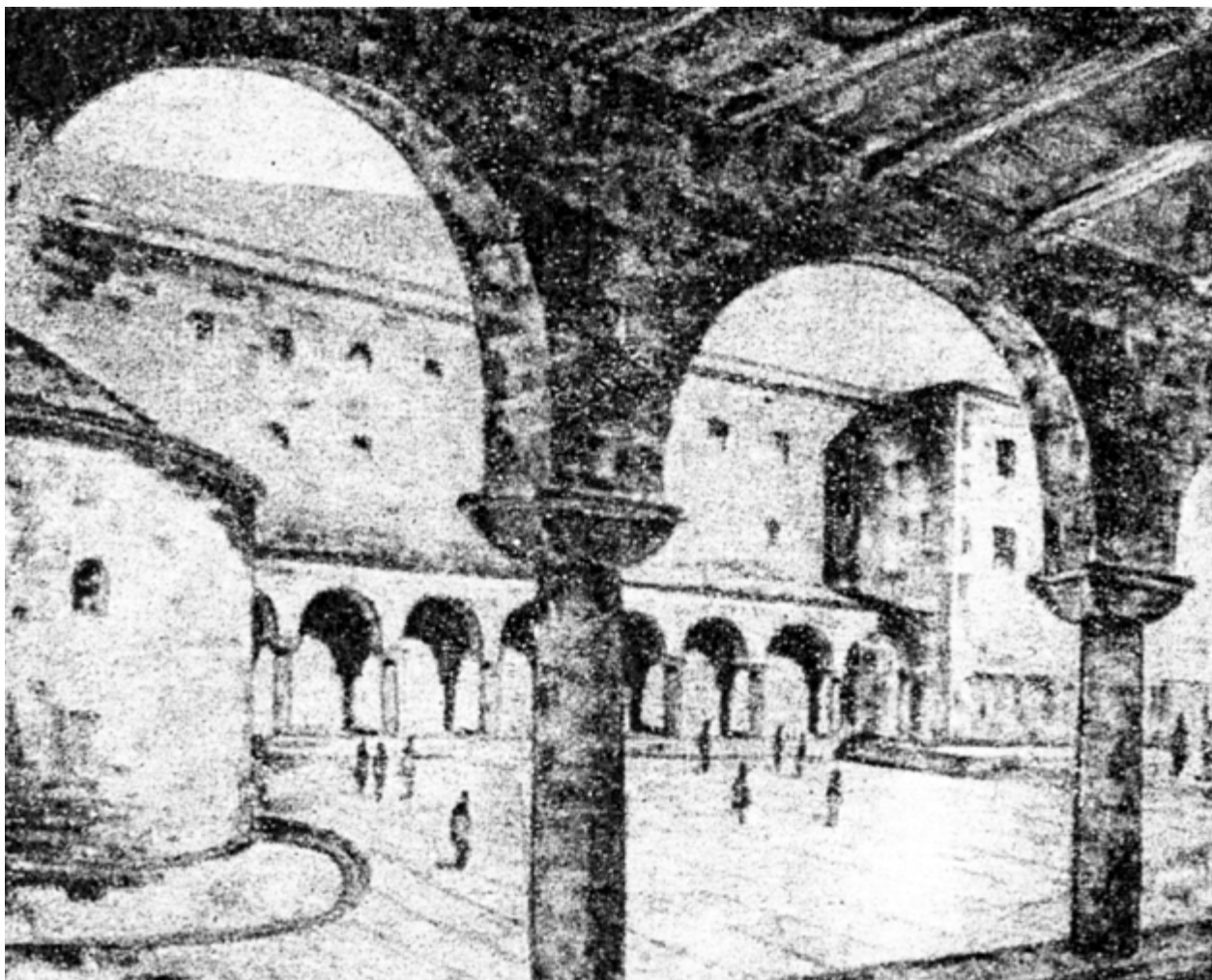
Аксометрична идейна скица на Софийския център, София (1945) / Axonometric conceptual sketch of the Sofia Center

едновременно разграничим от и свързан с феномена *соцреализъм*; всъщност „началото“ включва политика, икономика, институции, култура, стилистика. Годината на политическия поврат – 1944, е доскорошната официална и национално значима граница на българската социалистическа архитектура през цялата втора половина на XX век – в изследователски трудове, печатни издания, статии, конференции³. От 1990-те насам се предпочита 1945-а като общозначима година – край на Втората световна война. Връщането към *междинните години* 1945-1947 задава въпроси за: присъствието на архитектурата в столичния културен пейзаж, има ли пауза в архитектурния процес, как става промяната на професионалните нагласи, кога и как секва потокът на едно външно влияние и нахлува друго. За това преходно време има изобилен и почти неизползван документален материал.

³ *Архитектурата в България след 9 септември 1944 г. (албум)*. С., БАН, 1954; *Обретенков, Александър. Десет години социалистическа архитектура*. – *Архитектура 1954*, № 3-4, 1-46; *Тонев, Любен. Архитектурата в България след 9 септември 1944 г. (албум)*. С., БАН, 1954. *Тонев, Любен. Десет години нова българска архитектура*. – *Известия на ИГА*, 1955, № 7-8, 3-38; *Национална конференция „25 години архитектурно творчество“*, София, 1969.

Две съдбоносни политически събития ограждат първите три следвоенни години (1945-1947): Московското примирие от 28 октомври 1944, с което България официално преминава на страната на съюзниците, и Парижкия мирен договор (подписан на 10 февруари 1947, влязъл в сила на 15 септември с.г.), който поставя край на фасадната многопартийност и окончателно утвърждава тоталитарния режим по съветски образец. Това е краткото „ничието време“ между пазарната и плановата икономика, между частната/гържавната инициатива и централизираната гържавно-партийна поръчка, между философията на идеализма и на маркс-ленинския материализъм, между изкуството на модернизма и на социалистическия реализъм... Преходното време на отечественофронтовска България, през което в сферата на културата започва административна централизация, като се преобразуват наследени и създават нови институционални форми, с нов работен режим.

Съществуващата от 1941 г. Дирекция на националната пропаганда прераства в Министерство на пропагандата (1944-1945), наследено от Министерство на информацията и изкуствата

Макет на главния площад с бъдещия Общински дом, София (1945) / Model of the main square with the future Municipal House

(1945-1947), към което се прехвърлят всички музеи. След Камарата на народната култура от 1943-1944 идва една променена Камара на народната култура (1945-1947) под председателството на Александър Обретенов; тя е ангажирана с правилното културно развитие, а новата секция „Архитектура“ – с придаване на национален облик на архитектурата. Когато списание „Архитектура“ става нейно издание (1946), на мястото на главния редактор Николай Марангозов са назначени двама архитекти – Любен Тонев и Милко Бичев. Клубовете за изкуство и наука (1945-1946) имат задача да преобразуват общия профил на културните публики.⁴

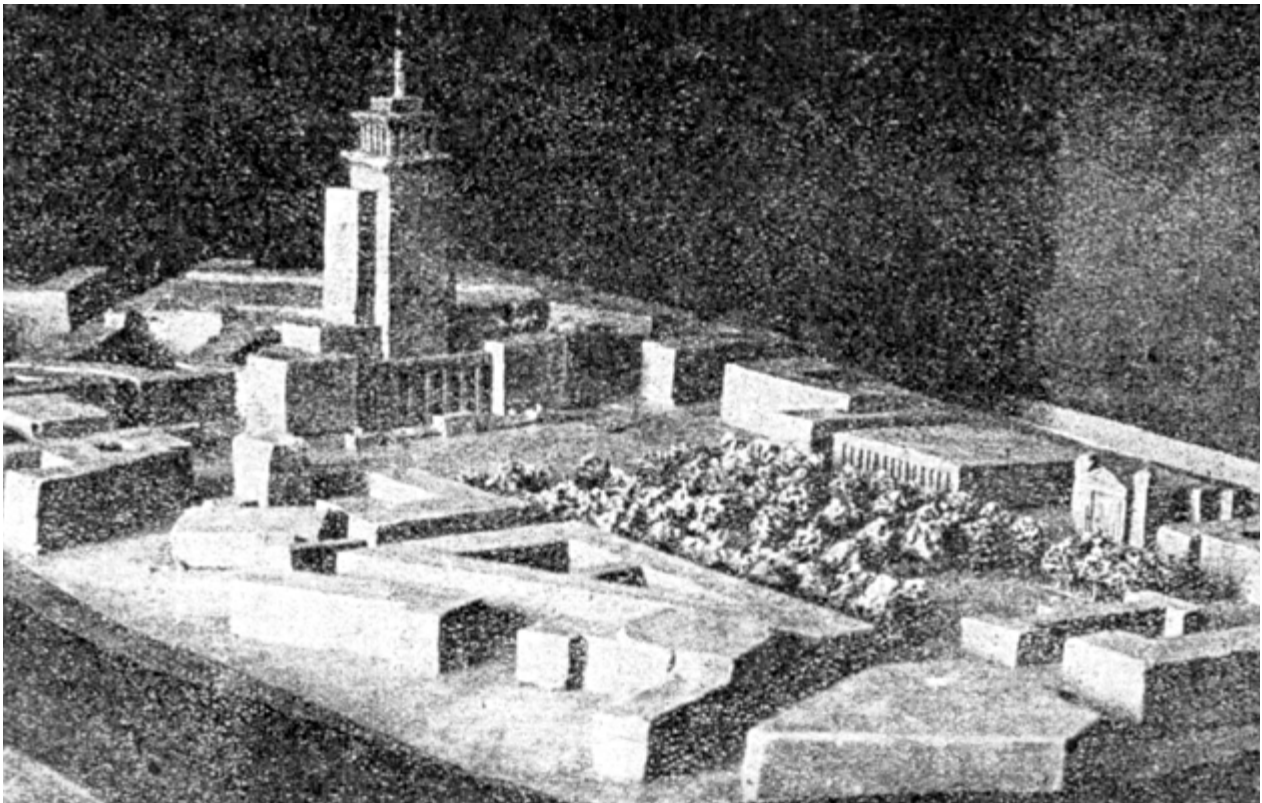
Започва небивало интензивен процес на политизиране на колективната памет и националната идентичност. В новия си дейностен обхват Министерството на информацията и изкуствата има задачата да концептуализира честването на годишнини, свързани с исторически събития и личности, да одобрява идейни задания и проекти за изграждане на паметници, бюстове и баре-

⁴ Виж напр. Еленков, Иван. *Културният фронт. С., 2008; по-подробно Златева, Янка. Клубове за наука и изкуство в България 1945-1946. – Векове, 1985, № 5, 27-36.*

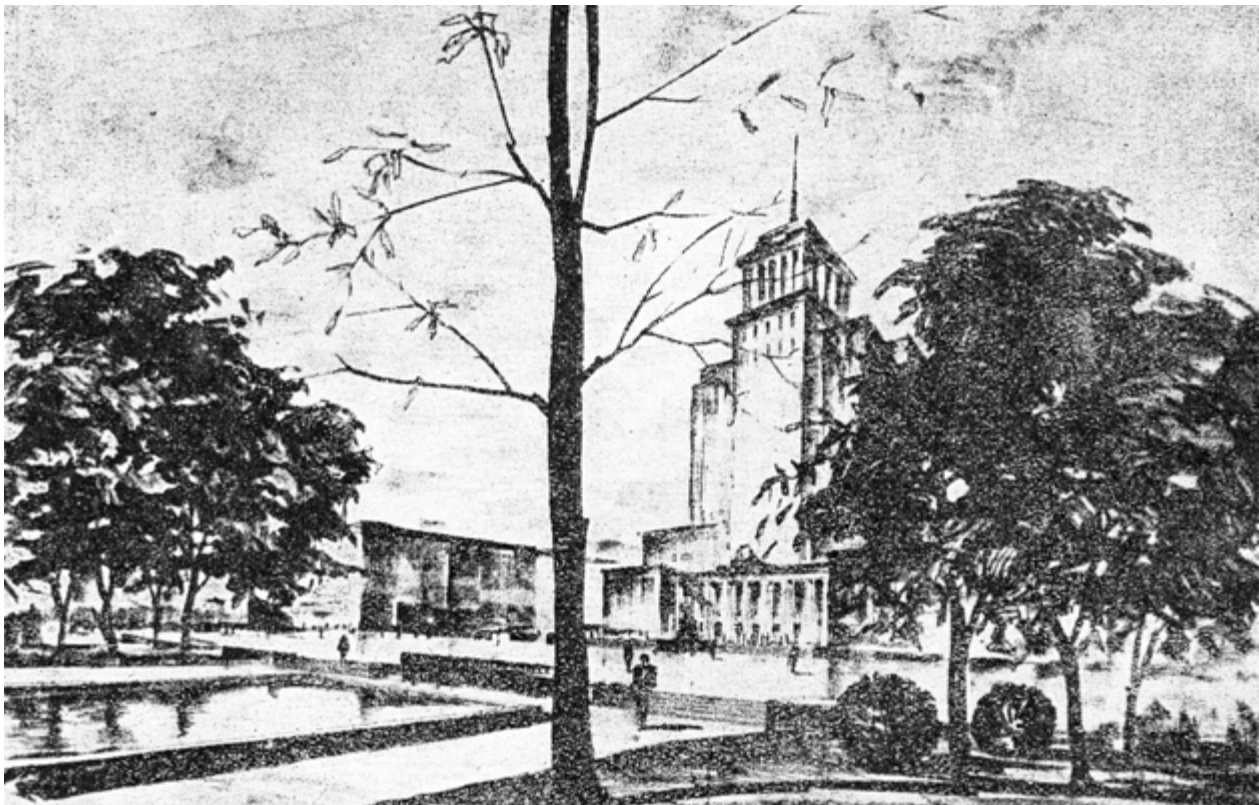
лефи в страната, да утвърждава обекти с предназначение на места на значими културни изяви и събития, да одобрява архитектурните и художествените достойнства на сгради с обществено значение. Средищен идеологически институт става създаденият през 1947 г. Комитет за наука и изкуство и култура⁵.

Потоъкът на културния живот продължава да тече в опити за приспособяване към още неутегналите правила на новата политическа игра. Ако съпоставим ранните промени в сферите на изкуството, бихме могли да видим отделни картини, свързани в общата панорама на българския културен преход, но това е друга, твърде мащабна задача; ето само няколко фрагмента. В киното „най-общо репертоарната ситуация следва политическите промени, без естествено да ги копира напълно. Непосредствено след 9.IX.1944 г. са спрени от разпространение германските, италианските и унгарските филми“

⁵ *България. Историческа памет и национална идентичност. Реализиран проект на колектив към Института за исторически изследвания с р-л акад. д. и. н. Георги Марков, С., 2009.*

*Площад-базар около ротондата „Св. Георги“ – изглед, София (1945)
Square-bazaar around the rotunda “St. George” – view, Sofia (1945)*

Общински театър на мястото на Халите. Поглед от ул.Търговска, София (1945) / Municipal theater in place of the Central Market Hall. View from “Targovska” street, Sofia (1945)

за сметка на американски и съветски⁶. Два нови театрални състава се появяват в София, тематично и жанрово обособени: Народен театър за младежта с Детско-юношески отдел (1945) и Куклен театър (1946). До 1947 г. „все още могат да се видят имената на фотографите пог техните произведения“⁷. От 1946 г. започва принудителен абонамент за издания, осигурени от българо-съветското дружество в София и още същата година в България пристигат голям брой вестници и списания, и т.н.

Какво се случва на „архитектурния фронт“ през тези преломни и конфликтни *междинни години*? Периодът се „оказва повече подготвителен и теоретичен, отколкото богат на реализирани примери“; от двете страни на условната граница, каквато е 1944 г., „...в началото стои въпросът за жилищната криза“⁸. В летописа на прехода можем да открием ранни белези на промяна в културната панорама, предвестници на следващата епоха в наследени професионални нагласи. Архитектурният „образ на времето“ изплува от края на колебанята между изкуство и техника, между чуждо и родно, между национално и интернационално и пр. – колебаня, така присъщи на преходното, предвоенното десетилетие.

Първите стъпки към въвеждането на социалистическия, съветския културен модел в градоустройството и архитектурата се правят непосредствено след войната, още през 1945; към края на десетилетието натискът се засилва. Наложителното бързо възстановяване на разрушенията, особено в централната градска зона, практически улеснява начеващия процес на задължителна професионална преориентация. За следвоенна София и новата обществена реалност градоустройственият план „Мусман“ (1937) вече не е актуален и затова още на 18 ноември 1944 г. е обявен конкурс за изготвяне на нов, ревизиращ генерален план. Историята на конкурса е известна; тук припомням само включените съветски журьори – академик Алексей Шчусев и главният архитект на Ленинград Николай Баранов, публичното обсъждане във Военния клуб и премирането на колектив, ръководен от младия тогава архитект и урбанист Любен Тонев, френски възпитаник и непримирум критик на плана на резидентския професор Адолф Мусман⁹. Добавям и факта, че в преценките си Шчусев и

Баранов изтъкват „негъзите на следосвободителната ни архитектура“¹⁰.

Окончателното изработване на плана става с активната намеса на група съветски консултанти: освен А. Шчусев и Н. Баранов, също акад. Аркадий Мордвинов, акад. Каро Алабян, проф. Давид Аркин, проф. Н. П. Билинкин (изкуствовед и историк). Работи се бързо: само за четири месеца новият план е готов и утвърден от Министерския съвет заедно със закон за приложението му (ноември 1945). Наред със съществуващите площида „Народно събрание“, „Александър Невски“ и „Св. Неделя“, в проекта се появява ново обществено пространство – главен площад („9 септември“). Идеята разработка на централната градска част обрича на събаряне царския дворец и Софийските хали, за да се построи на тяхно място съответно монументален Общински дом и голям театър¹¹. И един безгъл поглед към публикуваните скици стига да се уловят някои стилови белези: неовизантика в аркадите около Ротондата „Св. Георги“, сдържани фасадни оформления с колонади и пропорции в духа на предвоенната „обновена“ или „рационализирана класика“.

Бих отбелязала адекватно използвания символен потенциал на архитектурата. Стъпаловидната кула на Общинския дом е вторичен продукт, подражание на вече проектираните и строящи се съветски „небостъргачи“, предложени от Б. Иофан още през 1930-те като силуетна поддръжка на бъдещия грандиозен (висок 416 м) Дворец на съветите. Следователно идеята скица на Общинския дом от 1945 г. предизвестява модела, който тепърва ще се възпроизвежда в България – „следвоенният, последният вариант. Той е теоретичен, а практическото му онагледяване по това време става предимно с проектите ... България ще получи един опосредствен модел“, както пише Константин Бояджиев¹².

Борис Иофан е този, който в самото начало на 1946 г. (и вероятно) пръв представя с характерния патос и фразеология идеята платформа на новата *монументална, проста, целесъобразна и изящна* (к.м., Е.И.) архитектура. Първоизточникът на това „сложно изкуство – комплекс от изкуство, наука и инженерна техника“, е класическата архитектура – Античност, Ренесанс, руските паметници, а крайната му цел – да се намерят формите, „които да определят по-

¹⁰ Калчев, Панайот. *Битовата ни архитектура В проблемите на камарата на народната култура. – Архитектура 1946, № 1, 28.*

¹¹ Тонев, Любен. *Градоустройственият план на София като творчество на българския архитект. – Архитектура, 1946, № 1, 11-16.*

¹² Бояджиев, Константин. *Към продължаващата дискусия за социалистическия реализъм (архитектурни измерения в България). – Изкуствоведски четения 2010, С., 2010, 336.*

⁶ Янакиев, Александър. *Синема.бг. С., Титра, 2003, 202.*

⁷ Гаджева, Катерина. *Между желаното и действителното. Фотографските илюстрации В българските периодични издания 1948-1956. С., 2012, 18.*

⁸ Попова, Весела. *Кварталът и идеята за жилищен комплекс за времето от 1935 до 1942 г. Развитие, трансформация след Втората световна война. – Архитектурни четения 2007- 2008. С, АИ „Проф. М.Дринов“, 2011, 93, 94.*

⁹ Тонев, Любен. *Големите грешки на плана Мусман. С., печатница Кооп, 1939.*

нятието за социалистически реализъм в архитектурата”, да се облече идейното, социалистическото съдържание „в прекрасна, радостна и съзвучна на нашата епоха форма“. Емоционалният заряд на архитектурната творба идва от стремежа да се *изобрази* (к.м., Е.И.) с „радостна простота“ социалистическата епоха, „величието на идеята за социалистическо общество“. Обсебен от десетгодишното проектиране на Двореца на съветите, Иофан нескромно го посочва като образец на съветската архитектура и на социалистическия реализъм, заедно с друга своя творба – съветския павилион на Международното изложение в Париж (1937). Дворецът в съветската страна е „обществена постройка, призвана да обслужва широките маси“¹³.

Да съпоставим без коментари словесно контурирания образ на новата съветска архитектура, монументална, проста и целесъобразна, с този на „новата архитектура в Германия“ според българското ѝ представяне в навечерието на войната: „Архитектите на третия Райх претендират, че са създали един нов стил, който иска да бъде едновременно и традиционен и нов, като приспособи простотата на линиите и пропорциите на така наречените класически стилове към изискванията на нашата епоха ... първата характеристика на стила на третия Райх е монументалността: вече не се строят храмове и частни дворци, а *сгради за тълпите* (к.м., Е.И.): открити спортни сгради, стадиони, празнични и конгресни зали, атриуми за изложби, казарми за хиляди войници и училища за хиляди ученици. ... В програмата на Фюрера за подновяването на Берлин главният архитект Шпеер поправя грешките на града“¹⁴.

В хрониката на *междинните години* изпъква последната, 1947-ма, богата на събития. Получават дипломите си първите шестима випускници на специалността „Архитектура“ в Държавната политехника, наследила Висшето техническо училище. Обявеният конкурс за идеен проект на Общински дом на София, съгласуван с новия градоустройствен план, търпи провал: колегията откликва вяло, само с 5 проекта; награди не са присъдени освен 2 откупки. Провежда се първият голям конкурс за оформяне на градския център и за журирането отново са поканени външни авторитети, този път А. Микушковиц от Прага и проф. (Казимир?, б.м., Е.И.) Острогович от Загреб. Първа и втора награда не се дава, за сметка на 4 трети премии. Петър Кантарджиев е натоварен да води екипа, който ще разработи нов подробен план за софийския център; в състава на колектива влизат повечето от

¹³ *Обръщение на академика Б. М. Иофан към българските архитекти.* – *Архитектура*, 1946, № 3, 1-2.

¹⁴ *Новата архитектура в Германия.* – *Сердика*, 1938, № 5, 17 (статията е подписана от арх. Трендафилов).

участниците в наградените проекти. В този план, одобрен лично от Георги Димитров (25 декември 1947), се появяват два нови момента: пространството на „Ларгото“ – значително по размери, но архитектурно неоформено, и Дом на Централния комитет на партията (за него ще се обяви конкурс през следващата година).

И още един значим конкурс – за генерален план на „Парка на свободата“ в София. Постъпват 15 проекта; първа награда не се дава, втората се присъжда на колективен проект с автори Делчо Сугарев, Рагослав Иванов и Иван Иванчев¹⁵. През априлска вечер на архитектите в клуба на Камарата на народната култура арх. Йордан Иванов изнася доклад на тема „Театралното дело“, а художник-сценографът Асен Попов – съдоклади върху проблеми на декора, осветлението, костюмите, реквизита и др.¹⁶

Националната конференция на българските архитекти (22-28 юни 1947), съпроводена от архитектурна изложба и открита от Александър Обретенов, несъмнено става събитие на годината заради почетното присъствие на Георги Димитров, Васил Коларов, министри и отново А. Шчусев, А. Мордвинов, К. Алабян, Н. Баранов¹⁷. На лекция във Военния клуб Шчусев официално представя архитектурата на социалистическия реализъм. В докладите (конференцията е посветена на жилищното и общественото строителство) се застъпват теоретични постановки и научни принципи в проектирането, с акцент върху жилищното застрояване. Изложените проекти илюстрират научния подход при квартални застроявания и работнически селища, главно като продължение на предвоенни идеи и строителни програми за градско селище с икономични разпределения. Петте участващи колектива разработват и предоставят проектите си безвъзмездно¹⁸.

В напредващото възстановяване на столицата се преизграждат и преустройват множество сгради, довършват се започнати строежи. Архитектите проектират, преподават, пишат книги и статии по актуални въпроси. Пецо Златев (бъдещ проектант на Партийния дом в София) печели ограничени конкурс за Дом на българската култура в Букурещ. Атанас Донков, съавтор на Паметника на връх Шипка, издава „Ръководство по архитектура“ в два тома: I т. „Историческо развитие, форма и естетика“, II т. „Кон-

¹⁵ *Конкурс за Парка на свободата в София.* – *Архитектура*, 1947, № 4, 6-16.

¹⁶ *Архитектура*, 1947, № 10, 41-42.

¹⁷ *Откриването става на 22 юни в изложбения салон на Съюза на художниците (ул. „Раковски“ 125).* – *Архитектура*, 1947, № 10, 24.

¹⁸ *За коментари и детайлни анализи виж Попова, Весела. Цит. съч.*

струкции, жилищни и стопански сгради“ (1945). Модернистът Асен Михайловски, автор на хотел-ресторант „Славянска беседа“, публикува „Архитектурно проектиране. ч. II. Един принос към теорията за проектиране“ (1946).

Утихват предвоенните спорове между архитекти и инженери, модернисти и традиционалисти за „национална или интернационална архитектура“ (тема на III международен архитектурен конгрес в Прага, 1935), за „изкуство или техника“ (според традиционалистите в архитектурата има само 10-20% техника, останалото е „специфично художество“); модернистите виждат архитектурата като конструкция; инженерите настояват, че днешният архитект трябва да е 80-90% техник, а каквото остава – художник, артист. Заварените модернистични представи за архитектурата разграничават техническото знание – науката, от изкуството – измислянето на форми, „красивото“ (то стои извън това). Оформящата се доктринална платформа в архитектурната си част обединява, но не равнопоставя усилията на архитектурната и инженерната мисъл. Архитектурата на новата епоха „се опира на постигнатото от напредничавата архитектурно-строителна техника“, но „за основното, начало, крайъгълният камък на съветската архитектура, и изобщо на съветското изкуство, ние смятаме идейното съдържание...“¹⁹.

Александър Обретенов, идеологът, представя частна/архитектурна теория на отражение (архитектурата отразява едновременно обществените естетически възгледи и практически идеали) и официализира наследените тежнения към народното, българското²⁰; оттук

¹⁹ Обръщение на академика Б. М. Иофан... – Архитектура, 1946, № 3, 1-2.

²⁰ Обретенов, Александър. Нови задачи. – Архитектура, 1946, № 1, 1-2.

нататък темата национална традиция и новаторство ще присъства в теорията и историята на социалистическото изкуство и архитектура през следващия половин век във всичките ѝ модификации. В националната си съставка доктрината привлича и приспособява богатия предвоенен опит (от „родно изкуство“, „самобитното“ и „нашенското“ и „модерна архитектура в народен, български дух“ до тезата на модерниста Константин Джангозов за единен облик на архитектурата, постижим чрез „предварителни мисловни построения“ по „най-прекия предварително установен път“²¹). Като първа стъпка по прекия път към националното се прави подробно архитектурно и фотодокументиране на стари рогонски и копривщенски къщи (есента на 1945), поръчано от Камарата на народната култура с цел създаване на съвременна българска архитектура с национален облик²².

В общи линии българският архитектурен преход протича по-бавно до 1947 г. От следващата промените в културата и институциите ѝ в следвоенната обстановка, досега относително постепенни и локализирани, ще се ускорят. Днешните български историци подчертават решаващата роля за всичко това на Съвещанието на комунистическите партии в полското курортно градче Шкларска Поремба (септември 1947), с което приключва времето на сравнително толерантно отношение към некомунистическата българска интелигенция и към западната култура и започва безкомпромисното въвеждане на сталинския модел в културната политика; светът окончателно се разделя на два „лагера“ и България вече е друга.

²¹ Джангозов, Константин. Българска национална архитектура. С., 1943, 13.

²² Калчев, Панайот. Цит. съч., 28.

BULGARIAN ARCHITECTURE ON THE FRONTIER BETWEEN TWO WORLDS THE TRANSITIONAL YEARS 1945/47.

Assoc. Prof. Arch. Elena Ivanova. Ph.D

Abstract. Certain values, mindsets and notions – both aesthetical and ethical, political and economic, i.e. ideology – is behind any established architecture. Early manifestations of a changing reality or a quasi-reality are sought in the understudied transitional years, suggesting the cultural silhouette of the next era. The sense of an architectural „image of the time“ surfaces from the unsettledness between art and machinery, between national and international. Selected decreative and propaganda documents and texts elucidate the involvement of Bulgarian architecture in the establishing of a new political identity.

РЕСТАВРАЦИЯТА Е ЕДНО ОТКРОВЕНИЕ

Георги Стойков

1970-1973 г. - Математическа гимназия - Сливен, 1975-1980 – ВИАС, София, катедра „Обществени сгради“ при проф. Стефан Попов.

1980-1983 - проектант в КНИПИ „Софстройпроект“, 1984-1992 - проектант и от 1985 г. ръководител на ведомствена проектантска организация - ВПО „Синпроект“ при Светия синод на Българската православна църква, изключително и само църковни обекти - реставрация, реконструкции, укрепване, адаптация, преустройства, проектиране и ново строителство на църкви, параклиси, манастири, резиденции и пр. в цяла България, в т.ч. - Троянски, Бачковски, Рилски манастир, от 1984 г. досега работи непрекъснато по документирани и проектирани за манастира „Св. Георги – ЗОГРАФ“ в Света гора, Атон, Гърция, изцяло дарения за обителта, за което е удостоен със специалната Дарителска грамота от Монашеското братство. Бил е Главен архитект на Община Лозенец - София, и на Община Гоце Делчев, изпълнителен директор на инвестиционното и строително дружество „Ви Веста Инвест“ на Ви Веста Холдинг ЕАД - София от 2003 до 2011 г. От 2011 до 2019 г. живее и работи в Грузия. Бил е проектант, ръководител, администратор в строителния бизнес с подизпълнители ГБС и КРИТ, с инвестиране, проектиране, всички дейности, свързани с документното обезпечаване и строителство, продажби на завършено строителство. В момента - от 2022 г., е определен за авторски надзор по част Консервационно-реставрационни и възстановителни и художествени работи на сградата на Богословския факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на пл. „Св. Неделя“ в София. Оторизиран представител за България на една от най-значимите италиански фирми по реставрация и консервация на НПК - Vivenda Immobiliare Grup, работеща предимно в Рим и Ватикана по църковни и обществени сгради.

Ремонт, възстановяване и реставрация на сградата на Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“, пл. „Св. Неделя“ 19, Св. Синод на БПЦ, София

Тя е откровение и защото ти дава шанс да научиш неимоверно повече за стиловете в архитектурата, отколкото новото строителство, както и за творческата страна на автора на проекта. Само че за целта е задължително да подходиш честно, морално и отговорно, да вложиш душата си и да се разгадеш максимално, като „влезеш вътре“ в проблематиката на обекта.

През март 2023 г. чествяхме 100 години от отварянето вратите на настоящия Богословски факултет при СУ „Св. Климент Охридски“, известен и като Духовна академия през определен период.

През 1895 г. в Цариград, София и в страната е бил честван тържествено 25-годишният юбилей от създаването на Българската екзархия. Тогава се заражда идеята за въздигане на паметник в столицата, посветен на великото събитие от 1870 г. Инициатори на идеята са министрите Григор Начович (на външните работи и изповеданията) и Константин Величков (на народното просвещение). Монархът Фердинанд приел идеята и разрешил да се открие Всенародна подписка за събиране на доброволни пожертвования (по същия начин са започнали да се събират средства и за построяването на Катедралния храм „Св. Александър Невски“). Така бил образуван фонд „За издигане паметник в спомен учредяването на Българската Екзархия“, управляван от МВРИ. За 15 години били събрани 150 000 лв. През 1909 г. свикват комисия от архитекти, живописци, писатели, професори и др., която определя какво да представлява бъдещият паметник. Стано-

вицето е да бъде построен специален параклис, но правителството не възприело идеята, а Св. Синод възразил, че пред строящия се вече огромен храм-паметник „Св. Ал. Невски“ подобен параклис би бил незабележим и недостоен. Стига се до идеята, че трябва да се построи Висше богословско училище. Едва през 1911 г. правителството на Иван Евст. Гешов разрешило да се построи Висше богословско училище, като отстъпило държавно място, част от площад „Св. Неделя“. През 1913 г. фондът достигнал над 200 000 лв. и бил прехвърлен към Св. Синод.

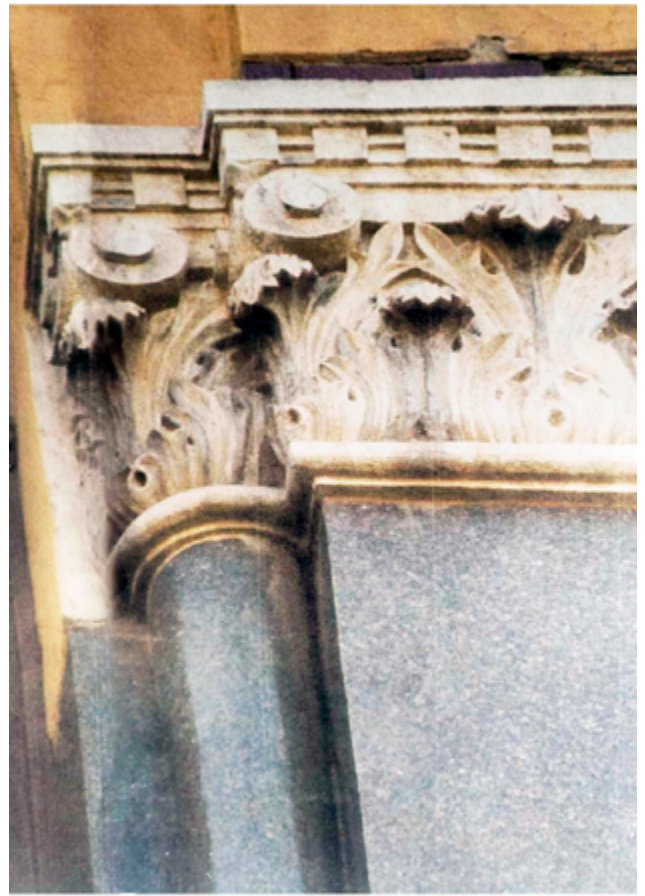
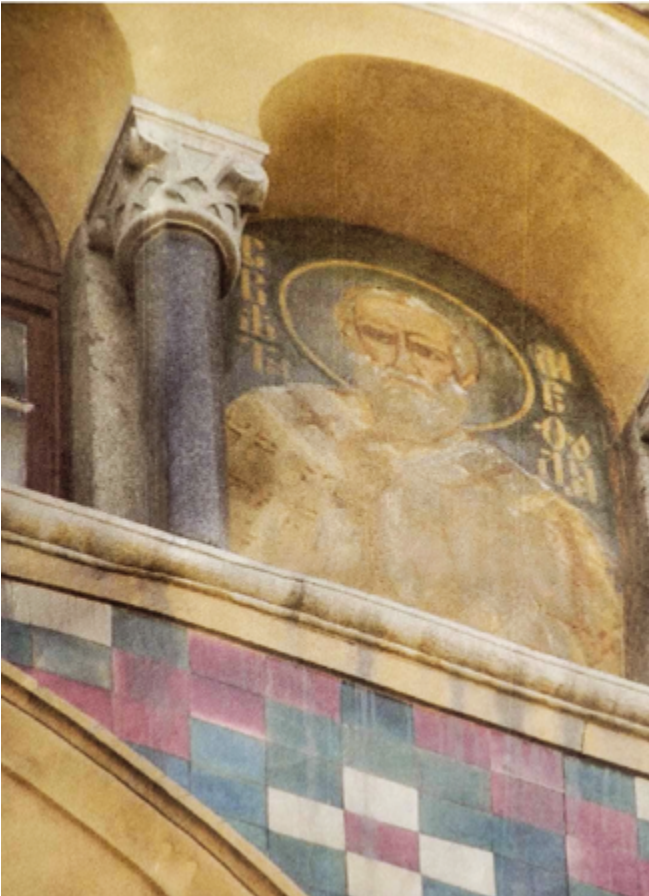
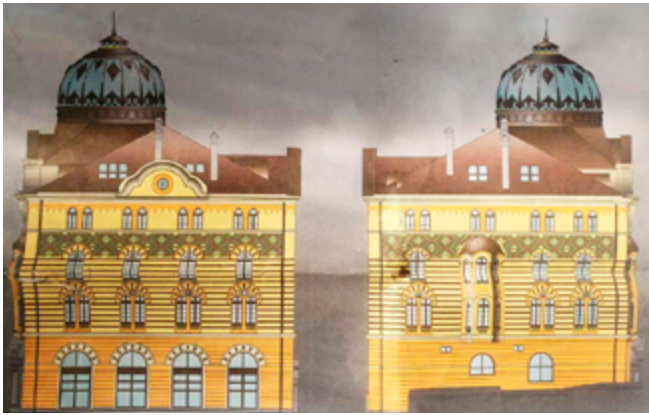
За автор на проекта в началото на 1912 г. бил удостоеен опитният австрийски архитект Фридрих Грюнангер, който още от 1878 г. работел в България, отначало като градски архитект в Разград, а след това проектирал знакови сгради в София като комплекса на софийската Духовна семинария, Синагогата, източното крило на Княжеския дворец, Синодалната палата, ДЗИ на бул. „Дондуков“, идеен проект за Централна минерална баня, Централни софийски хали и др. Грюнангер вече бил напуснал София и живеел в Залцбург, затова договорили да му се плащат командировъчни за пътуването и за ръководството на строежа. Сключен бил и договор, като проектираният хонорар възлизал на 3,6% от общата стойност на бъдещата сграда. В средата на 1912 г. архитектът предал проекта и тръжните книжа, а Св. Синод ги разгледал и одобрил. На 17.08.1912 бил проведен търг за отдаване строежа на приемач, явили се 20 кандидати, като с 9% пог девиза (390 866 лв.) дал Рангел Василев, ръководил строителството и на Семинарията. Заместник на Грюнангер бил арх. Карл Хайнрих, постоянно контролиращ строителните работи, като през есента на 1915 г. сградата била почти готова, но поради войните тогава се забавило нейното фасадно оформление. Министерството на войната поискало да се приспособи за военна болница, възложено на арх. Киро Маричков. До края на 1919 г. там били лекувани ранени войници и офицери. Едва на 20 юни 1922 г. Св. Синод съставил комисия, която да се произнесе по стила на фасадните работи. В нея влизали арх. Никола Занков, преподавателите от Художествената академия Харалампи Тачев, Иван Димитров и Никола Ганушев. Решили стилът да бъде симбиоза между „старобългарски“ и „неовизантийски“, с релефни мазилки, глазирани фаянсови плочки в цветовете на трибагреника, рисувани и орнаментирани медальони над прозорците на северна и западна фасада, както и проект за фреската на фронтоната под купола, който символизира тиарата на Българския екзарх. В стилово отношение, според експертното решение, сградата търпи влиянието на историцизма. В медальоните са изобразени главите на историческите дейци по църковната ни просвета от всички периоди на националната ни история. На централния фронтон под купола е предвидено изписването на многофигурна композиция, отразяваща акта по прочитането

на Фермана от 27.02.1870 г., с който се създава Българската екзархия. До пролетта на 1923 г. всички живописни образи по фасадата били завършени, като тогава е направена и богата каменна пластична украса на капителите, на входния портал, на балдахина и в интериора на сградата, с изпълнители Рихард Харди и Анжело Филоти.

Първоначалният капитал на фонда бил отдавна изчерпан, направени били редица заеми, дългът достигнал над 5 млн. лв., обаче стойността на самата сграда била около 15 млн. лв. През есента на 1923 г. били посрещнати първите студенти, общо 36 души, с първи декан проф. д-р Ст. Цанков, а тържествен водосвет бил извършен на 19.11.1923 г. Така, 28 години след благословията на цар Фердинанд, най-сетне „Паметникът на Българската Екзархия“ бил завършен. В партерния етаж били съобразително проектирани и направени редица магазини, както и Синодална книжарница и печатница, които се отдавали под наем с цел да се погасява дългът от 5 млн. лв. През пролетта на 1939 г. е направен и обзаведен параклис „Св. Климент Охридски“, патрон на Софийския университет, за богослужения на студентите богослови и клириците. Малко по-късно се оформя и Църковният историко-археологически музей при Св. Синод, на първи надпартерен етаж, където е и Аулата на факултета, както и богата църковна библиотека с читалня. На по-горните етажи са разположени учебни зали и кабинети и помещения за академичния състав, преподаватели и служители. В подпокривното пространство е направен пансион - общежитие и трапезария за студенти, които не са от София.

Кошмарни за сградата и за БПЦ ще останат датите 10.01. и 30.03.1944 г., когато разрушителни и запалителни бомби на англо-американската въздушна армада бомбардират София, превръщайки в руини сградния фонд и ценно имущество в него, счупени са всички стъкла и витрини на магазините, а куполът и централният фронтон са разрушени. До края на 1944 г. разрушенията по сградата били отстранени, без купола и фронтоната. В продължение на 5 години тази сграда се превърнала в „дявовата ръкавичка“, като освен студентите богослови били настанени и учениците от Семинарията и служителите от Св. Синод, понеже техните сгради пострадали също, като семинаристите са излезли през 1947 г., а служителите през 1949 г.

Сградата е обявена за Архитектурно-строителен и художествен паметник на културата с категория „Национално значение“ – ДВ, бр. 25, 1998 г., и попада в зона Групов паметник на културата – Зона на исторически развилля се обществен градски център А1; арх. ансамбъл - пл. „Св. Неделя“, и е в обхвата на историко-археологическия резерват на Антична Сердика и Средновековния Средец.

Фасади и детайли на Богословския факултет / Facades/Front Elevations and details of the Theological Faculty

Фасада към пл. "Св. Неделя" след реставрацията, сн. Г. Бонев / Facade to "Sv. Nedelya" square after the renovation

През 2008 г. е одобрено от НИПК заданието за проектиране, 2009 г. - визата за проучване и проектиране. През 2012 г. Министерство на културата съгласува инвестиционния проект - фаза идеен проект, 2015 г. е съгласувана и фаза технически проект по всички специалности, съгласно Закона за културното наследство, включително технология за КРР на пластично-художествените елементи по фасадите - консервация и реставрация. Издадено е Разрешение за строеж 2017-2022 г., 2022-2027 г. Главен изпълнител е „Калистратов груп“, подизпълнител по КРР са художник-реставраторите Томас и Светослав Зиковски, Технология по КРР фасади - проф. Валентин Тодоров, реставрация и консервация - външни стенописи - Владимир Цветков, консултант – проф. Гр. Григоров, НСН – инж. Христакев, авторски надзор по КРР - арх. Г. Стойков.

Проектът е дело на „Димови архитекти и инженери“ ЕООД, главен проектант и автор на архитектурата е арх. Васил Китов, чиято идея и отколешна мечта беше да види сградата в целия ѝ блясък и великолепие, още от 80-те години, фирма „Толос Китов“ ЕООД, заедно с арх. Боряна Китова, в проекта дейно участие имат и арх. П. Димова и арх. М. Вампорова от страна на „Димо-

ви АиИ“ ЕООД. Конструкциите са проектирани от колектив с ръководител проф. инж. Димитър Димов.

Обектът е в голяма степен осигурен в конструктивно и сеизмично отношение, с изпълнени нови стоманобетонни шайби, колони, греди и рамки. В момента се работи усилено по КРР на всички фасади. Покривната конструкция е заздравена и подменена, където трябва, направени са изискуемите хидро и топлоизолации, изцяло нови покривни керемиди. Всички обшивки, поли, улици, водосточни тръби, куполи и пр. са с нова медна ламарина. Всички прозорци и витрини са нови, от масивно дърво и стъклопакети. Фасадните фрески са реставрирани и консервирани, а всички фаянсови глазирани плочки, които са негодни, са подменени с нови по оригинала. Извършени са и много СМР и КРР по интериора на сградата. Предстои изпълнение на вътрешен асансьор, подмяна на вътрешни инсталации, както и възстановяване на Централния фронтон от север, купола и малките фронтони по другите фасади, съгласно одобрения проект.

* Историческата информация е черпена от църковни източници.

МАЛКИЯТ ГОЛЯМ ХРАМ.....

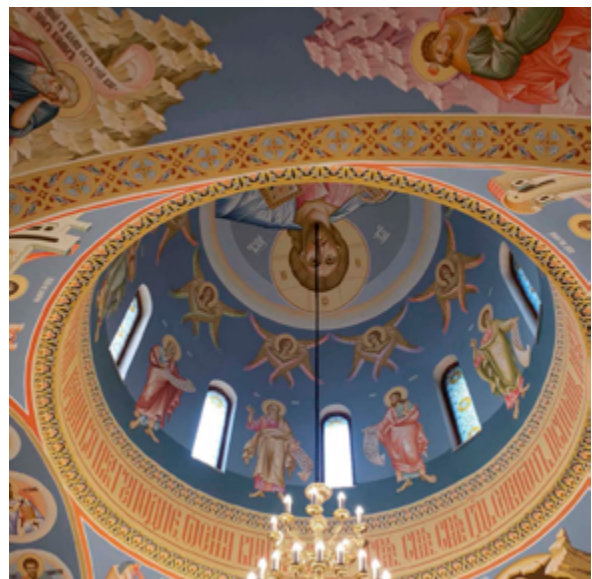
Или как монументално не означава непременно огромно, а преди всичко е въпрос на мащаб, пропорции, практика, усет за нещата и още нещо...

Малкият храм „Св. Марина“, само на около 45 кв. м ЗП, се намира в двора на Софийската Св. Митрополия, с ориентация на запад към площад „Св. Неделя“, и не е много видим и натрапващ се в забележителния архитектурен, художествен и исторически ансамбъл, оформил се в идеалния днешен център на София, където изпъкват следите на древните Средец и Сердика. Значимостта на мястото определи и огромното предизвикателство, което стоеше пред мен, когато Знеполският епископ Николай, сега Пловдивски митрополит, през 2001 г. ми възложи проучването и проектирането на храма като Митрополитски храм за Софийския митрополит и Патриарх Български, негово светейшество Максим. Оказа се, че на това място през 1578 г. е бил издигнат Митрополитски храм „Св. Вмчца Марина“, в който са били погребани тленните останки на св. Георги Софийски Нови, изгорен в София на 11.2.1515 г. Тогава „Св. Марина“ е била главна черква в София поради факта, че храмовете „Св. Георги“ и „Св. София“ са били превърнати от турците в джамии. Църквата е била изцяло изрисувана, с нови икони и иконостас. Иречек пише, че е разрушена вероятно от земетресение през 1585 или 1610 г. Проектът бе направен през 2001-2002 г., а възстановяването започна с полагането на основния камък от Патриарх Максим, чието светско име бе Марин, през 2003 г., на Стефановден.

През 2004-2008 г. храмът е изграден и е осветен от Максим Патриарх Български и Митрополит Софийски, като строител е фирма „Стенстрой“, гърворезбованият иконостас е дело на Ангел Златев, катедра „Дърворезба“ на ХА в София, а иконите по него са рисувани от синодалния художник Петър Шалъфов. Камбанарията до оградата е свободно стояща, изградена през 2009-2010 г. от ГБС - София. За отбелязване е, че тя не е част от моя оригинален проект, няма нищо общо с архитектурния стил на храма или ансамбъла и не знаем кой е проектантът ѝ. По първоначална идея на Софийската Митрополия, трябваше да има долепена пред входа на храма малка и семпла арка от стоманобетонна конструкция, облицована с варовик, по-висока от „Св. Марина“, на която да се окачи само една камбана, но тя не се реализира по някаква причина. Резултатът от всичко това е, че се построи един нов обем, който бе излишен, но винаги е така, когато се работи „на парче“.

Екстериор и стенописи на Храм „Света Марина“ / Exterior and frescoes of Church “St. Marina”

Интериор на Храм „Света Марина“ / Interior of Church “St. Marina”

Днес интериорът е изцяло завършен, с чудесни стенописи, даващи въздушност и обем на пространството, с църковна утвар и аксесоари, и си е действащ храм, предназначен основно за богослужби на Негово Светейшество Патриарха Български и Митрополит Софийски, Неофит.

В заключение искам да кажа, че заглавието МАЛЪК ГОЛЯМ ХРАМ е вдъхновено от факта, че въпреки пределно малките габарити, но из-

ползвайки умело принципите на пропорциите, мащабирането, максималното изчистване на формите, спазването на източноправославния канон и желанието ми той да стои монументално, вписано и съразмерно, се получи задоволителен краен резултат, особено когато човек попадне вътре в него и усети, че всъщност интериорът е много по-мащабен и пространствен, отколкото може да се предположи, гледайки сградата отвън.

THE RESTORATION IS A REVELATION

arch. Georgi Stoykov

The author architect Georgi Stoykov has over 40 years of experience in the field of church design, construction and restoration having worked for over 8 years for the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church and is mainly a practitioner in his sphere.

I consider it is of much more benefit to know the historic side of the project subject to restoration and conservation rather than the theorization and explanation of the process itself which is familiar to the real professionals.

The Theological Faculty built on Saint Nedelya Square in Sofia is designed by arch. Fridrih Gruninger. The construction started in 1908 and continued till 1923. The artists H. Tachev, N. Tanushev and St. Dimitrov were involved in the decoration. The stone decoration is created by the Italian architects R. Hardi and A. Filoti.

The building was inaugurated in 1923. Apart from the Theological Faculty it also accommodates a church history museum and a rich library.

The building is a symbol of the resurrected Bulgarian Exarchy in 1870.

The interior is richly decorated with frescoes and a small wooden iconostas with wonderful icons.

The building is declared as a Monument of Culture of National Importance in 1998.

Currently the building is in the process of restoration, conservation and rehabilitation.

ГАЛЕРИЯ „РАКОВСКИ“ 125 – ФУНКЦИОНАЛНА УСТОЙЧИВОСТ И МОДЕРНА ВИЗИЯ

Наташа Ноева

Гл. ас. д-р Наташа Ноева завършва докторантура в Институт за изследване на изкуствата при БАН, ИГ Ново българско изкуство през 2023 г. А преди това завършва спец. „Изкуствознание“ в Националната художествена академия, магистър (2015) и бакалавър (2013). Обект на изследване: живопис, скулптура, галерията като институционален център на художествения живот. Автор на статиите: „Галерия Раковски 125 – лице на модернизацията се художествен живот в България. Архитектурен облик, изграждане, реконструкции“; „Чуждестранните изложби в галерията на Раковски 125 през 50-те години. Селекция и дискусии“; „Галерийното дело в София от Освобождението до 1938 г.“; „Традиция и модерност. Общи изложби на приложените изкуства в галерия Раковски 125 (1955–1972)“; „Скулпторът Михаил Кац – едно забравено име“; „Първа национална изложба „Скулптура на открито“ 1966 г., Градска градина, София“; „Дружеството на българските скулптори – София (1930–1934)“; „Културна политика и творческа рефлексия“ и др.

Галерията на ул. „Раковски“ 125 е една от първите проектирана за художествена галерия архитектурна среда у нас в следосвобожденска България и единствената, която не е променяла статута си до днес. Първото техническо описание на обекта е от юли 1938 г.¹ и се съхранява в Централния държавен архив. Архитектурният проект е резултат от модерното мислене на арх. Милко Бичев и е съобразено с предназначението и функциите на пространствата като място за изложбена и административна дейност.

Известно е, че арх. Бичев се е възхищавал на Франк Лойд Райт и Льо Корбюзие². Можем да твърдим, че редица аспекти и водещи принципи на модерната архитектура по това време са отзвучали и в неговия проект – постигано на единство на форма и пространство, функционална организация на вътрешното пространство, съставено от самостоятелни помещения, трансформиране на вътрешни секвенции, търсене на връзка сградата – околна среда, подчертаване на човешки мащаб, особено при врати и прозорци, използване на покрива

¹ ЦДА, ф. 567к, оп. 1, а.е. 17, л. 1–7.

² Бранеков, Владимир. Професор Милко Бичев. С., 1981, б.

като художествен елемент, съчетаване на функционалност и естетика. Галерията на ул. Раковски“ 125 се отнася към онези сгради и помещения, при които архитектурната композиция целенасочено търси горно естествено осветление. Това решение, целесъобразно и оправдано от функционална и архитектурно-техническа гледна точка, както посочва арх. Бичев, отново отправя към западноевропейските стандарти по това време³.

От документа с техническите маркери добиваме представа за всяко помещение – главен вход, преддверие, коридор, първа зала, малка зала с оберлихт, голяма зала с оберлихт, заседателна зала, зимник, изолаторни помещения и санитарни възли, бюро, склад, помещение за парно отопление, двор. Необходимите материали, естествено, са с подробно описание и на най-малките детайли – от подовата мазилка до осветлението, от бравите на вратите до електрическите контакти.

Арх. Милко Бичев е известен в научноизследователските среди с трудовете

³ ЦДА, ф. 567к, оп. 1, а.е. 17, л. 1–7.

си, посветени на архитектурни тенденции и процеси в локален, национален и европейски контекст. Воден от идеята за обмен между различните култури, той посвещава научната си работа на изследване на взаимовръзките между развитието на българския град и общество и общоевропейския културен диалог, защитавайки идеята, че западната архитектура има силно влияние върху българската⁴. Изследванията за живота и дейността му се фокусират основно върху приносите му в научната и академична сфера, а близо 16-годишната му проектантска дейност не попада в тях. Арх. Бичев е възпитаник на Дрезденската школа. След като завършва математика през 1920 г. в Софийския университет, заминава за Дрезден, където следва архитектура във Висшето техническо училище от 1920 до 1925 г. Там изучава и обща история на изкуството при проф. Брук и история на архитектурата при проф. Ройтер⁵. Завърнал се в България през 1925 г., започва работа като архитект в БДЖ (1925–1932). След близо 7-годишна служба напуска дирекцията и се отдава на частна практика (1.04.1932–12.09.1938), като едновременно с това е и лектор по архитектура в Държавната художествена академия. През септември 1938 г. постъпва на работа в Столична община – архитектурна градоустройствена дирекция като пом.-началник, а от 25 юли 1940 е началник отделение Градоустройство⁶. На базата на откритите непубликувани архиви досега разбираме, че арх. Бичев е проектирал и ръководил работата по приемните сгради в Банкя, Милковица от т.нар. „земетръсен тип“. Проектирал е обекти в Невша, Мадара (в старобългарски стил), жп работилница гара – вагонно отделение в Русе, постове за централно управление на стрелките и перонни навеси (само проект) по линията София – Мездра, предачната фабрика в Казичене и др.⁷ А като частна практика – съпритежателски домове, фамилни къщи, вили, фабрики, както и интериорни проекти на жилища (жилищен блок на ул. „Оборище“ и ул. „Сан Стефано“⁸). Също така, заедно с проф. Иван Лазаров, е проектирал Паметника на падналите през войните в гр. Лясковец (1939)⁹. Като началник на отдел „Градоустройство“ отговаря и за закони, свързани с градоустройствения план като например наредба-закон за одобрение на плана, приложение, законопроект за застрояване на голяма София и др. Прави впечатление, че в откритите архивни материали, автобиографични бележки, биографични справки, характеристики и статии, посветени на него, не е посочена галерията на „Раковски“ 125, която арх. Бичев проектира, докато е на свободна практика. В издирената налична специализирана литература за архитектура,

проектиране, осветление тя не е отбелязана като пример за сграда с оберлихт през 1940, макар на този етап от проучванията да е видно, че тя е първата галерия, в която за целите на пространството специално се интегрира оберлихтна конструкция. Употребата на оберлихт в сгради с дълбочина, които нямат достатъчно светлина от странични прозорци, какъвто е случаят и с галерията на „Раковски“ 125, поставя съществен акцент. Тук е моментът да припомним, че сградата се намира между две жилищни кооперации, съпритежателски домове, т.е. няма достатъчен естествен източник на осветление. Това обстоятелство е предвидено и изчислено още при самото проектиране на галерията, защото самото естетически е търсен функционален елемент, изцяло съобразен със съвременните изисквания за излагане на художествени произведения. Положителното следствие е, че така залите разполагат с максимално използвана площ за експониране не само на височина, но и на ширина.

Но да се върнем към началото – идеята за изграждането на постоянна галерия възниква още през 1924 г., а Съюзът на гружествата на художниците в България предприема същински действия през 1926 г. след организираната по покана на гружество Българо-чехословашка взаимност изложба в Общинския дом на Прага¹⁰. След приключването на изложбата се създава комитет Изложбено помещение (1926), в устава на който една от целите е да построи „монументално помещение за художествени изложби в София“¹¹. Той набира средства от дарения и специално устройвани събития (процент от продажби от изложби, лотарии, сказки, забави, театрални и оперни представления)¹². Помощ е получена и от държавата и от Столична община. На 7 юли 1938 г. се сключва договор между Васил Трънкаръв и Съюза на гружествата на художниците в България, според който собственикът продава на СДХБ партерни и сутеренни помещения в мястото на наследниците на проф. Александър Балабанов (съпритежателски дом), а галерията трябва да е построена от продавача най-късно до 30 ноември 1938 г.¹³ На 24 март 1940 г. на ул. „Раковски“ 125 е открито първото пространство в България, проектирано с единственото предназначение да експонира художествени творби. Откриването на новата галерия в цялата ѝ тържественост се отразява подробно от периодичния печат, като един от водещите акценти в заглавията и в съдържанието на публикациите е появата на дълго чаканото, модерно, отговарящо на всички архитектурни и експозиционни изисквания изложбено пространство.

Новото галерийно пространство се вписва в

⁴ Гиргинова, Р. Милко Бичев – профилът на един европейски архитект. В: Персоналия. Изкуствоведски четения, С., 2021, 303.

⁵ ДА – София, ф. 1672, оп. 2, а.е. 229, л. 7.

⁶ Алманах. Първите студенти и преподаватели по архитектура 1943 г. С., 1993, 214–215.

⁷ ДА – София, ф. 1672, оп. 2, а.е. 229, л. 4, 51.

⁸ Досие на Милко Бичев в САБ, 141.

⁹ ДА – София, ф. 1672, оп. 2, а.е. 229, л. 4.

¹⁰ Маринска, Ружа. 95 години от една паметна изложба, София – Прага. С., 2021, 11.

¹¹ Аноним. Из художествения свят. – Художествена култура, 1927–1928, дек.-ян., кн. 3–4, 37.

¹² Пак там.

¹³ Запазена е непубликувана кореспонденцията между Васил Трънкаръв и СДХБ относно изплащането на вноските. – ЦДА, ф. 567к, оп. 1, а.е. 8, л. 2, 3, 5, 6.

Ул. „Раковски“, 1938/1939, хотел „Славянска беседа“, галерия „Раковски“ 125 (стрелката) – личен архив / "Rakovski" street, 1938/1939, Hotel Slavyanska beseda, "Rakovski" gallery 125 (the arrow) - personal archive

Кът от новия изложбен салон на СДХБ XIII ОХИ - Сердика, кн. 3, март 1940 / View of the new exhibition hall of the SDHB XIII OHI - Serdika, kn. 3, March 1940

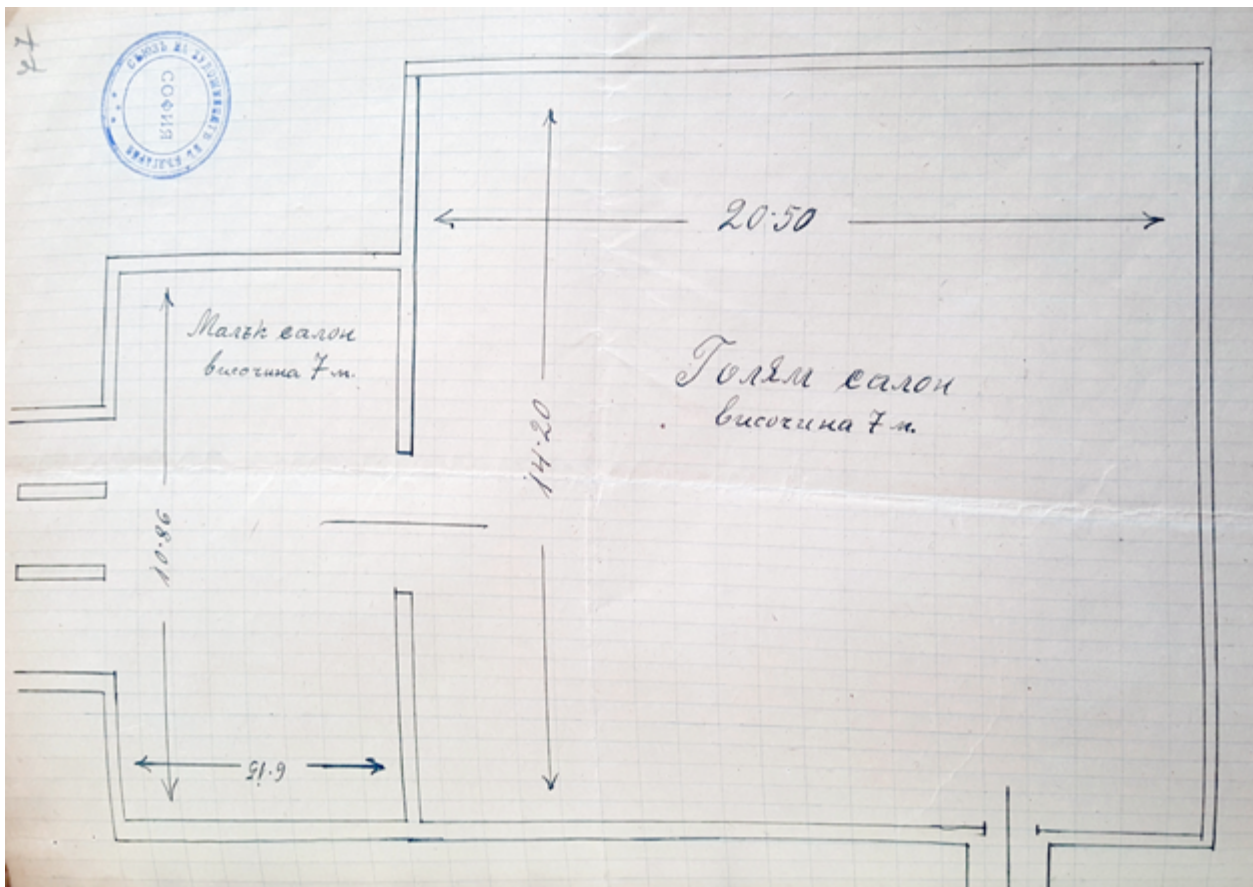
Освещаване дома на българските художници. – Утро, 24.03.1940, бр. 9198,1. / Consecration of the home of Bulgarian artists. – Utro, 24.03.1940, no. 9198,1.

Откриване на изложбен салон на ул. „Раковски“ 125, с присъствието на цар Борис, царица Йоана, княз Кирил, княгиня Евдокия, Александър Миленков, Дечко Узунов и др. / Opening of an exhibition hall at 125 "Rakovski" street In the presence of Tsar Boris, Tsarina Joana, Prince Kiril, Princess Evdokia, Chairman of the SDHB AI. Milenkov, Dechko Uzunov and others. (ЦДА, ф. 536к, оп. 1, а.е. 70, л. 1)

Интериор (голяма зала с оберлихт) от Първа обща изложба на политическия плакат 1967 / Interior (large hall with oberlicht) from the First General Exhibition of the Political Poster 1967 (ДП Българска фотография: <https://www.archives.government.bg/bgphoto/056.01..pdf> 67/4097/10)

Скица на галерия „Раковски“ 125 от 1945 г., изпратена до Съюза на художниците в Москва за уреждането на изложбата им у нас / Sketch of "Rakovski" Gallery 125 from 1945, sent to the Union of Artists in Moscow for preparation of their exhibition in our country (ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е.8, л. 77)

активния художествен живот по това време, като в него се откриват общи художествени, групови, самостоятелни, чуждестранни изложби, но за кратко¹⁴. Според достигналите сведения от пресата, след откритата през март 1941 г. посмъртната изложба на Пенчо Георгиев галерията е била затворена за известен период от време поради довършителни дейности, за което свидетелства документ, съхраняващ се в ЦДА от 1942/1943 г. От архивни документи и прессъобщения в печата става ясно, че галерията на „Раковски“ 125 е била реквизирана за германски военен склад и по време на бомбардировките над София е опожарена от паднала бомба¹⁵. Тя е затворена, сложени са метални панели и ламарини на зейналите дупки и е покрита, за да не се доразруши.

Въз основа на фотографски кадри от откривания на изложби и отразяване на художествени събития, издирени от периодичния печат, можем да заключим, че галерията е сменяла облика

¹⁴ Открити са девет изложби, всяка с продължителност от два месеца. Повече виж в: Ноева, Н. Пътуване във Времето. Галерия „Раковски“ 125 – център на художествения живот 1940–1944. В: *Изкуствоведски четения* 2020, С., 2021, 363–375.

¹⁵ ЦДА, ф. 133, оп. 2, а.е. 8, л. 38.

си през годините в интериорно отношение. След разрушенията от бомбардировките Oberlichtът не запазва оригиналния си вид от 1940 г., но направената реконструкция след 1945 г. следва плана при създаването му. Прави впечатление, че площта на Oberlichtа е по-голяма от галерийното пространство и заема 79–89%, за да се осигури естествено осветление по цялата дължина, както в малката зала, така и в голямата зала, където Oberlichtът е разделен по средата от въздуховодната система с решетка, която по стил е същата и за парното отопление от създаването ѝ през 1940 г.

Базирайки се на открития архивен материал, документи и снимки в ДАА, САБ, СБХ, периодичния печат, можем да кажем, че организирани изложби още от нейното откриване през 1940 г. са се подреждали по стените и по мобилни парагани, като по този начин се постига експозиционна гъвкавост. Пространството позволява и експониране на висящи творби с модулно окачване от тавана, което в онази епоха придава и съвременно звучене.

Съюзът на художниците в България не е в състояние сам, със собствени средства да поеме

възстановяването на своя дом и изложбен салон¹⁶. Ето защо се принуждава да потърси подкрепата на гържавата и разпраща писма до гържавни и общински институции, с които настоятелно търси подкрепа и финансова помощ¹⁷. Интересен факт е, че през 1946 г. СХБ има намерение да преустрои галерията в модерен кинотеатър с 600–700 места¹⁸ и да се даде под наем на фондация „Българско дело“¹⁹, което обаче лишава столичани от изложби до 1947 г. Но това не се случва и СХБ се насочва към ремонтването ѝ за първоначално заложените цели на галерията. Преустройството на галерията завършва на 30 май 1947 г. В условията на тежка икономическа криза в следвоенна България българо-румънските контакти стават стимул за възстановяването на галерията и отварянето ѝ отново на 25 май 1947 г. с изложба от творби на румънски и български художници, вследствие погнпсана културна конвенция през 1945. На базата на откритите материали виждаме, че се активизира дейността в галерията на „Раковски“ 125 и в нея се откриват редица външни изложби и събития: Национална конференция на българските архитекти (22-28 юни 1947), съпроводена от архитектурна изложба²⁰; Изложба на полската книга, 1947²¹, фотографска изложба на фондация „Българско дело“, изложба живопис и скулптура на художници, чиито творби не са журирани в ХХ ОХИ 1947 г. заради „особените им заслуги към изобразителното изкуство“ и са експонирани на „Раковски“ 125. Галерията се наема от редица институции за организирането на изложби, като например от редакцията на хумористичния седмичник в. „Стършел“,

¹⁶ По време на бомбардировките над София са разрушени картинната галерия на Народния музей, изложбената зала на СДХБ, Кооп, Аксаков, България, залата по история на изкуството на Художествената академия. Повече виж В: Ноева, Н. „Галерия Раковски 125 – лице на модернизацията се художествен живот в България. Архитектурен облик, изграждане, реконструкции“. – Проблеми на изкуството, 2023, бр. 2, 64.

¹⁷ ЦДА, ф. 133, оп. 1, а.е. 1, л. 35.

¹⁸ ЦДА, ф. 133, оп. 3, а.е. 7, л. 161.

¹⁹ ЦДА, ф. 133, оп. 3, а.е. 7, л. 142.

²⁰ Иванова, Елена. Междинни години 1945–1947. Българската архитектура на границата между два свята. - Изкуствата, пазарът, публиката, 2013, 117.

²¹ ЦДА, ф. 133, оп. 133, оп. 4, а.е. 17, л. 20, 21, 22, 24, 25.

1948; гържавното стопанско предприятие за туризъм и пътуване „Балкантурист“ за изложба конкурс за художествени плакати; през април за изложба на 4-ти Отечественофронтовски софийски район; през месец май от Помощната организация в София за изложба на художниците от 5-и район, с която се цели да се подпомогнат децата на гръцките бежанци; ДП „Българска кинематография“, 1948; Албанска документална фотоизложба, 1949; Националната радиоизложба, 1949²²; Чехословашка скулптура, 1949 и др. Може да се направи изводът, че от 1947 г. до края на десетилетието в галерията на ул. „Раковски“ 125 се организират чуждестранни гостуващи изложби, документални и исторически изложби, фотоизложби с чисто пропагандаторски цели. В количествено отношение преобладават груповите изложби на художници, членове на СБХ. Индивидуалните изложби като че ли в този момент стоят на заден план и по-скоро са преразпределени в новата придобивка в центъра на столицата, в Градската сградина – изложбеният салон на ул. „Гурко“ 1 (на мястото на Градското казино²³), както и в няколкото малки столични галерии: „Форум“, „Цвят“, „Лазур“, Филхармонията, Студентски дом, „Призма“ и др.²⁴

През годините галерията на ул. „Раковски“ 125 в София, на Съюза на българските художници, получила известност като „съюзната галерия“, „изложбения салон на Раковски 125“, „галерия Раковски 125“, а от началото на 1990-те „Райко Алексиев“, едновременно събира, отглежда, но и продуцира културната история на България. В хода на изследването и въз основа на новооткрити документи изникнаха много въпроси за последвалите реконструкции, застрояване на съпритежателските домове след 1943 г. над коридора и преддверието, преустройството и интериорните промени в експозиционното пространство, които предстои да бъдат анализирани и проучени детайлно.

²² ЦДА, ф. 133, оп. 6, а.е. 10, л. 119.

²³ Рекламно каре. – Първата изложба в новата галерия е 100 години български печат. – Отечествен фронт, 15.09.1947, 931, б.

²⁴ ЦДА, ф. 133 оп. 5, а.е. 11, л. 25. През 1950-те и особено след 1953 г., както и през следващите десетилетия, нараства броят на откритите индивидуални изложби в галерията.

125 "RAKOVSKI" GALLERY – FUNCTIONAL SUSTAINABILITY AND MODERN VISION

Ch. As. Prof. Natasha Noeva, Ph.D.

Abstract: The gallery at 125 Rakovski Str. is one of the first architectural environments designed for an art gallery in post-liberation Bulgaria, and the only one that has not changed its status to this day. The technical description of the site shows that the architectural project is the result of the modern thinking of arch. Milko Bichev, and the spaces are planned according to the leading principles of contemporary architectural trends – form follows function, emphasising the human scale, unity of form and space, transforming internal sequences, connection with the environment, combining functionality and aesthetics, using the roof as an artistic element etc. Currently the building is in the process of restoration, conservation and rehabilitation.

ЗА МЯСТОТО, ЗА ИСТОРИЯТА, НАСЛЕДСТВОТО И ДНЕШНИЯ ДЕН

Белин Момов

Експерт с 55-годишен опит в областта на устройственото планиране и градското развитие. Роден е в Русе през 1946 г. Дипломира се като архитект във ВИАС София през 1969. Има международна квалификация по териториално и селищно устройство, местно и регионално управление, стратегическо планиране и устойчиво градско развитие. Участвал е в експертната група на Съвета на Европа за разработването на „Хартата на градовете“. Бил е зам.-министър на МРРБ, съпредседател на преговорната позиция „Регионална политика“ по договора за присъединяване на България към ЕС, съветник на министъра на РРБ, хоноруван преподавател по урбанизъм.

Малък разказ за Бабинската махала на гр. Рила, реставрираното килийно училище, датиращо от 1830 г. и новата му функция на информационен и културен център към Гробищната църква „Св. Архангел Михаил“, в която са открити уникални стенописи с изображения на светци от края на XII и началото на XIII в.

На 21 септември 2023 г. в град Рила се състоя заключително публично събитие по **проект „Консервация, експониране и осигуряване на достъпност до антична и средновековна църква „Свети Архангел Михаил“**. Проектът е финансиран по приоритетна ос „Регионален туризъм“ на Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014 – 2020 г. Днес всички жители и гости (като мен) на гр. Рила можем с удовлетворение и гордост да кажем, че основната цел на проекта за превръщането на уникалната антична и средновековна ценност в културна атракция, част от туристическия продукт на територията на общината, е изпълнена. Църквата вече привлича значителен брой посетители и подобрява качеството на туристиче-

ското преживяване в цялата дестинация към Рилския манастир. Дейностите за постигане на тази цел, реализирани в рамките на две години и половина са: консервация, реставрация, експониране и осигуряване на достъпност, както и обзавеждане и оборудване за презентиране на античния и средновековен паметник. Днес се осъществяват мерки за: развитие и реклама на туристическия продукт; организация и управление на обекта; предоставяне на информация и публичност.

От 2 до 13 октомври в Килийното училище „Св. св. Кирил и Методий“, град Рила се проведе специфични **обучения по Музеен маркетинг и Културно предприемачество и Привличане на музейна публика, по проект BGCULTURE-1.001-0021 „Подобрени условия за достъп и представяне на културното наследство в Община Рила“ по Програма „Културно предприемачество, наследство и сътрудничество“ с финансовата подкрепа на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014-2020 г.** Организатор и изпълнител на обучението е Институт за управление на програми и

проекти ООД (ИУПП) - организация, предлагаща професионални консултантски услуги в сферата на: разработване и управление на проекти; маркетингови стратегии и бизнес планове; финансово-икономически, концесионни и функционални анализи; системи за финансово управление и контрол; строителен надзор и инвеститорски контрол; конструктивни и енергийни обследвания, съставяне на технически и енергийни паспорти за строежите; оценяване на съответствието на инвестиционните проекти и проектиране в строителството; организиране на обучения и логистика на събития.

Какво можем да видим и научим тук? – Много неща! Ние сме в Килийното училище, датиращо от 1830 г., възстановено и реставрирано в центъра на архитектурния комплекс „Бабинска махала“ - паметник на културата, който включва къщи (частна собственост) от епохата на Възраждането и пред нас е Гробищната църква „Св. Архангел Михаил“, в която са открити уникални стенописи с изображения на светци от края на XII и началото на XIII в.

АРХИТЕКТУРЕН КОМПЛЕКС „БАБИНСКА МАХАЛА“
СЪС СТАТУТ НА ГРУПОВ ПАМЕТНИК НА КУЛТУРАТА
ОТ 1971 Г.

Църквата „Свети Архангел Михаил“, както и килийното училище „Св. св. Кирил и Методий“ попадат в обхвата на *територия с културно-историческо наследство със статут на групов паметник на културата от 1971 г. - Възрож-*

денски ансамбъл „Бабинска махала“, включващ в състава си 27 архитектурни паметника на културата – къщи (частна собственост), които не са отворени за посещение и не се използват с туристическа цел. Много от тези къщи са построени преди повече от 200 години. Архитектурата им все още пази колорита на възрожденската епоха и прави комплекса уникален и единствен по рода си. В техния градеж няма нито един метален елемент! Всички сгради са свързани с подземия, а всяка една от тях има стаички скривалища. Под земята има два етажа мазета.

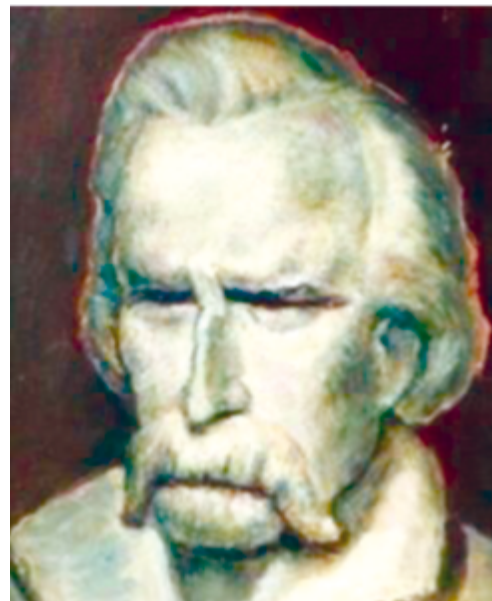
Къщите са истински лабиринти. Построяването им е изява на невероятно майсторство, което отстъпва само на гения на проектирането им. Ако тръгнеш от първата къща, може да излезеш в последната, без да ходиш по улицата. Първите им обитатели са били монахи, затова местните хора наричат комплекса „разгърнат метох“. Сградите са построени от учениците на Алекси Рилец, за да бъдат дом на калуджерките, които са присъствали на службите в Рилския манастир, и с труда си са се грижили за гуховниците там. Към всяка къща е имало имот, където са живеели по три калуджерки и три прислужнички. Произвеждали са мед, билки, шили са шаяци... Сред богоугодните дела на монахините неизменно била и грижата им за деца сираци от Рила. Местните хора, с които общувах, знаят и тачат преданията от миналото. За съжаление, историята на възрожденския ансамбъл не е записана никъде детайлно. Разбрах,

Бабинската махала по улицата водеща към гробищната църква „Свети Архангел Михаил“ и старото килийно училище "Св. св. Кирил и Методий". / In Babinsk mahala along the street leading to the cemetery church "St. Archangel Michael" and the old cell school "St. St. Cyril and Methodius"

Една от многото „баби“ в махалата, които се нуждаят от нашата помощ и внимание, за да могат да оцелеят... / One of the many "grandmothers" in the neighbourhood who need our help and attention in order to survive...

Алекси Рилец е майстор-строител и дърворезбар (1760-1850) / Alexi Rilets was a master builder and woodcarver (1760-1850)

че махалата е изгубила вече две къщи – паднали са под напора на времето и липсата на грижи. Сега трета е на път да изчезне. Хората мечтаят да посрещат туристи, за да се носи историята на България по света. Те милеят за къщите и махалата, защото се чувстват рилци и знаят историята! Затова реших да споделя с колегите и читателите на нашето авторитетно списание „Архитектура“ и заедно да се опитаме да дадем възможност на знаещите за миналото да ни разкажат, за да знаем и помним всички ние. Това са кратките данни за единствения архитектурен ансамбъл от този тип в цяла България, където къщите представляват разгърнат метод.

Тук е мястото да споделя това, което научих и за първия български архитект Алекси Рилец, който идва в Рила, за да възстанови манастира след опожаряването му през 1778 г. Той, Архитектонът (както сам се нарича), Майстор и Дърворезбар, построява Светата обител такава, каквато я познаваме днес. Той става зет на Ягоридковия род в Рила, жени се за певицата Мария. Техният син Димитър Рилец построява Килийното училище на това място. А къщите наоколо в махалата са построени от учениците на баща му по използваната от него технология за строежа на Рилския манастир. В гр. Рила има потомци на майстора с името Даскалови. Тяхната фамилия произлиза от Димитър Рилец, който, освен че е построил училището, е бил даскал в него и от това негово занятие е възникнала фамилията Даскалови. Що се отнася до баща му – Алекси Рилец, той е роден около 1760 г. в село Лазарополе – Дебърско, намиращо се в

днешна Северна Македония. От Дебър и околните му произлизат най-прочутите и добри резбари в европейската част на Османската империя. Като доказателство за майсторството му и в този занаят в старата черква на село Рила се намира и владишкият трон, за който се знае, че е резбован и погарен на черквата от Майстор Алекси.

КИЛИЙНОТО УЧИЛИЩЕ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ В ГРАД РИЛА, ДАТИРАЩО ОТ 1830 г. Е ВЪЗСТАНОВЕНО И РЕСТАВРИРАНО ПО ЕВРОПРОЕКТ

Килийното училище в Бабинска махала е построено от Димитър Рилец, син на спасителя на Рилския манастир и първия признат български архитектон – Алекси Рилец. Училището е основано през 1830 г. и е едно от първите в Дупнишка околия. Наблизо е била къщата на Алекси Рилец. То има първоначално 3 учебни стаи и малка учителска стая с еркер към улицата. През 1885 г. са пристроени още 2 учебни помещения. Училището в Бабинската махала е първото светско училище, в което Неофит Рилски преподава. Той идва в Рила, защото е приятел с Димитър Рилец – Даскала.

Днес в старото Килийно училище се изпълняват дейности за развитие и реклама на туристическия продукт, както и за доставка и монтаж на обзавеждане и оборудване за презентирание за превръщането му в туристически информационен център. Тук общинският туристически продукт се популяризира не само с действащия интернет сайт, но и посредством активно използване на килийното училище, където вече се провеждат обучения, беседи и прожекции.

Старото килийно училище от 1830 г. и новата му функция на информационен и културен център към Гробницната църква „Св. Архангел Михаил“ . / The old cell school from 1830 and its new function as an information and cultural center at the Cemetery Church "St. Archangel Michael"

*Една част от съвременния интериор на старото килийно училище.
A part of the modern interior of the old cell school*

ГРОБИЩНАТА ЦЪРКВА „СВ. АРХАНГЕЛ МИХАИЛ“ В ГР. РИЛА, ЕДИН ОТ НАЙ-ЗАПАЗЕНИТЕ ПАМЕТНИЦИ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА АРХИТЕКТУРА И СТЕННА ЖИВОПИС В БЪЛГАРИЯ

Зградата има статут на Архитектурно-строителен паметник на културата „от местно значение“, а стенописите са Художествен паметник на културата „от национално значение“. Намира се в действащия гробищен парк в сърцето на града. Тя е строена към края на XI и началото на XII в. в близост до „Белия път“, по който са вървели богомолците към Рилския манастир. Това е бил единственият път към Светата обител. Оттук са минавали както волските впрягове с провизии и вярващи, така и оргите на нашествениците. Тя е първият храм в Рила, като тогава е била сърцето на селището. Останалите квартали още не са съществували. Състои се от три последователно изградени части. Източната, най-старата, е от малкото запазени на Балканския полуостров от XII-XIV в. кръстокуполни, вписани в квадрат църкви. Оригиналното запазени части са северната и източната стена. Първото преддверие е прибавено през XV-XVI в., а второто – през XIX в., когато храмът е бил реконструиран. Тогава, специално за средновековната част на храма, Алекси Рилец изработва и гарява трон, който по-късно е преместен в храм „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“. Още през 1995 г., при експериментални консервационни проучвания, е разкрита уникална находка – под зрунда на видимите възрожденски стенописи е открит по-стар слой изображения на светци от края на XII – началото на XIII в. От тогава стенописите в църквата допълват вече откритите по поречието на р. Рилска стенописи на параклиса на

Хрельовата кула от 1335 г, тези в църквата „Св. Петър и Павел“ в метоха „Орлица“ от 1491 г., само на 2 км от гр. Рила.

Живописните природни гадености, близостта на Рилския манастир (културно-исторически център от световна величина, вековно средище на просвета и вяра, пазител на българския национален дух), допринасят за просперитета на община Рила като атрактивно място за посещения и почивка. Туризмът е важен елемент в развитието на местната икономика. Архитектурните, културно-историческите и религиозните паметници, тяхното възстановяване и поддържане са важна предпоставка за успехите на туристическия бизнес. **В администрацията на общината функционира Консултативен съвет по въпросите на туризма, създаден със заповед на кмета, като административно-обществен, колективен, постоянно действащ, консултативен и координационен орган, решаващ въпросите в туризма.** Консултативният съвет следи за изпълнението по приоритети на Общинската програма за развитие на туризма, в чийто план за действие са залегнали инициативи, които са от съществено значение за развитието и утвърждаването на общината като туристическа дестинация.

Голям интерес представлява още църквата „Св. Петър и Павел“ в метоха „Орлица“ от 1491 г. (на 2 км от гр. Рила). В центъра на гр. Рила се намира църквата „Св. Николай Чудотворец“, строена през 1885 г. Други християнски паметници на територията на града са: параклисите „Св. Петка“, „Св. Троица“, „Св. Варвара“ и „Св. Георги“ и оброчищата – „Света Неделя“ (до водопад Бохемия на река Бозовайска Каменица) и оброк „Св. Георги“.

ABOUT THE PLACE, ABOUT HISTORY, HERITAGE AND THE PRESENT DAY

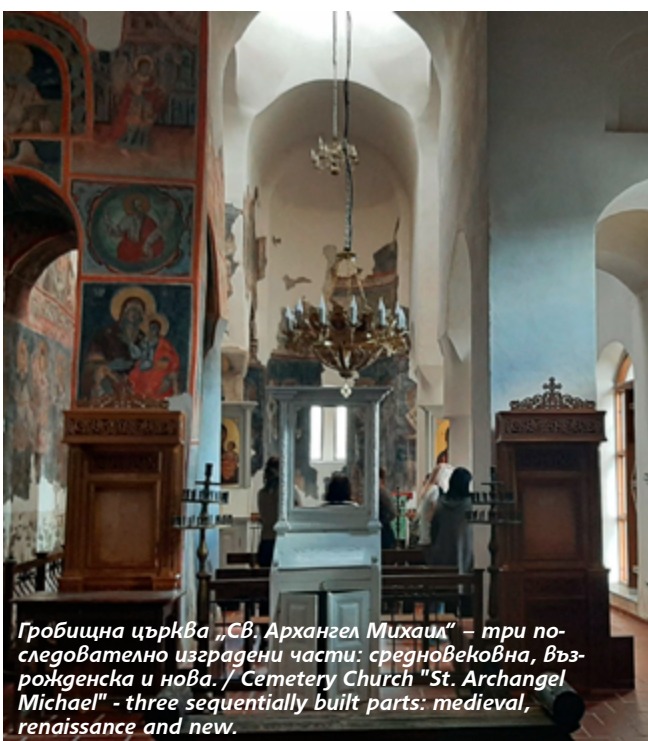
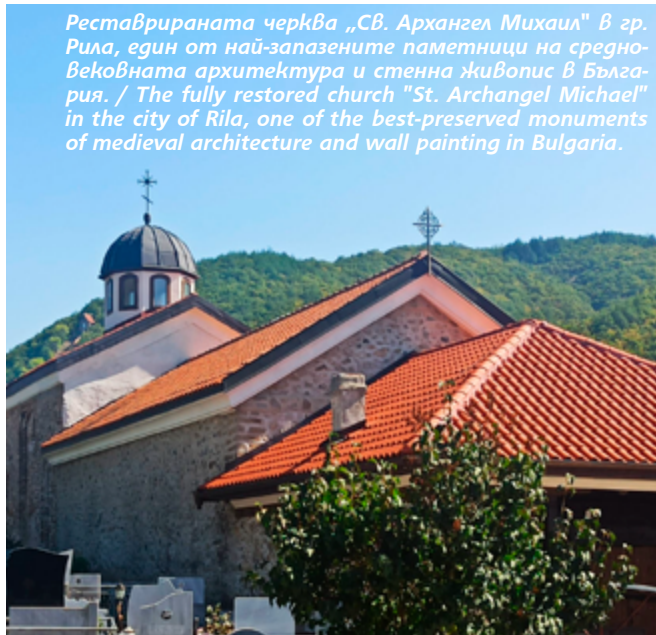
Arch. Belin Mollov

This is a small story about the architectural complex "Babinska Mahala" of the town of Rila, the restored cell school dating from 1830 and its new function as an information and cultural centre at the Cemetery Church "St. Archangel Michael", in which unique murals with images of saints from the end of the 12th and the beginning of the 13th century were discovered. On September 21, 2023, in the city of Rila, a final public event was held under the project "Conservation, exposure and provision of accessibility to ancient and the medieval Church of St. Michael the Archangel. The project was financed under the priority axis "Regional Tourism" of the Operational Program "Regions in Growth" 2014 - 2020. Today we can say with satisfaction and pride that the main goal of the project to transform the unique ancient and medieval value into a cultural attraction, part of the tourist product on the territory of the municipality is fulfilled. The church already attracts a significant number of visitors and improves the quality of the tourist experience in the entire destination of the Rila Monastery. From the 2nd to the 13th of October in the Cell School "St. St. Cyril and Methodius", the city of Rila, specific trainings were held on "Museum marketing and cultural entrepreneurship" and "Attracting a museum audience", under the project "Improved conditions for access and presentation of cultural heritage in the Municipality of Rila. The organizer and executor of the trainings is "Institute for Program and Project Management" Ltd. (IUPP) - an organization offering professional consulting services in the field of: project development and management; marketing strategies and business plans. Many things can be seen and learned here: about the activities of the information and cultural center in the old restored cell school; for the architectural complex "Babinska Mahala" - a cultural monument, which includes houses from the Renaissance era and, above all, for the medieval and revival church "St. Archangel Michael", in which unique wall paintings from the end of the 12th and the beginning of the 13th century were discovered.

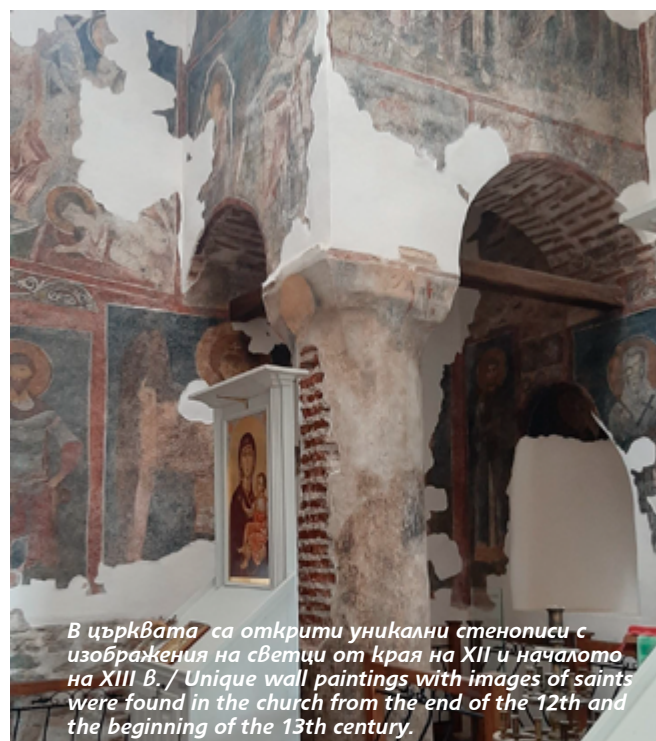
Най-старата запазена фасада строена още в края на XI век. / The oldest preserved facade was built at the end of the 11th century.

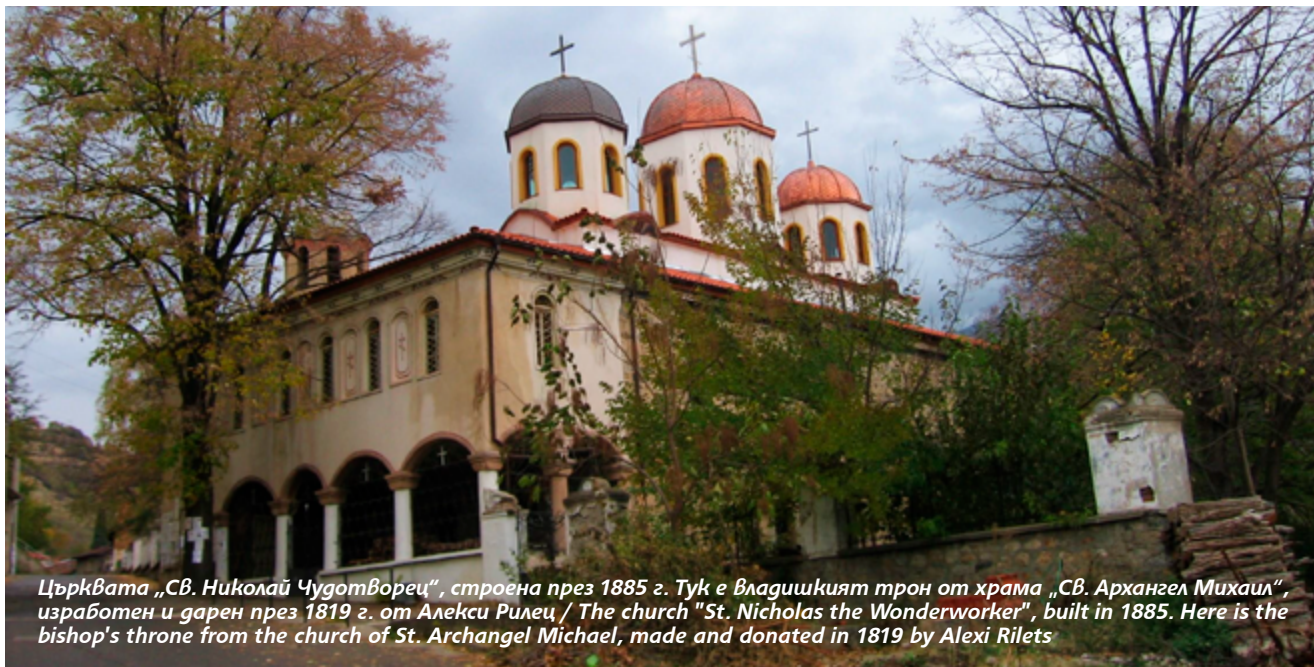
Реставрираната църква „Св. Архангел Михаил“ в гр. Рила, един от най-запазените паметници на средновековната архитектура и стенна живопис в България. / The fully restored church "St. Archangel Michael" in the city of Rila, one of the best-preserved monuments of medieval architecture and wall painting in Bulgaria.

Гробищна църква „Св. Архангел Михаил“ – три последователно изградени части: средновековна, възрожденска и нова. / Cemetery Church "St. Archangel Michael" - three sequentially built parts: medieval, renaissance and new.

В църквата са открити уникални стенописи с изображения на светци от края на XII и началото на XIII в. / Unique wall paintings with images of saints were found in the church from the end of the 12th and the beginning of the 13th century.

Църквата „Св. Николай Чудотворец“, строена през 1885 г. Тук е владишкият трон от храма „Св. Архангел Михаил“, изработен и дарен през 1819 г. от Алекси Рилец / The church "St. Nicholas the Wonderworker", built in 1885. Here is the bishop's throne from the church of St. Archangel Michael, made and donated in 1819 by Alexi Rilets

ХРАМ В ХРАМА

Агриана Сърбова

Завършва архитектура в УАСГ през 2007г. През 2017г. защитава докторска дисертация по Теория и история на архитектурата в Института за изследване на изкуствата, БАН с дисертационен труд на тема „Антични култови сгради и техните съвременни архитектурни аналози“. Като хоноруван преподавател във ВСУ „Любен Каравелов“ (2019-2021г.) води авторски лекционен курс Морфология на пространството, лекции по История на архитектурата – XV-XVIIIв., както и упражнения по архитектурно проектиране. От 2020г. е главен асистент в Институт за балканистика с център по тракология към БАН. Изследователските ѝ интереси включват тракийска култова архитектура и съвременни сакрални пространства. Има многогодишна практика в архитектурни ателиета в София. От 2021г. част от екипа на Ателие 129.

Сакрални пространства, създадени през последните десетилетия, говорят за необходимостта да се актуализира образът на храма, свързана със спецификата и необходимостта на днешния човек от духовно преживяване. Причината може да се търси в социални и урбанистични промени. Оказва се, че духовността днес не винаги е свързана с конкретна религия¹. Разбирането за сакрално се променя и част от храмовете, които се създават, могат да се възприемат и като начин да се сакрализират и осмислят ценности и проблеми като връзката с природата в днешния урбанизиран свят, правата на човека и мястото на жената в обществото. Обикновено този тип сакрални пространства са разположени сред природата и предразполагат към общуване с нея.

Двете творби, представени в настоящата статия, се намират във Венеция. В последните години Венеция се опитва да съчетава природните гадености на лагуната и натрупани с векове културни слоеве, носещи белези от изкуството на различни епохи, общества или

отделни гениални личности, създали неповторимия стил и цялостен образ на града. Планът на града, просечен от безброй канали и тесни, често тупикови улички, напомня на лабиринт. Но много по-сложен се оказва лабиринтът от преплетени истории, личности и свързаните с тях места и идеи. Венеция е необикновен град, развил се в неблагоприятни условия, изискващи нестандартни строителни решения. Именно тези обстоятелства сякаш са предопределили необикновената му атмосфера. Необикновени са и двете представени сакрални пространства.

Те не са типични архитектурни пространства. Единият е лабиринт, създаден от храсти чешир, заграждащи пътека от чакъл. Другият е определен от създателя си² като SCARCH³. Причината да ги изследвам и категоризирам като сакрални пространства е фактът, че те организират пространството около себе си, про-

¹ Goldberger 2010: 228-229.

² Швейцарски визуален артист, работещ под псевдонима NotVital.

³ SCARCH означава комбинация между скулптура и архитектура, (Von Albertini, Handera 2020: 245).

меняйки характера му и създават атмосфера и преживяване, близко до сакралното. Те се намират на остров Сан Джорджо Маджоре. Освен че откъснатостта от останалата земя носи символиката на разделянето на сакралното от профанното⁴, островът е някогашен манастир. Част от сградите, разположени там, включително и базиликата „Сан Джорджо Маджоре“, са дело на великия архитект Андреа Паладио. И двете съоръжения са сякаш ехо или отражение на ситуационния си модел. Те застават в средата си толкова категорично, че като че ли я осмислят също толкова, колкото и тя тях.

Във Венеция има над 100 църкви, които разказват интересни истории за развитието на идеята за сакралното пространство в града⁵. Част от тази сакрална мрежа е и базиликата „Сан Джорджо Маджоре“ на едноименния остров, чийто архитект е Андреа Паладио⁶ – един от емблематичните архитекти на Венеция и Италианския ренесанс. От 1951 г. на острова се помещава фондация „Джорджо Чини“⁷, меценат на изкуството. На нея се дължи появата на множество артистични и архитектурни намеси там, винаги умело интерпретиращи сакралния контекст на мястото. Във връзка с архитектурното биенале от 2018 г. в градините зад базиликата са построени десет параклиса, известни като проект „Vatican Chapels“⁸ – изразяващи необходимостта да се преосмисли образът на съвременния храм.

По време на следващото биенале 2021 г. е изградена инсталация, впечатляваща с нестандартното си разположение – във вътрешното пространство на базиликата „Сан Джорджо Маджоре“. Тя е част от по-мощен проект на швейцарския визуален артист Not Vital, наречен „Къща за наблюдение на залеза“. Авторът разполага сградите в различни точки по земята, обикновено в труднодостъпни места. Казва, че идеята на такова ситуиране е вид предизвикателство, изискващо определено усилие за достигането до тях, което допълнително включва комуникация с местните, които единствено могат да те упътят⁹. Моделът с отдалечеността от урбанизирани територии се използва все по-често при съвременните сакрални сгради, разположени целенасочено сред природата, отдалечени от автомобилен път, така че

⁴ Според „Речник на символите“ островът е символ на сакралното пространство (Chevalier, Gheerbrant, 1996: 544-546).

⁵ В книгата си „Elements of Venice“ авторката Giulia Foscari прави архитектурен анализ на Венеция чрез изследване на най-малките компоненти на града. Тя изготвя карта на църквите в града (Foscari, 2014: 98-99).

⁶ Паладио не доживява построяването ѝ и оригиналният проект претърпява трансформации (Molteni, 2019: 33).

⁷ www.cini.it

⁸ (Fresco, Tommasi ed., 2019)

⁹ Пак там.

да провокират човек да измине пътя до храма. Това предоставя време за духовна настройка сред природата. Всички къщи за наблюдение на залеза имат еднакво разпределение, но за всяка се избира местен подходящ материал, което показва отношение към средата и желание за диалог с нея, както и за най-добро вписване в природния и социалния контекст.

Важно за разбирането на проекта, както и на инсталацията във Венеция, е подробност от биографията на автора. Студиото на Not Vital е в област Граубюнден в Швейцария, известна и с внушителни планински върхове, участващи в местната специфична митология, и със съвременната си архитектура. Тя вдъхновява творци като арх. Петер Цумтор и Джеймс Турел. Мястото вдъхновява и ренесансовия поет Петрарка, за когото има сведения, че е идвал, за да наблюдава древни ритуали, преминавали във фолклора на местността по време на един от най-почитаните там празници San Gian¹⁰ (Еньовден). Вероятно труднодостъпният планински характер на местността е причината хората в Граубюнден да съхраняват традициите си и най-вече връзката си с природата. Това се усеща в творчеството и на Цумтор, и на Not Vital.

За разлика от останалите инсталации от проекта, „Къщата за наблюдение на залеза“ във Венеция не е ситуирана директно сред природата, но избраното място има своята специфика. Not Vital я разполага на сакралната територия на остров Сан Джорджо Маджоре – откъснат от обичайната суета на града, в священото пространство на едноименния храм. Not Vital прави още няколко артистични намеси в църковното пространство, така че да създаде цялостно преживяване, като интерпретира темата за сакралното като цяло, за конкретното сакрално пространство, а и за Венеция през призмата на своето светоусещане, формирано сред планинските пейзажи на Граубюнден.

„Къщата за наблюдение на залеза“, изградена във вътрешността на храма е от алуминий със значителна степен на отражение. Така, въпреки големия ѝ обем, присъствието ѝ става изключително деликатно и акцентът е в няколко теми, които Not Vital оставя да влязат в симбиоза с ренесансовата архитектура на църквата. Простите геометрични форми на инсталацията се четат като допълнение към ренесансовите форми и декорацията.

В структурата на „Къщата за наблюдение на залеза“ се четат идеята за достъпността на храма според нивото на подготвеност на посетителя – концепция, позната от култовите сгради на мистериите религии, в това число и тракийските култови сгради под могилен насип, където серия помещения и входи предшестват и сякаш изолират основното централно помещение.

¹⁰ Derungs, 2001: 137-138.

Поглед към остров Сан Джорджо Магжоре от площада „Сан Марко“. Сред гондолите може да се види вероятно най-малкия „храм“ във Венеция. Снимка: А. Сърбова / San Giorgio Maggiore Island, seen from St. Mark's Square. Among the gondolas is probably Venice's smallest "temple". Photo credit: A. Sarbova

Базилката „Сан Джорджо Магжоре“, разположена на о. Сан Джорджо Магжоре. Снимка: А. Сърбова. San Giorgio Maggiore Basilica, situated on San Giorgio Maggiore Island. Photo credit: A. Sarbova

Инсталацията на Not Vital е съставена от четири еднакви помещения с формата на куб с размери 3 x 3 x 3m, в които се влиза от четири различни страни¹¹. Различава ги съответното ниво, на което са разположени, броят на стъпалата, които трябва да се изкачат, за да се влезе във всяко от тях, както и броят на прозорците. На първото ниво има само врата, на второто – врата и един прозорец, на третото – врата и два прозореца, а на четвъртото – врата и три прозореца и най-голяма широта на хоризонта. От възможностите на всеки зависи

¹¹ Von Albertini, Handera, 2020:245.

колко високо ще се изкачи, колко ще се отдели от земното и ще се доближи до божественото. Норберто Вила (абат емеритус) обяснява смисъла на инсталацията като метафора на живота и смисъла на човешкия опит¹².

Другата тема, която откривам в инсталацията, е тази за наблюдението на слънцето (на природата) и храма. Същността и ситуирането на повечето гревни храмове, включително и мегалити, са обвързани със слънцето и природата, изразяващи ценностите на гревния човек и желанието му да живее в синхрон с тях.

¹² Agostini, Von Albertini, 2021.

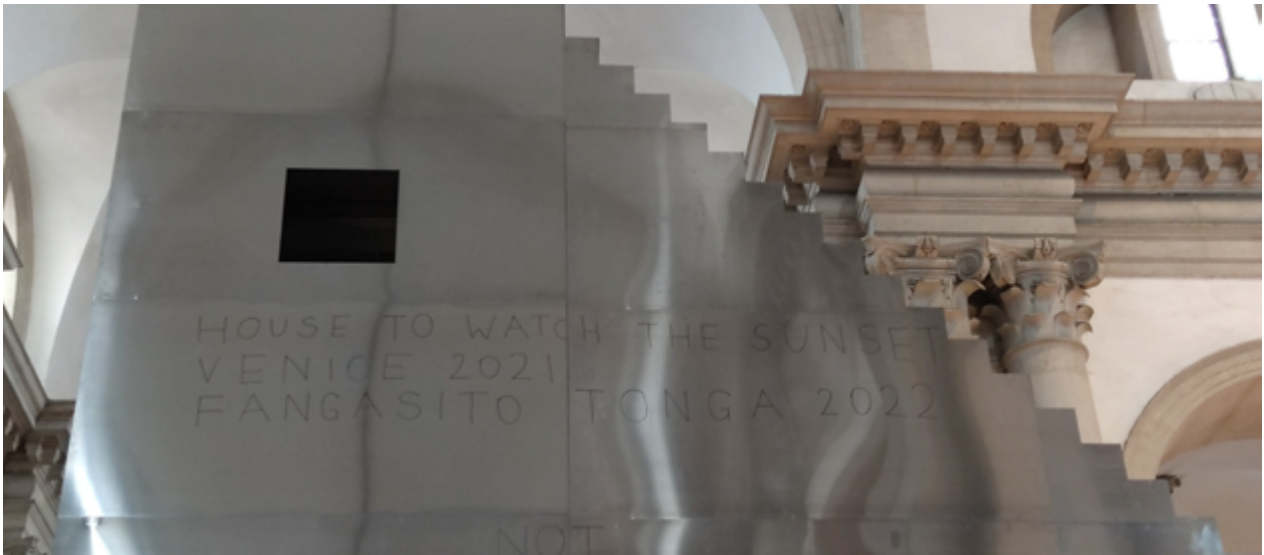
Инсталацията на Not Vital Къща за наблюдение на залеза, разположена в базиликата „Сан Джорджо Магжоре“ по време на Архитектурното биенале във Венеция 2021г. Снимки: А. Сърбова. / The installation by Not Vital House to Watch the Sunset, situated inside San Giorgio Maggiore Basilica during the Architectural Biennale in Venice 2021. Photo credit: A. Sarbova

В инсталацията може да се открие и друга тема, характерна за сакралната архитектура – за приемствеността и традицията за изграждане на нов храм на мястото на стар. Разпологането на инсталацията, напоявява като концепция първичното езическо сакрално пространство, наред с шедьовъра на християнската архитектура „Сан Джорджо Магжоре“ сякаш затваря още един цикъл (този път културен).

Серията „Къщи за наблюдение на залеза“ на Not Vital показва как съвременната архитектура и изкуство съживяват поетичния, мистичен и философски смисъл на наблюдението на слънце-

то, които са част от религиозния и ритуален живот в древността. И въпреки че „Къщите за наблюдение на залеза“ не са храмове в истинския смисъл на думата, ревитализацията, преживяването и оценяването на този древен ритуал, характерен за античните (и тракийските) култови съоръжения, им придава сакрален характер.

Ефимерният характер на този и подобни артистични проекти (напоявява тези на Кристо и Жан-Клод) придава на преживяването им още по-голяма, почти сакрална стойност. В повечето случаи, както и тук, обичаен момент от ежедневието е представен като нещо

Къща за наблюдение на залеза, Венеция 2021 – Фангасито, Тонга, 2022, автор: Not Vital. Снимка: А. Сърбова.
House to Watch the Sunset, Venice 2021 – Fangasito, Tonga, 2022, Photo credit: A. Sarbova.

„Слънчевата порта“ над Бузовград. Установено е, че отворът на каменната структура рамкира слънцето по време на лятното слънцестоене, гледано от специално издълбан „каменен трон“ (Stoiev, Stoeva 2006: 25). Отново място за наблюдение на залеза! / “Solar door” above Buzovgrad. It has been proved that the stone structure frames the sun during the Summer solstice, seen from a special “stone throne” nearby situated.

Поглед от вътрешното пространство на тракийска култова сграда под могила Арсеналка, за която са правени археоастрономически изследвания, доказващи обвързаност между позицията на слънцето в дните на лятното слънцестоене и равноденствията и архитектурни елементи на сградата. Може да се приеме, че тя е вид астрономическа инсталация (Stoiev, Stoeva 2006:38). А дали не може да се нарече „къща за наблюдение на слънцето“? / A view from the Thracian cult building under Arsenalka tumulus in the Valley of the Thracian kings near Kazanluk, Archaeoastronomy research prove a correlation between the position of the Sun during the Summer solstice and the equinoxes and architectural elements in the buildings. This is why it can be perceived as a kind of astronomy installation (Stoiev, Stoeva 2006:38). Maybe it could be also called “house to watch the sun”?

много специално, за което е изградена конкретна структура, така че да остави траен спомен в съзнанието на посетителя. По този начин се провокира сензитивността на човек да открива ценността и цялостта в малките жестове и специалното в „обикновени“ събития, като да гледаш един залез. Поставянето на тази инсталация в пространството на храм възприемам като поредно послание за необходимо преосмисляне на същността на *сакралното* днес. Усеща се носталгия към корените и същността на сакралното пространство, когато то просто е било място за съзерцание на слънцето и общение с природата. Новите храмове учат, че усещането за вечност идва от богатата душевност и отправления към себе си поглед, тук и сега, в този момент.

„Здрач и Венеция за мен са две почти равнозначни думи, само че нашият здрач е изгубил светлината и се бои от нощта, а венецианският е здрач нежен и вечен, без преди и сега.“¹³ („Венеция“, Хорхе Луис Борхес)

Отново чрез слънчевата светлина груг велик творец – Хорхе Луис Борхес, описва Венеция. Втората инсталация, която приемам за вид сакрално пространство, е лабиринт, носещ неговото име – „Лабиринтът на Борхес“, също на остров „Сан Джорджо Магжоре“, зад двата манастирски двора, но и сред лабиринта от многобройните криволичещи улички и канали на Венеция – лабиринт в лабиринта. И докато лабиринтът на града е затворил векове история и изкуство и до голяма степен е предопределил специфичната му атмосфера, то „Лабиринтът на Борхес“ сякаш затваря неговия вътрешен свят. Изследвайки съвременното сакрално пространство и древни архитектурни модели, които се използват за неговото ревитализиране в последните десетилетия, стигам до извода, че лабиринтът, чиято криволичеща пътека се счита, че е предопределена от древен ритуален танц, почитащ слънцето¹⁴, сам по себе си може да се приеме за сакрално пространство¹⁵. Съвременни лабиринти се изграждат на различни места по света и тяхното послание обикновено е едно и също – пътеката им е метафора на пътя към себе си, на пътя към природата, както и на самия живот. Извървяването ѝ прилича на ритуал, който, въпреки че е загубил смисъла си от древността, сякаш подсъзнателно се припознава от съвременния човек като сакрално преживяване.

Лабиринтът на Борхес е създаден през 2011 г. като съвместен проект на фондация „Джорджо Чини“ и Международна фондация „Хорхе Луис Борхес“ по случай 25-годишнината от смъртта

му¹⁶. Въдъновението идва от разказа му „Градината с разклоняващите се пътеки“¹⁷. Първият „Лабиринт на Борхес“ е създаден в ранчото на Момбал в Сан Рафаел, Мендоса, Аржентина. Дизайнът е на арх. Коут.¹⁸

Трудно можеш да разпознаеш формата, която образува пътеката на лабиринта, когато попаднеш в него. В „Лабиринта на Борхес“ тя „изписва“ отворена книга, в която на две съседни страници стоят две надписа BORGES, огледални един на друг, както и числото 86 – годините, на които е починал писателят, а също и инициалите на съпругата му María Kodama. Както се случва и в живота, за да възприемеш цялостната картина, е необходимо дистанция – в единия случай на времето, в другия – отдалечаване в пространството. Може би най-хубава гледка към лабиринта се разкрива от камбанарията на „Сан Джорджо“. Оттам се усеща как той попада в рамките на бившия манастирски комплекс, в рамката на острова и в крайна сметка в рамката на големия лабиринт на град Венеция – позициониране, което отново може да се възприеме като препратка към принципите и взаимовръзките както в живота, така и в природата. Това усещане е подсилено и от цялостното преживяване на лабиринта като пространство. Особеност на повечето лабиринти е, че излизаш от тях на мястото, от което си тръгнал, което се усеща като метафора на живота и на процесите в природата. Същата асоциация се създава и от ритъма на крачките по чакълена пътека, които сякаш отмерват времето като часовник, но и напомнят на танца, който най-вероятно се е виел в лабиринтообразни форми в древния Крит.

И двете представени инсталации демонстрират отново модели от древността, на които залагат съвременните архитекти и творци в опитите си за създаване на силно въздействащо сакрално пространство и преживяване. Те показват колко широки могат да бъдат границите на това понятие, когато контекстът е умело „прочетен“ и интерпретиран. Изразните средства са свързани със събуждане на асоциации, чувствителност към средата и към осъзнаване как усещането за сакрално е свързано с процеса на себепознание, притихване и изолиране от суетата и обръщане към изконни ценности, каквато е природата.

¹³ Borges 2019: 99.

¹⁴ Matthews, 1922: 160.

¹⁵ Sarbova, 2020: 383–394.

¹⁶ Това не е първият такъв лабиринт. Първообразът възниква като идея през 1979 г., когато приятели на Борхес – лабиринтологът арх. Рандол Коут и Сузана Момбал, решават, че лабиринтът е единствената форма, която може да бъде използвана за мемориал на писателя (*The Borges Labyrinth in Venice. Art Destination Venice (universes.art)*).

¹⁷ Под това име разказът присъства в Борхес, 2004.

¹⁸ *The Borges Labyrinth in Venice. Art Destination Venice (universes.art)*

*Входът и изходът на лабиринта.
Снимка: А. Сърбова. / The entrance
and the exit of the labyrinth. Photo
credit: A. Sarbova.*

*Криволичещата пътека на „Лабиринта на Борхес“, която
понякога те кара да се върнеш назад. Снимка: А. Сърбова.
The winding path of the Borges labyrinth sometimes leads to a
dead end and makes you step back. Photo credit: A. Sarbova.*

*Поглед към „Лабиринта на Борхес“ от камбанарията на базиликата „Сан Джорджо Маджоре“
The Borges labyrinth, seen from the bell tower (Campanile di San Giorgio Maggiore).*

Библиография

Борхес, Х. Л. Смърт и компас, Труд, София, 2004.

Борхес, Х. Л. Този търпелив лабиринт от линии, Colibri, София, 2019.

Сърбова, А. Антични култови сгради и техните съвременни архитектурни аналози, дисертационен труд в ИИИЗк-БАН 2017.

Agostini, D., von Albertini G., Not Vital: SCARCH 22.05–21.11.2021 Basilica di San Giorgio Maggiore, 17. Mostra Internazionale di Architettura, Venezia, 2021.

Borges, J. L. Labyrinths. Selected Stories & Other Writings. (eds. Donald A. Yates, James E. Irby), New Directions, New York, 1964.

Britton, K. C. (ed.), Constructing the Ineffable. Contemporary Sacred Architecture, Yale University Press, New Haven, 2010

Chevalier, J., Gheerbrant, A. The Penguin Dictionary of Symbols, Penguin Books, London, 1996.

Derungs, K. Kulturplatz Engadin. Die Seele einer alpinen Landschaft, edition amalia, Bern, 2001.

Fol, V. Тайни общества на тракуме, ТанграТан-НакРа, София, 2020.

Fol, V., Stoev, A., Stoeva, P., Kitov, G., Dimitrova, D. The Thracian Cosmos. The Sacred Realm of Kings (ed. Valeria Fol), Prof. Al. Fol Institute of Thracology,

BAS, Sofia, 2006.

Foscari, G. Elements of Venice, Lars Møller Publishers, Zürich, 2014.

Matthews, W.H. Mazes and Labyrinths, Glastonbury, 1922.

Sarbova, A. The Labyrinth and the Contemporary Sacred Space, in: Megalithic Monuments and Cult Practices. Proceedings of the Third International Symposium Blagoevgrad, 8-9 September 2020 (eds. Dimitriya Spasova, Anton Genov). Blagoevgrad, 2020, 383–394.

Stoev, A., Stoeva, P. Rock Sanctuary near the Village of Buzovgrad, Kazanluk Municipality: Megalithic "Solar Gate", in: The Thracian Cosmos. The Sacred Realm of Kings (ed. Valeria Fol), Prof. Al. Fol Institute of Thracology, BAS, Sofia, 2006, 24-33.

Stoev, A., Stoeva, P. Measuring Time in Golyama Arsenalka Subtumular Temple Near the Village of Sheynovo, Kazanluk Municipality, in: The Thracian Cosmos. The Sacred Realm of Kings (ed. Valeria Fol), Prof. Al. Fol Institute of Thracology, BAS, Sofia, 2006, 34-39.

Not Vital, Von Albertini, G., Jodidio, P., Handera, A., Not Vital: SCARCH, Hauser & Wirth Publishers, Zürich, 2020.

The Borges Labyrinth in Venice. Art Destination Venice (universes.art)

A TEMPLE WITHIN A TEMPLE

Arch. Adriana Serbova, Ph.D

This article, presenting and analyzing two architectural works from Venice is a part of my research, concerning the actualization of the term contemporary sacred space. I have noticed and described a pattern in the design of the sacred spaces that applies architectural models from the ancient cult buildings and creates atmosphere that inspires the connection with Nature. This is why I consider these buildings as a contemporary context of the Thracian cult buildings. The first one is an eccentric mixture between architecture and sculpture, called House to Watch the Sunset. It is situated in the spatial frame, defined by the sacred space of the basilica of San Giorgio. The second example is the Borges Labyrinth – a labyrinth situated among the labyrinth of the city of Venice. Although the two examples, presented in this article are not real buildings, they predispose a specific experience and meditation on the essence of the sacred and the development of the concept of the temple, starting from the Nature (contemplating the sun) and resulting in Palladio's basilica of San Giorgio Maggiore. They also outline horizons of interactions between the arts and the sacred architecture, provoking a consideration on the similarity between the effect of the good art and the sacred experience.

КНИГОПИС

доц. г-р арх. Искра Данглова, г.с.н.
арх. Кирил Русков
проф. г-р арх. Чавдар Ангелов

ЗА „АЛЕГОРИЯТА ЗА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО“

Искра Данголова

Наследство – тази красива и много стара гума – според авторката, отначало е била свързана със семейните, икономическите и правните структури на устойчивото общество, сраснало се с пространството и времето. Днес тази гума е поела по нов път и се радва на широк отзвук. Тя е свързана с историческото наследство, а специално в случая – с архитектурното наследство. А то обозначава фонд, предназначен за ползване от разраснала се общност с планетарни измерения в резултат на продължително натрупване на многообразни обекти, обединени от общата им принадлежност към миналото: архитектурни шедеври, както и творби на изящните и приложните изкуства, разработки и продукти на всички човешки знания и умения.

В нашето странстващо общество, в което движението и вездесъщността на настоящето не престават да преобразяват средата на човека, изразът „историческо наследство“ се е превърнал в един от водещите за медийното племе. Но не само. То обозначава конкретна институция и начин на мислене и тълкуване на миналото. Семантичният пренос, който е претърпяла гумата, е знак за неясния характер на предмета и желанието да се разкрие „мистерията“ му. Историческото наследство и подходите, които се свързват с него, се оказват обхванати от много пластове значения, чиито чести противоречия и двусмисленост като че ли свързват и разединяват два свята или две движения на света: минало и настояще. Култът, посветен на историческото наследство, изисква нещо повече от заявената удовлетвореност... Поставят се много въпроси, търси се ключът към техния отговор – много пъти пренебрегван и въпреки това очебиен – към едно особено състояние на обществото и към въпросите, които то носи в себе си. Именно в тази перспектива авторката го разглежда в труда си за архитектурното наследство.

Историческото наследство е огромен и разнообразен исторически фонд. Сред него авторката проф. Ф. Шое избира като образцова категория тази, която засяга най-пряко жизнената среда на всички, на всеки един от нас – архитектурното наследство. От 60-те години на XX век досега според нея историческите паметници са само дял от едно наследство, което не престава да се увеличава. Все нови и нови видове ценности, нови географски места предлагат богатствата си от миналото. Разширява се хронологичната рамка и географските ареали, в които се вписват тези архитектурни ценности.

Самият XX век според авторката нахлува с пълна сила в сферата на наследството. Обявяват се и се тачат културно-историческите ценности. Консервационните практики, свързани с него, се разпространяват извън Европа, дори навлизат за историческите паметници в Япония, където традициите се изпълняват и приемат династично, но те го приемат и в сегашно време. Съвременните архитекти, от своя страна, искат подобно на предшествениците си да се позовават на правото на творците да създават, да оставят своя знак при оформянето на градското пространство и да не бъдат отпращани извън стените на града. Те припомнят, че в хода на времето стиловете също са съжителствали редом едни с други и са били свързани в рамките на един град или на една и съща сграда.

„В хода на изследването си, заявява авторката проф. Шое, не съм търсила системно конкретната история и особености на всяка европейска нация в нейната връзка с понятията исторически паметник и историческо наследство. Желанието ми не е било да превръщам понятието „историческо наследство“ и употребата му само в предмет на историческо проучване, а най-вече – в субект на алегория.“

АЛЕГОРИЯТА ЗА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

ФРАНСОАЗ ШОЕ

СТАРИ ЖИЛИЩНИ СГРАДИ В СОФИЯ 1878-1940

Кирил Русков
Чавдар Ангелов

София е много стар град, но в него има сравнително малко запазени старини, особено от Античността и Средновековието, тъй като селището нееднократно е разрушавано, опустошавано и наново възстановявано. От този период са оцелели само няколко обществени сгради (ротондата „Св. Георги“, черквата „Св. София“, Боянската черква), а руините са затрупани под горните културни слоеве и едва през последните години те се откриват, консервират и експонират.

От годините на османското владичество и Възраждането също са останали малко архитектурни паметници, главно култови сгради (Буюк джамия, Баня баша джамия, Черната джамия, конакът), повечето от които са били преустроени и имат променено предназначение. Жилищни сгради от това време не са запазени, те вероятно са били малоетажни и с нетрайно изпълнение. Достатъчно е да се видят снимки от Стара София, правени непосредствено след Освобождението, за да се отбележи липсата на нормални улици и на представителни сгради, както и изостаналостта, наследена от османското владичество. Оказва се, че повечето стари жилищни сгради в София, останали до днес като архитектурно наследство са строени от времето след Освобождението до Втората световна война.

Обявяването на София за столица на България през 1879 г. става причина за усилено строителство, при което голяма част от заварените предосвобожденски сгради (безистени, ханове, цели чаршии) са разрушени. За много кратко време България се превръща от турска провинция в европейска държава, която тръгва по пътя на бързото капиталистическо развитие. Порасналите икономически възможности особено между двете световни войни, оживените търговски и културни връзки с Европа поражда промени в културно-битовите потребности на българите и стремеж да се достигне нивото на европейската материална култура. Това води до появата на нови, модерни жилищни сгради, строени по съвременни технологии и оборудвани със съвременна техника. Голямо

значение има и бързото нарастване на столичното население. София бързо се обновява със съвременни стилни сгради в духа на тогавашната европейска архитектура. След Освобождението възниква нужда от дипломирани специалисти. Отначало у нас работят около 30 чужденци – австрийци, чехи, руснаци, немци, италианци, които стават проводници на европейското влияние и архитектурни концепции. Около 1890 г. се появяват първите български архитекти, възпитаници на същите школи. Те скоро изместват чужденците – през 1898 г. у нас работят 24-ма архитекти (само шестима от тях чужденци), през 1912 г. – 62-ма (само двама чужденци), през 1935 г. архитектите у нас са вече около 380. Нашите архитекти имат най-често добра подготовка, подчертан усет към новото и стремеж да го приложат успешно към българските условия. Това добре се вижда от запазените жилищни и обществени сгради, устояли на бомбардировките от 1943–1944 г. Немалък дял от тях са станали жертва на предприемачите, а в най-ново време – на грандоманията и показността на така нареченото „социалистическо строителство“. Тази „дейност“ продължава завоювано и днес, независимо че много от ценните сгради са обявени за паметници на културата и са защитени от закона. Все повече постройки от този период се обновяват и ремонтират, запазвайки оригиналния си облик.

Обществените сгради от този период са добре проучени и за тях има публикации в научни издания, енциклопедии, справочници, пътеводители, в пресата и в туристически материали, докато само малка част от жилищните сгради са попаднали в специализирани издания, и то с откъслечни сведения. Целта на нашето изследване е да се документират и идентифицират жилищните сгради в София от Освобождението до 1940 г., които имат добри художествени качества и които следва да се съхраняват като културно наследство, а също да се архивират със снимки, литературни сведения и данни от анкети.

Направените от нас проучвания показваха, че само в централната градска част с граници:

на север – река Владайска, на изток и юг – река Перловска, на запад улиците „Пенчо Славейков“, „Ген. Скобелев“ и „Опълченска“, има повече от 2100 жилищни сгради от този период. Беше положен огромен труд в продължение на година и половина за извършване заснемането на обектите, понякога по 2-3 пъти в дадена улица. В настоящото трето, допълнено издание на албума на 216 страници, със 72 повече от второто издание, са представени 598 обекта от 127 улици чрез повече от 615 илюстрации. За част от тях са показани годината на строежа, авторите архитекти и първоначалните собственици. За съжаление, в достъпната литература за други не се казва нищо или има само откъслечни сведения. Строителството от този период преминава през три фази: замяна на нетрайните стари сгради с масивни тухлени (до около 1890 г.); поява на стоманобетонните конструкции (около 1920 г.); изграждане на многоетажни сгради (след 1920 г.). През първия етап сградите са на един-два етажа, архитектурният образ, с малки изключения, няма особена връзка с господстващите стилове в Европа, а повече с местната традиция. През втория етап вниманието се насочва към западноевропейските архитектурни стилове, а третият етап е свързан със сградите за многофамилно обитаване (жилищните кооперации). Но все пак даже през 1938 г. повечето жилищни сгради в София не са високи – средната им височина е около 1,5 етажа.

За по-лесната ориентация допринасят картите – една обзорна и четири детайлни, на които са посочени постройките според техния адрес.

Подреждането на обектите в част трета с илюстрации на жилищните сгради е направено първо по булеварди, а след това по улици в азбучен ред. В изданието има индекс на улиците и списък на авторите архитекти.

Книгата няма претенции за научен труд, целта ѝ е да покаже и документираща бързото европейско развитие на столицата след Освобождението и да популяризира архитектурното наследство от този период.

Изследването се стреми да насочи интереса на българската общественост към въпросите на културното (в случая архитектурното) наследство и по-специално към неговото съхранение, реставрация и експониране. Отделно от това бихме искали да насърчим софийската общественост към активно участие в тези процеси, както и да подтикнем общинските власти към мероприятия, задължаващи собствениците на тези недвижими имоти да ги съхраняват и подновяват, като се запази първоначалният им образ и се впишат в съвременния облик на столицата, особено в централните зони.

Книгата освен към специалистите и съответните служби е насочена и към широката публика и на първо място към софийската общественост. Изследването е само начален етап и следва да продължи със събиране на повече данни за старите жилищни сгради на София – описания, планове, автори, етапи на реализация и др.

В края на албума има приложение с фотокопия на 22 от най-хубавите акварели на Йосиф Обербауер, правени в края на XIX и началото на XX век.

ПАРИЖКАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА СЛЕД ПОЖАРА НА 15 АПРИЛ 2019 Г.

Искра Данголова

*„Големите сгради, както и големите планини,
са вековни творения на човека и природата.“*

Виктор Юго

С тази мисъл Виктор Юго започва през XIX век романа си „Парижката Света Богородица“. Катедралата и досега извисява снагата си в Париж, столицата на древна Лютеция – на остров Сите, в реката Сена...

Но през април 2019 г. катедралата претърпя голям пожар и тежки разрушения. Много от нейните ценности като сграда и обзавеждане бяха увредени, а някои дори безвъзвратно изгубени след пожара. Това ужасяващо събитие предизвика моментална организация за възстановяване на поразеното в хилядолетната сграда. И то наистина започна без бавене – веднага! Защото катедралата трябваше да продължи вековния си живот и да бъде опазена, колкото е възможно, разбира се, но и възстановена! Организацията за възраждането ѝ започна наистина веднага, още по време на пожара. Съпричастност проявиха християните отвсякъде по света! Силата и вярата в човека и в Христос, в доброжелателното съзидание, отвориха широките си двери!

Историята на настоящата катедрала като християнски храм започва точно тук – на острова Сите, преди десетина века. Идеята е била да се замени предишният храм – най-старият, но отеснял отдавна за богомолците от острова и града. Така се появява новият храм, който познавахме досега – до... 15 април 2019 г. Островът на реката остава исторически най-старото обживяно и сигурно място за подслон и живот в района. Времето го утвърждава. Историята също. Островите впрочем винаги са били предпочитани за обитаване, особено в ранната човешка история, заради по-голямата физическа сигурност на обитателите му, формирали социална общност, както и заради условията им на живот – суша, заобиколена от

вода, осигуряваща относително по-добра защита за обитателите си от външни набези, а и с по-добри условия за изхранване и за всекидневните услуги в живота им.

Островът Сите се оказва именно това уникално парче земя за бъдещото развитие на Париж. Той наистина полага началото на заселването в този мечтан и обичан досега град. Сите от векове е приютявал, приютява и до днес обитатели, трайно население. То нараства през годините постепенно и така селището се развива, обогатява, застроява се повече и включва необходимите за живота му сгради и услуги, между които, разбира се, на първо място от самото начало е храмът на Божествената девица и майка на Христос – Света Богородица!

В самото начало големината на храма отговаря приблизително на броя на обитателите богомолци. Но броят им постепенно нараства и тези християни вече се нуждаят от по-голям храм. С годините храмът става тесен, недостатъчен за тях... А те – парижаните, подслонили се на тази земя като християни, безспорно се нуждаят от своя достолепен религиозен християнски дом. От временен, построен преди векове, храмът „Парижката Света Богородица“ или „Нотр Дам дьо Пари“ трябва вече да намери ново решение за траен и достоен пристан на острова Сите.

Решава се, да се изгради нов, по-голям храм, като се замени старият или се използва част от неговото място, за да се допълни с още площ от острова. Започва сложна и дълга организация за целта. Тя е интересна и важна за културата на обществото преди толкова много векове. То се нуждае от създаването на ново, уникално посвоему архитектурно пространство. И така потребността от християнски храм за обитателите на острова и града предизвиква началото на великото строителство на „Парижката Света Богородица“, позната днес. То измества предишния храм – малък и скромен за

LA FABRIQUE DE NOTRE-DAME

JOURNAL DES DONATEURS n°1

обитателите на острова, и предлага духовната им необходимост да се задоволява в нов храм, отговарящ на обитателите на целия град. Безспорно този нов храм на Парижката Света Богородица се съгражда и обживява дълго време. Усилията и вярата на обитателите християни през вековете са нескончаеми. Мечтата, за да се издигне величествен храм на Света Богородица – този, който познаваме днес, се изпълнява в продължение на десетилетия. Създаден чрез ума и ръката на човека в течение на времето, в името на божественото благо за човека, този велик паметник на християнската вяра и човечеството принадлежи от векове на парижкия пейзаж и се свързва органично с историята на града през вековете. Вратите му са били винаги отворени за посетителите и потокът им доскоро не е спирал.

Хиляди бяха доскоро всекидневните му посетители от цял свят и в наши дни... Вътрешното му пространство спираше дъха, архитектурната му красота пленяваше, белият мрамор на статуята „Дева Мария с младенца в ръце“, вдясно от амвона, привличаше магнетично погледа на всеки, като посрещаше с благост и мило излъчване хилядите богомолци. Тя като че ли милваше и обливаше мрамора с топлина и надежда, предназначени за почитателите на християнството, на архитектурата и изкуствата. И така в продължение на много векове... Вечерно време концертите на прочутия орган често събираха стотици любители на музиката. Звучиците му доскоро внасяха мир и благост в сърцата им. Това бе вековната магия на „Старата Дама“!

Неочаквано обаче в късния следобед на 15 април 2019 г. огнени езици започнаха бурно и необуздано да облизват и поглъщат покрива на „Париж-

LA FABRIQUE DE NOTRE-DAME

JOURNAL DES DONATEURS n°2

ката Света Богородица“!! Защо? Вярно, храмът беше в процес на ремонт, но... Хората наоколо онемяха, започнаха веднага да се събират и следят ужасяващата беда, която грозеше целия храм. Не закъсня и началото на покъртителната битка за спасението му. Пожарниците пристигнаха разтревожени и с бързи и сложни действия за погасяване на пожара и спасяване на безценната сграда. Телевизията веднага се включи с информация за всички хора по света.

Борбата на пожарниците с огнените езици бе неравностойна. Падна пред очите на всички горяща като факла кулата-стрела на покрива на катедралата. „Защо“???... питаха със сълзи на очи от тълпата наблюдатели... Но скоро рухна и извисеното на върха ѝ метално петле...

Причините за пожара в този момент оставаха неразагадани... Имаше само съмнения... Търсеше се спешно възможното спасение на хилядолетния храм от огъня... Картината бе апокалиптична... Един след друг архитектурните елементи от покривното на величествената сграда започваха да пламтят, чуваше се само пукотът на горящите греди под металното покривие на катедралата, срутването им... А „Парижката Дама“ потръпваше и „плачеше“ с пламтящи падащи части от покрива ѝ, понякога дори заедно с някои отронващи се елементи на каменния ѝ градеж, с топящото се олово на покривното ѝ покривие, опазили я през вековете... Хората се тълпяха наоколо с ужас в очите: едни плачеха, други скръбно се провикваха при всеки нов пукот и пламък на покрива, а лицата им отразяваха недоумение, уплах и невъобразима мъка, отчаяние дори... Пожарниците се бореха с пламъците самоотвержено, но борбата бе изключително неравностойна... Картината на пожара бе наистина покъртителна...

Как, защo и от кого катедралата бе запалена? Кому тя попречи? Този въпрос бе в мисълта и в разговорите на всички! Догадките бяха най-различни. Вярно, в момента се правеше основен ремонт на покрива на катедралата и на други части от сградата... те бяха в разруха... Да, всички знаеха това... Но целта на този ремонт не бе подпалването им, унищожението им... А сега този хилядолетен паметник гореше и части от него с пукот се откъсваха и падаха шумно още горящи...

Но откъде дойде първоначалният пламък? Предположенията бяха хаотични, многопосочни, не всички от тях се съобщаваха, но несъмнено ставаше все по-ясно, че пожарът е не толкова от невежество или небрежност, колкото от умисъл... Търсеха се уликите. Предположенията се множаха. Насочваха се по-скоро към действия по време на работата, свързана с ремонта на покривната конструкция и към някоя „невинна“, но небрежно извършвана дейност. Но „умишлен“ палеж от работниците мюсюлмани също бе възможен, и още как... Тези мнения бяха в усмивката на тълпата...

Хората около храма онемяха. По пребледнелите им лица личеше болка и ужас. Сълзите им не спираха. Започнаха да се събират още повече и да следят ужасяващата беда, която грозеше целия храм. Викове на наблюдателите бяха бурни и неудържимо скръбни, ужасените им лица недоумяваха: как е възможно след толкова векове този колос на християнството да гори?!?!? Кой го запали? Защо? Това ли направиха враговете на християнството? Покривът беше в процес на ремонт... да, работниците бяха много, голяма част от тях – мюсюлмани... Причините в този момент оставаха неразгадани... Търсеше се спешно възможното спасение на хилядолетния храм... Картината бе апокалиптична...

...Пожарникарите се бореха с пламъците самоотвержено, но борбата бе изключително неравностойна... Но спасението на този велик паметник оставаше най-важната цел!

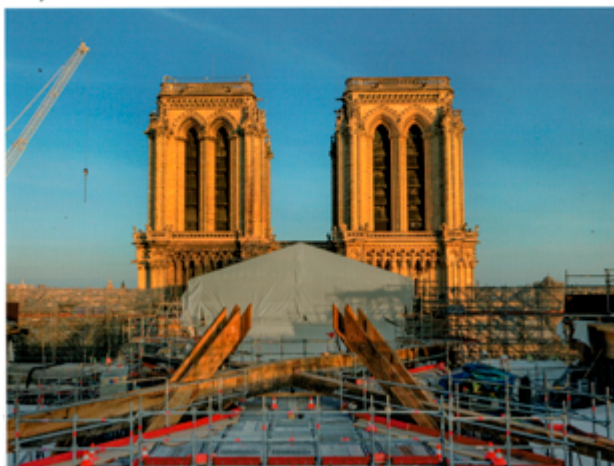
Такива бяха първите моменти от пожара в късния следобед на 15 април 2019 г., подхванал с пламъците си „Парижката Света Богородица“! Такива останаха и до края. Борбата с огъня бе самоотвержена, страшна и безстрашна, но най-вече – опазваща, доколкото е възможно, физическите ценности на храма.

И тази борба за опазване на храма наистина направи чудеса! Сградата не рухна. Голямата част от религиозните реликви на музея и възможно най-бързо бяха изнесени и опазени, включително тръненият венец на Исус Христос, положен на главата му на Голгота – изключителна световна реликва отпреди повече от 20 века!!!, която се съхраняваше в поземния музей на катедралата наред със стотици други уникални предмети... Никой не можеше да допусне дори, че това огромно разрушително събитие ще остави след себе си завинаги само обгорели руини! Не!

Веднага след невероятния потушен пожар започна дългият и труден период на организация за възстановяване на храма. Няколко задачи бяха изключително спешни: ограничаване до минимум разрухата на катедралата след пожара, опазването на остатъците и, организация за събиране на средства за възстановяването на сградата и създаване на програма за това възстановяване съобразно оригинала на храма... Още по време на пожара се сложи началото на трескава борба за обединяване на усилията за планиране на възстановяването на знаменития храм. Предстоеше много труд, изискваха се много средства и усилия – трябваше да се съ-

LA FABRIQUE DE NOTRE-DAME

JOURNAL DE LA RESTAURATION n°5

бират и да се обединяват всички съзидателни сили, за да възкръсне отново това вековно величие. И началото на този нов период започна веднага. Още същата вечер!

Трудно е да се представи огромната загуба на невероятните реликви и необходимите усилия за възстановяването на този велик хилядолетен храм. Тези усилия не се свеждат само до средства, до създаването на огромна организация за набирането им. Знанието и професионалното умение, разбира се, идват на първо място – но голяма част от тях не бяха изяснени – деляха ги стотици, дори хиляди години от първоначалния градеж... Предстоеше да се опазят поразените картини, уникалните художествени ценности, цялото обзавеждане, реликвите в пазвите на сградата, прочутият орган, величествените статуи и невероятните цветни стъклописи и още, и още... Борбата с пожара, с апокалипсиса, който сполетя „Парижката Света Богородица“, предизвика мигновено нова социална организация, чрез която да се събират усилия и средства, да се създават нови екипи за работа и комплексна политика за възстановяването на прочутия храм. Делото веднага стана държавно, социално, дори международно. Още същия ден започна организация по създаването на институции и общности за събирането на средства и разпределяне на дейностите за възстановяването на катедралата към държавните и социалните институции и организации.

В настоящия момент – няколко години след пожара, възстановяването е удивително напред-

нало. Но резултатите са все още далече от очаквания край... Възстановяването започна и с издирването на горите, от които е бил добит дървеният материал за първоначалния строеж преди близо хиляда години... Удивителни са и проучванията за възстановяването на скулптурите, на художествените изображения, на органа и още много, много ценни вещи в обзавеждането и устройството на пространството в катедралата. Обсъжда се и възстановяването на пространствената покривна конструкция, на външните художествени елементи... Има още много, много работа да се извърши... Всеки художествен елемент се изследва, анализира, коригира, замества с максимална точност. Откриват се и много „тайни“ похвати и факти от строителството преди векове – едно огромно богатство от знания, което допълва знанията на съвременните специалисти за строителството преди векове... Стотици специалисти работят за този уникален обект на архитектурата и художественото богатство!

Очаква се с нетърпение отварянето на спасената и обновена катедрала за богомолците и ценителите ѝ от цял свят. Но за архитектите е важно да узнаят и как постепенно се е възстановил този велик храм след ужаса, който той преживя от пожара. Тези знания, пътят и действията, предприети за възстановяването му, са не само професионално любопитство, но и богатство за архитектурното съзидание, проява на човешка солидарност и на любов към човешката дейност и майсторство в строителното и духовното изкуство.

АРХИТЕКТУРА ARCHITECTURE

Magazine
for architectural creativity,
architectural theory and criticism
YEAR SEVENTY

5 - 6

2023

Edition of the Union of Architects in Bulgaria. "Architecture" magazine is included in the National reference list of modern Bulgarian scientific publications with scientific peer review /NACID/.

Circulation: 1000

Address: 1504 Sofia, 11 Krakra str., e-mail: sab@bularch.org, www.bularch.eu
ISSN 0324-1254

Editorial board:

arch. Ilyan Nikolov - Chairman
Prof. Arch. Borislav Borisov, D.Sc.
Prof. Alexander Kyosev, Ph.D.
Prof. Arch. Valery Ivanov, Ph.D.
Assoc. Prof. Land. Arch. Velyana Naydenova, Ph.D.
Prof. Arch. Veselina Penevska, Ph.D.
Prof. Arch. Georgi Georgiev, Ph.D.
Assoc. Prof. Arch. Elena Ivanova, Ph.D.
Assoc. Prof. Arch. Iskra Dandolova, D.Sc.
Prof. Arch. Rositsa Nikiforova, Ph.D.

Responsible editor: arch. Evgenia Kukusheva

Graphic design and preprint: The egg adv. agency, office@theegg.bg

Proofreader: Lora Sultanova

Print: Spektar JSC.

First and fourth cover: House in "Malinova Dolina" - designer arch. Arseny Botusharov

Second cover: The building of a BEAS now

Third cover: Exhibition "Memories from Sozopol" by arch. Sergey Osensky

CONTENTS

ANNIVERSARIES	5
ATHE ARCHITECTS AND THE BEAS <i>Prof. Arch. Borislav Borisov, D.Sc</i>	6
ENG - ARCH. GEORGI NENOV – THE FOUNDER OF BULGARIAN URBAN PLANNING <i>Prof. Arch. Borislav Borisov, D.Sc</i>	16
75 YEARS OF THE INTERNATIONAL UNION OF ARCHITECTS <i>prof. arch. Antonio Rivero, prof. arch. Nikos Fintikakis, prof. arch. Regina Gonther</i>	21
NATIONAL HERITAGE CONSERVATION SYSTEM – UP AND DOWN <i>prof. arch. Todor Krastev, D.Sc</i>	25
OUTLINE OF THE HISTORY AND TRADITIONS OF THE UNIVERSITY OF ARCHITECTURE AND STRUCTURAL ENGINEERING "LYUBEN KARAVELOV" <i>Assoc. Prof. Eng. Anita Handruleva, Ph.D., Arh. Plamen Genov, Ph.D</i>	33
MEMORY OF SOFIA STATE CIRCUS <i>Assoc. Prof. Arch. Valentina Varbanova, Ph.D.</i>	38
COMPETITIONS	44
BULGARIAN ARCHITECTURE AWARDS AND THEIR MISSION FOR GOOD ARCHITECTURE <i>Radostina Popova</i>	45
INTERNATIONAL ARCHITECTURAL COMPETITION FOR EXPERIMENTAL PUPPETRY ARTS CENTER IN STARA ZAGORA	53

АРХИТЕКТУРА

ARCHITECTURE

5 - 6

2023

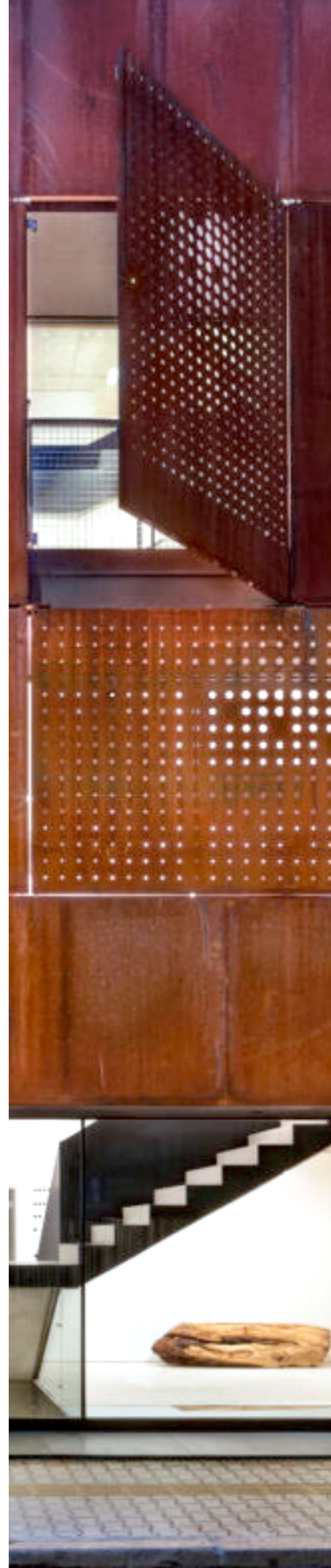

Magazine
for architectural creativity,
architectural theory and criticism
YEAR SEVENTY

CONTENTS

- 62 DISCUSSIONS AND RESEARCH**
- 63** THE MAGNIFICENT NEW CONCERT HALL IN SOFIA, OPTIMISTIC PERSPECTIVES
Arch. Aneta Slavova, Ph.D
- 70** CONCERT HALLS - MODERN TRENDS AND GLOBAL EXPERIENCE OF THE LAST 20 YEARS
arch. Angel Zahariev, arch. Dimitar Kokalanov
- 78** THE POSSIBLE SPECIALIZED CONCERT HALLS
arch. Mincho Stoyanov
- 93** THE SOCIAL ROLE OF THE ART GALLERY IN THE CONTEXT OF THE URBAN ENVIRONMENT
arch. Miroslav Krastev
- 98 ARCHITECTURAL HERITAGE**
- 99** BULGARIAN ARCHITECTURE ON THE FRONTIER BETWEEN TWO WORLDS THE TRANSITIONAL YEARS 1945/47
Assoc. Prof. Arch. Elena Ivanova. Ph.D.
- 106** THE RESTORATION IS A REVELATION
arch. Georgi Stoykov
- 113** 125 "RAKOVSKI" GALLERY – FUNCTIONAL SUSTAINABILITY AND MODERN VISION
Ch. As. Prof. Natasha Noeva, Ph.D.
- 118** ABOUT THE PLACE, ABOUT HISTORY, HERITAGE AND THE PRESENT DAY
Arch. Belin Mollov
- 124** A TEMPLE WITHIN A TEMPLE
Arch. Adriana Serbova, Ph.D
- 132 BOOK WRITING**
- 133** ABOUT "THE ALLEGORY OF ARCHITECTURAL HERITAGE"
Assoc. Prof. Arch. Iskra Dandolova D.Sc
- 135** OLD RESIDENTIAL BUILDINGS IN SOFIA 1878-1940
Prof. Arch. Chavdar Angelov Ph.D.
- 137** NOTRE-DAME DE PARIS AFTER THE FIRE ON APRIL 15, 2019
Assoc. Prof. Arch. Iskra Dandolova D.Sc
- 143 ALPHABETICAL INDEX 2023**

**Sources of illustrations are not credited when they are the author's.
The texts in English are by the authors of the articles.

АЗБУЧЕН УКАЗАТЕЛ

на материалите, публикувани в сп. „Архитектура“, в броевете от 2023 г.

А

АНГЕЛОВ, Чавдар /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 135 – Стари жилищни сгради в София 1878-1940

АНГЕЛОВСКА-МАЙСНЕР, Теодорина – бр. 1-2, с. 154 – За арх. Елена Тотева

АТАНАСОВА, Истелиана /в съавторство/ – бр. 3-4, с. 10 – Конгрес на МСА в Копенхаген

Б

БОРИСОВ, Борислав – бр. 5-6, с. 6 – Архитектите и БИАД

БОРИСОВ, Борислав – бр. 5-6, с. 16 – Инж.-арх. Георги Ненов – доайенът на българското градоустройство

БОРИСОВА, Кремена – бр. 3-4, с. 41 – Конкурс за преустрояване на водната кула и прилежащите пространства в Димитровград

БУЛЕВ, Тодор – бр. 1-2, с. 5 – Траурно слово на Председателя на САБ; бр. 1-2, с.73 – Международното архитектурно биенале във Венеция 2023г. и българското участие; бр. 1-2, с.149 – „Бяла книга на българския архитектурен модернизъм“ – том II; бр. 1-2, с.150 – Научен сборник „Актуални проблеми на архитектурното образование в първите десетилетия на XXI век“

В

ВАСИЛЕВ, Красимир – бр. 3-4, с. 55 – Фабрика за отгих. Спортно-рекреационният комплекс „Чърчилови ливади“, Мисисага, Канада

ВЪЛКОВ, Владо – бр. 1-2, с. 65 – Самоорганизиращи се вектори

ВЪЛКОВ, Радосвет – бр. 3-4, с. 106 – Как японското законодателство благоприятства планирането на територии с високо застрояване и предразполага появата на стройни високи сгради

ВЪРБАНОВА, Валентина – бр. 5-6, с. 39 – Спомен за Софийския гържавен църк

Г

ГЕНОВ, Пламен – бр. 1-2, с. 152 – За книгата „Мит въграден в камък“; /в съавторство/ - бр. 5-6, с. 33 – История, традиции и бъдеще на Висше строително училище „Любен Каравелов“

ГЕОРГИЕВА, Елисавета – бр. 3-4, с. 41 – Конкурс за преустрояване на водната кула и прилежащите пространства в Димитровград

ГОНТИЕ, Режина – бр. 5-6, с. 24 - 75 години Международен съюз на архитектите

Д

ДАНДОЛОВА, Искра – бр. 5-6, с. 133 – За „Алегорията за архитектурното наследство“;

бр. 5-6, с. 137 – Парижката Света Богородица след пожара на 15 април 2019г.

ДИКОВ, Петър – бр. 3-4, с. 4 – Обръщение към членовете на Съюза на архитектите в България и цялата архитектурна колегия

Ж

ЖЕЛЕВА-МАРТИНС, Добринка – бр. 3-4, с. 62 – Интерпретация и реинтерпретация на архитектурните паметници на културата в търсене на непреходните ценности

З

ЗАХАРИЕВ, Ангел /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 70 – Концертните зали - съвременни тенденции и световния опит от последните 20 години

ЗЛАТАНОВА, Росица – бр. 1-2, с. 31 – Нов живот на една стара улица

И

ИВАНОВА, Дима – бр. 1-2, с. 126 – Успешни практики при разширение на сгради чрез надстрояване

ИВАНОВА, Дора – бр. 1-2, с. 18 – Архитектурният комплекс „Бузлуджа“ – възникване и преосмисляне

ИВАНОВА, Елена – бр. 5-6, с. 99 – Българската архитектура на границата между два свята. Междинни години 1945-1947

Й

ЙОРДАНОВ, Йордан – бр. 1-2, с. 91 – Конкурсът за „Централната градска част на Добрич“

К

КАДИНОВ, Бойко /в съавторство/ – бр. 1-2, с. 47 – Зелената архитектура

КАШУКЕЕВ, Васил – бр. 3-4, с. 80 – Иновативна учебна програма за преподаване на архитектурно проектиране

КОЕВА-РАЧЕВА, Павлина – бр. 1-2, с. 58 – Болница в София и други проекти

КОВАЧЕВ, Атанас – бр. 1-2, с. 7 – Архитект Георги Стоилов – Явление в съвременната българска архитектура; бр. 3-4, с. 142 – Повече от 30 години издателство „Арх и арт“

КОКАЛАНОВ, Димитър /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 70 – Концертните зали - съвременни тенденции и световния опит от последните 20 години

КРЪСТЕВ, Мирослав – бр. 5-6, с. 93 – Социалната роля на художествената галерия в контекста на градската среда

КРЪСТЕВ, Тодор – бр. 1-2, с. 114 – За естетиката на архитектурата и новата книгата на арх. Тодор Булев; бр. 5-6, с.25 – Национална система за опазване на културното наследство – възходи и падения
КУКУШЕВА, Евгения – бр. 1-2, с. 134 – Творчески портрет на арх. Азоп Каракашян. Арменската апостолическа черква в София; бр. 3-4, с. 18 – Биенале на архитектурата 2023 „Лаборатория на бъдещено“; бр. 3-4, с. 31 – Студентски конкурс „Централна част - село Лозен“; бр. 3-4, с. 72 – За мемориала на Първи софийски и Шести търновски полк; бр. 5-6, с. 53 – Международен архитектурен конкурс за Център за експериментално куклено изкуство в Стара Загора

Л

ЛАПАТОВ, Иван – бр. 3-4, с. 120 – Вкус и модалност

М

МАНОЛОВ, Йордан /в съавторство/ – бр. 1-2, с. 47 – Зелената архитектура

МУНЬОЗ САНЦ, Виктор /в съавторство/ – бр. 3-4, с. 26 – От тъмнина към светлина

МОЛЛОВ, Белин – бр. 5-6, с. 118 – За мястото, историята, наследството и днешния ген

Н

НИКОЛОВ, Илиян – бр. 1-2, с. 140 – 100 години архитекти „Николов и Николов“; бр. 3-4, с. 7 – За едина информационно-издателска система на САБ

НОЕВА, Наташа – бр. 5-6, с. 113 – Галерия „Раковски“ 125 – функционална устойчивост и модерна визия

П

ПАНЕВ, Явор – бр. 3-4, с. 47 – За конкурсите, като начин на мислене или как построихме новата сграда на „Карин дом“

ПЕТРОВ, Димо – бр. 3-4, с. 130 – Гenezис на мутробарока

ПОПОВА, Радостина – бр. 5-6, с. 45 – „Български архитектурни награди“ и тяхната мисия за добра архитектура

Р

РИВЕРСО, Антонио /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 21 - 75 години Международен съюз на архитектите

РУСКОВ, Кирил – бр. 1-2, с. 151 – Албум „Архитектурата на Плевен от миналото до днес“

РУСКОВ, Кирил /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 135 – Стари жилищни сгради в София 1878-1940

РЪЖЕВА, Маздалина – бр. 1-2, с. 110 – Golden Cubes Awards 2020/2023. Работна програма „Архитектура и деца“ към Международния съюз на архитектите (МСА); бр. 3-4, с. 10 /в съавторство/ – Конгрес на МСА в Копенхаген

С

СЕРАФИМОВ архитекти – бр. 1-2, с. 40 – Реконструкция на „Двореца на културата и спорта“, Варна

СЛАВОВА, Анета – бр. 5-6, с. 63 – Великолепната, нова концертна зала в София. Оптимистични ракурси

СПИРИДОНОВА, Ирена – бр. 1-2, с. 121 – Паралелни реалности във визията на общите входни пространства при многофамилните жилищни сгради в България

СТОЙКОВ, Георги – бр. 5-6, с. 106 – Реставрацията е едно откровение

СТОЯНОВ, Минчо – бр. 5-6, с. 78 – Възможните специализирани концертни зали

СТОЯНОВА, Вичка – бр. 1-2, с. 23 – Пешеходната зона в град Търговище – трети етап

СЪРБОВА, Адриана – бр. 5-6, с. 124 – Храм в храма

Т

ТАНЧЕВА, Нина – бр. 1-2, с. 84 – За „Български архитектурни награди 2022г.“; бр. 1-2, с. 104 – За пленера „Арт зона Хасково“

ТИКВАРСКИ, Борис /в съавторство/ – бр. 3-4, с. 26 – От тъмнина към светлина

ТОДОРОВ, Игнат – бр. 3-4, с. 113 – Архитектурно наследство в системата на Тийл

ТОДОРОВ, Стоян – бр. 3-4, с. 91 – Архитектът в България – архитект-генералист или архитект-проектант?; бр. 3-4, с. 97 – Възстановяване на автентичния професионален профил на архитекта в България

ТОДОРОВА, Лиляна /в съавторство/ – бр. 3-4, с. 26 – От тъмнина към светлина

Ф

ФИНТИКАКИС, Никос /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 21 – 75 години Международен съюз на архитектите

Х

ХАНДРУЛЕВА, Анита /в съавторство/ – бр. 5-6, с. 33 – История, традиции и бъдеще на Висше строително училище „Любен Каравелов“

ХРИСТОВ, Мартин – бр. 3-4, с. 19 – Как България се завърна на Венецианското биенале по архитектура

Ш

ШАРЕНКОВ, Димитър – бр. 1-2, с. 51 – Проекти за жилищни сгради на пл. „Тройката“ и „Флора панорама“, Бургас

Изложба „Спомену от Созопол“ на арх. Сергей Осенски
Exhibition „Memories from Sozopol“ by arch. Sergey Osensky

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика

проф. д-р арх. Борислав Борисов д.а.н.
проф. арх. Антонио Риверсо
проф. арх. Никос Финтикакис
проф. арх. Режина Гонтие
проф. арх. Тодор Кръстев д.а.н.
доц. д-р инж. Анита Хангрулева
д-р арх. Пламен Генов
доц. д-р арх. Валентина Върбанова
Радостина Попова
арх. Евгения Кукушева
д-р арх. Анета Славова
арх. Ангел Захариев
арх. Димитър Кокаланов
арх. Минчо Стоянов
арх. Мирослав Кръстев
доц. д-р арх. Елена Иванова
гл. ас. д-р Наташа Ноева
арх. Белин Моллов
д-р арх. Агриана Сърбова
доц. д-р арх. Искра Данолова д.с.н.
арх. Кирил Русков
проф. д-р арх. Чавдар Ангелов

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Цена: 15 лв.